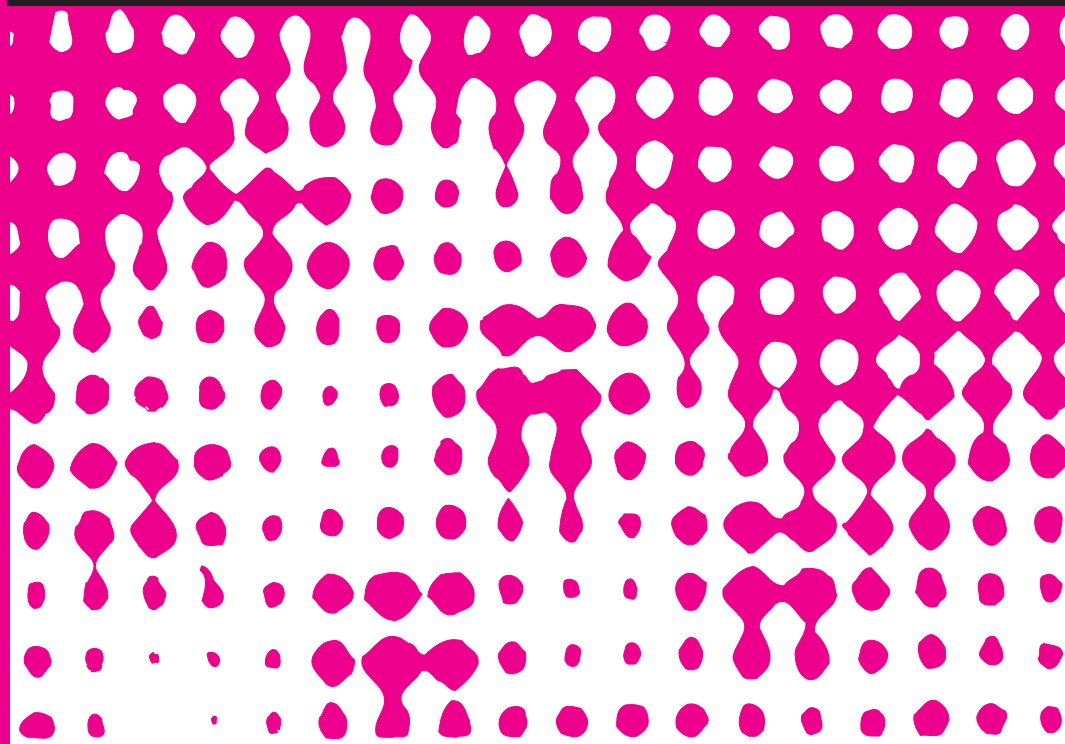

* DEMO 2007 GRAFIE 1

revue pro výzkum populačního vývoje

ČLÁNKY – Jitka Rychtaříková: Dvacet let svobodného mateřství v České republice (1986–2005) ● Tomáš Fiala – Jitka Langhamrová: Stárnutí populace – hrozba pro veřejné zdravotnictví? ● Dagmar Bartoňová: Vzestup úrovně vzdělání podle dat sčítání lidu 1961–2001 v České republice ● Daniel Hůle: Segregační aspekty „proromských“ politik

SČÍTÁNÍ LIDU ● RECENZE ● ZPRÁVY ● PŘEHLEDY ● BIBLIOGRAFIE

obsah

ČLÁNKY

<i>Jitka Rychtaříková: Dvacet let svobodného mateřství v České republice (1986–2005) ...</i>	1
<i>Tomáš Fiala – Jitka Langhamrová: Stárnutí populace – hrozba pro veřejné zdravotnictví?</i>	13
<i>Komentář: Jan Holčík: K článku autorů Tomáš Fiala – Jitka Langhamrová: Stárnutí populace – hrozba pro veřejné zdravotnictví?</i>	22
<i>Dagmar Bartoňová: Vzestup úrovně vzdělání podle dat sčítání lidu 1961–2001 v České republice</i>	24
<i>Daniel Hůle: Segregační aspekty „proromských“ politik</i>	40

SČÍTÁNÍ LIDU

<i>Josef Škrabal: Stav přípravy příštího sčítání lidu, domů a bytů</i>	47
--	----

RECENZE

<i>Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005 (Ludmila Fialová)</i>	49
<i>Bydlení pro seniory (Kamila Svobodová)</i>	51

ZPRÁVY

<i>Z České demografické společnosti – Zlepšení statistiky příčin smrti-postupy pro výběr základní příčiny smrti – Nelegální pracovní aktivity migrantů v Česku a střední Evropě – mezinárodní konference – Mezinárodní seminář „Die demographische Entwicklung in Europa und ihre Konsequenzen für sozialen Sicherungssysteme“ (Demografický vývoj v Evropě a jeho dopady do systémů sociální ochrany) – Brněnská konference „Sociální reprodukce a integrace: ideály a meze“ – Setkání Working Group on Population Projections</i>	53
---	----

PŘEHLEDY

<i>Mateřská dovolená: Jak si stojíme v porovnání s Evropou? (Eva Soukupová)</i>	60
---	----

<i>BIBLIOGRAFIE</i>	73
---------------------------	----

Názory autorů se nemusí vždy shodovat se stanovisky redakční rady.

contents

ARTICLES

<i>Jitka Rychtaříková</i> : Twenty Years of Single Motherhood in the Czech Republic (1986-2005)	1
<i>Jitka Langhamrová – Tomáš Fiala</i> : The Ageing of the Population – A Threat to the Public Health-Care System?	13
<i>Jan Holčík</i> : Comment on the Article of Authors Tomáš Fiala – Jitka Langhamrová: The Ageing of the Population – A Threat to the Public Health-Care System?	22
<i>Dagmar Bartoňová</i> : The Rise in Education Levels According to Census Data from 1961–2001 in the Czech Republic	24
<i>Daniel Hůle</i> : Segregation Aspects of “Pro-Roma” Policies	40

POPULATION CENSUS

<i>Josef Škrabal</i> : The State of Preparation for the Next Census	47
---	----

BOOKS AND PUBLICATIONS

Historical Lexicon of Municipalities in the Czech Republic 1869–2005 (<i>Ludmila Fialová</i>)	49
Housing for Seniors (<i>Kamila Svobodová</i>)	51

REPORT – SURVEYS – BIBLIOGRAPHY

*DEMOGRAFIE

© Český statistický úřad 2007

Vydává ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD ve Studiu GSW, Čs. armády 31, 160 00 Praha 6.

Řídí redakční rada: Ing. Jiřina Růžková, CSc. (předsedkyně redakční rady), Mgr. Věra Hrušková, CSc. (výkonná redaktorka), PhDr. Milan Aleš, RNDr. Ludmila Fialová, CSc., Doc. Ing. Zuzana Finková, CSc., Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc., Doc. RNDr. Felix Koschin, CSc., Ing. Milan Kučera, PhDr. Věra Kuchařová, CSc., Ing. Jitka Langhamrová, CSc., Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc., Prof. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc., Doc. Ing. Eduard Souček, CSc., Ing. Miroslav Šimek, Ing. Josef Škrabal.

Vychází čtyřikrát ročně. Informace o předplatném podává a objednávky přijímá redakce.

Adresa redakce: Praha 10 – Strašnice, Na padesátém 81, PSČ 100 82, telefon: 274 052 834, e-mail: vera.hruskova@czso.cz

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje firma MYRIS TRADE s. r. o., P. O. Box 2, 142 00 Praha 4.

Podávání novinových zásilek povolila Česká pošta, s. p., Odštěpný závod Praha č. j. nov 6364/98 ze dne 9. 2. 1998

Sazba, grafické zpracování a tisk – Studio GSW, Čs. armády 31, Praha 6, tel./fax: 233 326 945, e-mail: gsw@gsw.cz

Cena jednoho výtisku 48 Kč, roční předplatné 192 Kč + poštovné.
Indexové číslo 46 465 • ISSN 0011-8265 • Reg. zn. MK ČR E 4781.
Nevyžádané rukopisy se nevracejí.

Číslo 1/2007, ročník 49. Rukopis předán tiskárně 9. 1. 2007. Toto číslo vyšlo v březnu 2007.

DVACET LET SVOBODNÉHO MATEŘSTVÍ V ČESKÉ REPUBLICĚ (1986–2005)¹⁾

JITKA RYCHTAŘIKOVÁ

Twenty Years of Single Motherhood in the Czech Republic (1986–2005)

The increasing frequency of single motherhood, recently observed in the Czech Republic and mostly experienced by young, low-educated women, seems not to be a deliberate choice. The attributes of those mothers (mostly delivering only the first birth at younger age) have not changed over the last twenty years. On the other hand, traditional norms, expressed by legal marriage and subsequent parenthood, are the predominant patterns for university graduates. Social differentiation (based on educational attainment) regarding legal marriage or non-marital births has been deepening in the Czech society over time.

Demografie, 2007, 49: 1–12

K významným demografickým změnám, které zaznamenáváme od počátku 90. let 20. století, patří nejen dlouhodobý pokles intenzity plodnosti hluboko pod hladinu prosté reprodukce a historicky minimální počty sňatků, ale také **rychle rostoucí podíl dětí narozených mimo manželství**, který se zvýšil ze 7,4 % v roce 1986 na 31,7 % v roce 2005 (počítáno ze živě narozených). Podobný nárůst podílu dětí a to zejména těch, **které se narodily svobodným matkám**, lze pozorovat i v řadě dalších vyspělých zemích. Podle posledních dat za rok 2004 publikovaných Radou Evropy (*Recent demographic developments in Europe*, 2005) nejsou vysoké hodnoty podílu mimomanželsky narozených pouze ve skandinávských zemích (Norsko 51 %, Švédsko 55 %), ale také ve Francii (46 %), Velké Británii (42 %), ale i v Bulharsku (49 %), Slovinsku (45 %) nebo Lotyšsku (45 %) či Estonsku (58 %). Podobnou hodnotu jako Česká republika má například Nizozemsko (32 %). Narůstající procento mimomanželsky narozených v České republice bývá někdy zjednodušeně interpretováno jako projev „westernizace“ demografického chování obyvatel. Pod tímto pojmem se přitom myslí liberalizace chování, jejímž jedním z projevů je pluralizace rodinných forem a to zejména ve smyslu posunu ke kohabitaci jako plnohodnotné alternativě manželství legalizovaného sňatkem (Inglehart, 1997; Inglehart – Welzel, 2005). Za nositele uvedených změn bývají považováni postmoderně orientovaní lidé s vyšším

¹⁾ Tento příspěvek byl řešen v rámci projektu TP-5 „Moderní společnost a její proměny“ (registrační číslo IJ 023/04–DP2) „Rodina, partnerství a demografické stárnutí: Generace a gender (Generations and gender Survey: prospective longitudinal study)“ a Výzkumného záměru 0021620831 „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“ téma 3.4. *Současné trendy demografického chování v retrospektivě demografického vývoje a rizika procesu stárnutí*.

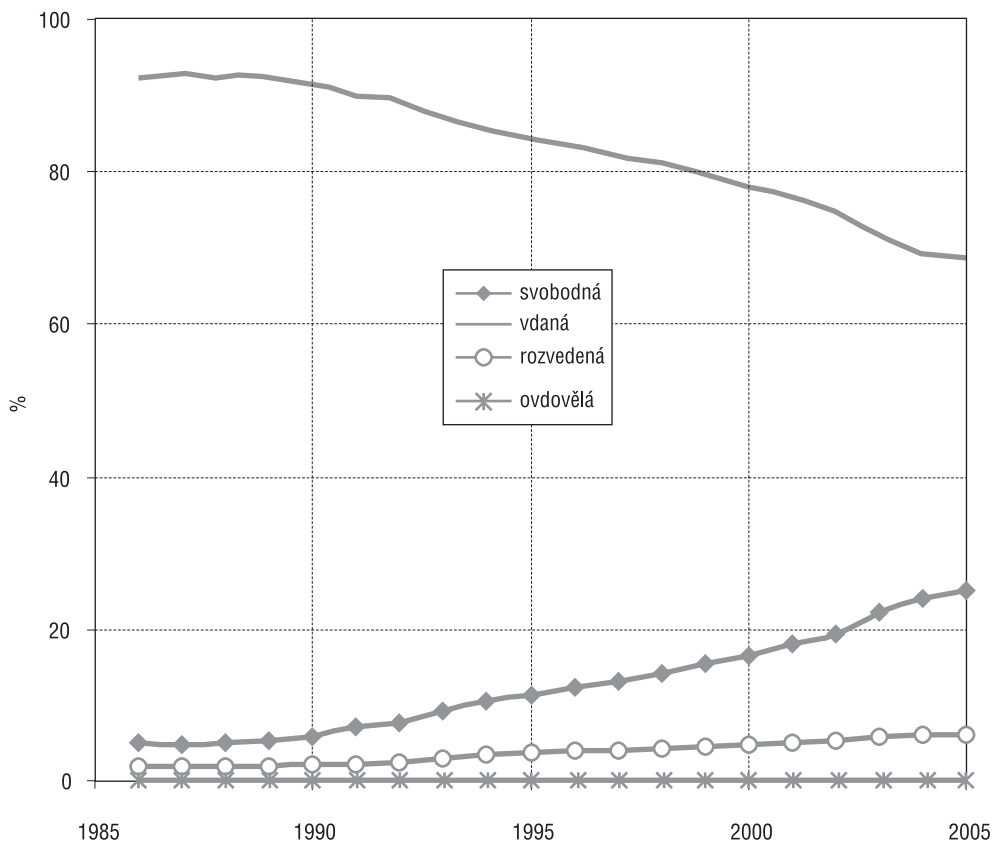
vzděláním (Van de Kaa, 1998). Tyto „úvahy“ vycházejí ze skutečnosti, že v řadě zemí pokles počet sňatků a současně narostl podíl dětí narozených mimo manželství. Tato „hrubá“ korelace však skrývá řadu rozdílných skutečností (Rychtaříková, 1999; Rychtaříková, 2000a ; Rychtaříková, 2000b). Pokles počtu sňatků může být totiž provázen jak nárůstem počtu dětí žijících v nesezdaném soužití, tak nárůstem počtu dětí žijících pouze s jedním rodičem, obvykle matkou. Změna počtu nebo procenta dětí rodících se mimo manželství není jen otázkou změny či setrvalosti hodnotových orientací, ale může souviset s momentální (transverzální) diferencovanou změnou v demografických trendech a strukturách. Vzestup procenta dětí narozených mimo manželství může být výsledkem rozdílnosti trendů mimomanželské a manželské plodnosti nebo odrazem změny struktury obyvatelstva podle rodinného stavu. Například procento dětí narozených mimo manželství se může významně zvyšovat důsledkem rychlejšího poklesu intenzity manželské plodnosti při nezměněné intenzitě mimomanželské plodnosti nebo při jejím pomalém narůstání. Rovněž zvýšení počtu nevdaných/neženatých může přispět k navýšení počtu i procenta dětí narozených mimo manželství, ačkoliv vlastní intenzita (dětí narozené mimo manželství ku nevdaným ženám) se nemusí změnit. **Postih faktorů vysvětlujících nárůst procenta dětí narozených mimo manželství je tedy otevřenou otázkou komplexního charakteru. Faktory mohou být demografické (změna intenzit, struktur a jejich vzájemná interakce) nebo behaviorální (změna hodnotového systému), přičemž obě skupiny faktorů mohou být ovlivněny vnějším populačním klimatem (změna systému podpory rodiny ap.). Váha těchto faktorů může být v jednotlivých zemích rozdílná a faktory mohou působit současně, ve stejném i opačném směru i ve vzájemné kombinaci.**

Cílem tohoto příspěvku je **komparace současné podoby svobodného mateřství v České republice se situací 80. let.** Studium je zaměřeno na **charakter a kontext prokreačního chování svobodných žen v demografickém pohledu.** Omezení problematiky mimomanžel-

Tab. 1 Vývoj počtu a procenta živě narozených dětí v České republice v období 1986–2005 podle rodinného stavu matky (Number and percentage of live-born children in the Czech Republic in 1986–2005 by the mother's marital status)

Rok	Podle rodinného stavu matky						
	abs.					%	
	svobodná	vdaná	rozvedená	ovdovělá	celkem	vdaná	nevdaná
1986	6 862	123 464	2 676	354	133 356	92,58	7,42
1987	6 575	121 455	2 548	343	130 921	92,77	7,23
1988	6 954	122 653	2 650	410	132 667	92,45	7,55
1989	7 061	118 215	2 748	332	128 356	92,10	7,90
1990	7 937	119 397	2 905	325	130 564	91,45	8,55
1991	9 226	116 651	3 120	357	129 354	90,18	9,82
1992	9 441	108 697	3 248	319	121 705	89,31	10,69
1993	11 269	105 702	3 730	324	121 025	87,34	12,66
1994	11 378	91 072	3 828	301	106 579	85,45	14,55
1995	10 910	81 150	3 715	322	96 097	84,45	15,55
1996	11 244	75 158	3 771	273	90 446	83,10	16,90
1997	11 946	74 532	3 852	327	90 657	82,21	17,79
1998	12 875	73 326	4 019	315	90 535	80,99	19,01
1999	13 966	71 045	4 180	280	89 471	79,41	20,59
2000	15 064	71 118	4 465	263	90 910	78,23	21,77
2001	16 359	69 439	4 653	264	90 715	76,55	23,45
2002	18 095	69 327	5 086	278	92 786	74,72	25,28
2003	20 753	66 972	5 668	292	93 685	71,49	28,51
2004	23 451	67 825	6 101	287	97 664	69,45	30,55
2005	25 753	69 802	6 354	302	102 211	68,29	31,71

Graf 1 Vývoj struktury živě narozených podle rodinného stavu matky (v %) (Structure of live-born children over time by the mother's marital status (%))

ské plodnosti pouze na děti narozené svobodným matkám vychází ze skutečnosti, že děti svobodných žen představují většinu mimomanželsky narozených a rovněž psychická i sociální situace těchto dětí je odlišná od prostředí dětí narozených rozvedeným a ovdovělým matkám, tj. ženám, které již prošly manželskou zkušeností.

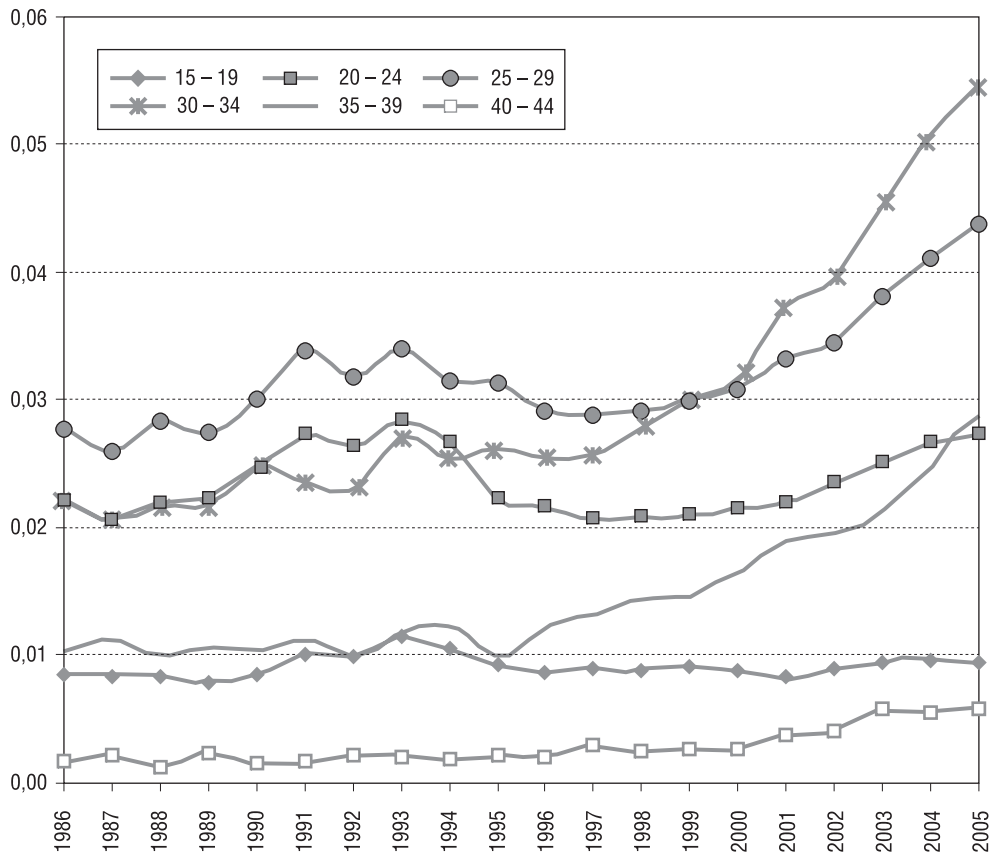
Absolutní počet živě narozených dětí svobodným matkám narostl v České republice z 6862 v roce 1986 na 25 753 v roce 2005 (tab. 1).

Relativně pak podíl dětí živě narozených svobodným matkám ze všech živě narozených činil 5 % v roce 1986 a 25 % v roce 2005 (graf 1). Podíl dětí živě narozených svobodným ženám v souboru dětí živě narozených mimo manželství také vzrostl mezi roky 1986 a 2005 a to z 69 % na 79 %. Svobodné mateřství má tedy v České republice nejen převažující váhu v mimomanželské plodnosti, ale tato váha v čase narůstá. Hlubší pohled na vývoj demografických struktur svobodného mateřství lze získat na základě analýzy podle věku, pořadí dítěte (zejména první biologické) a vzdělání matky a také studiem změny struktury obyvatelstva podle rodinného stavu. Zde prezentované vypočítané ukazatele vycházejí z dat běžné evidence v letech 1986–2005 a mapují v transversálním pohledu vývoj svobodného mateřství ve sledu kalendářních let v okamžiku narození dítěte. Nereflektují tedy následnou situaci v životě matky, která se může později eventuelně provdat. Budeme postupně uvažovat vliv těchto faktorů: **věk matky, biologické pořadí živě narozeného dítěte, vzdělání matky a region.**

Změny věkového profilu a struktury rodinného stavu

Vývoj intenzit plodnosti svobodných žen v závislosti na věku nevykazoval až do poloviny 90. let 20. století téměř žádnou změnu (graf 2).

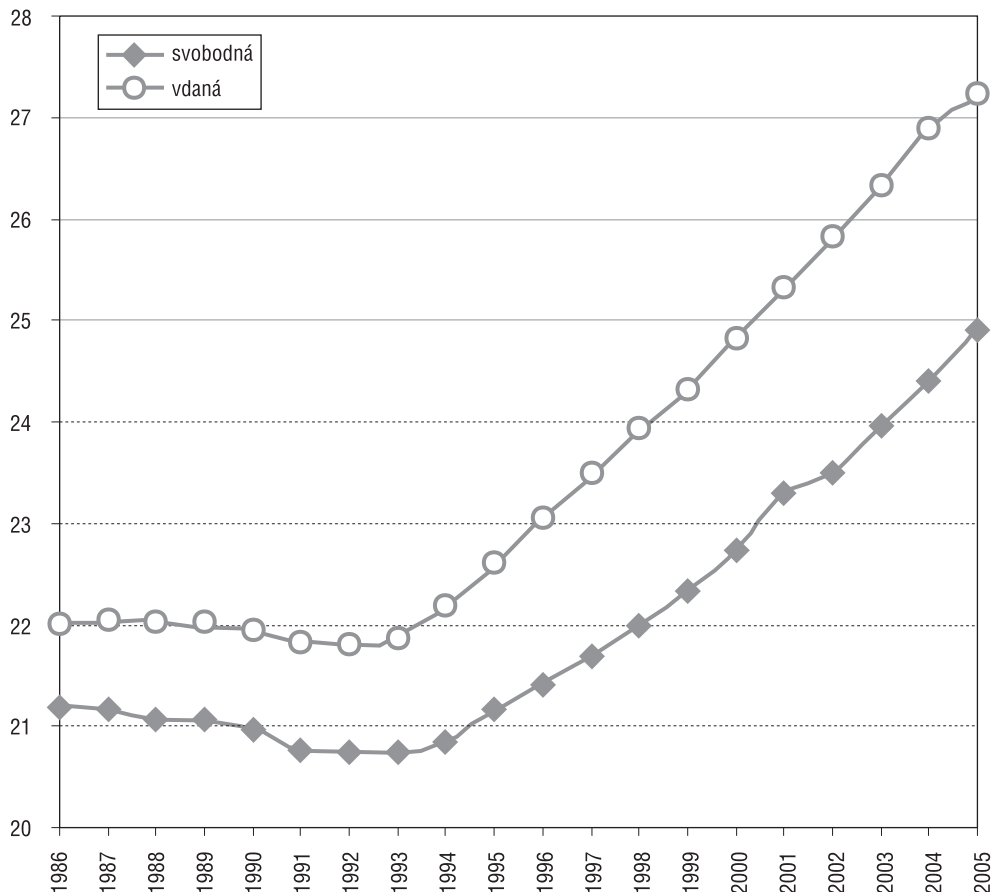
Graf 2 Vývoj měr plodnosti svobodných žen podle věku v ČR (Fertility rates among single women over time, by age in the Czech Republic)

Teprve v dalších letech je zřetelněji patrný **nárůst intenzity plodnosti svobodných žen ve věku 30–34 a 35–39 let a od počátku 21. století ve věku 25–29**. Uvědomme si však, že se pohybujeme na škále, která je o řád nižší, než je úroveň manželské plodnosti. Dále je třeba relativizovat trend nárůstu intenzity plodnosti svobodných žen ve vyšším věku k dalším jevům, například k vývoji průměrného věku matek při narození prvních dětí v manželství (prvního biologického pořadí).

Jak je vidět z grafu 3, **průměrný věk při narození dítěte v prvním biologickém pořadí byl vždy nižší u dětí narozených svobodným matkám oproti vdaným ženám** po celé období 1986–2005. Navíc se zdá, že nárůst průměrného věku při narození prvního dítěte byl o něco málo rychlejší u vdaných matek než u svobodných žen (počítáno z rozložení živě narozených prvního biologického pořadí podle věku a rodinného stavu). V roce 2005 činil průměrný věk při narození prvního dítěte svobodné matce 24,9 roku a vdané 27,2, zatímco v roce 1986 byly tyto hodnoty 21,2 a 22,0 let. V této souvislosti je třeba si uvědomit, že také dochází k věkovému posunu u celé řady dalších životních událostí a to nejen demografických,

Graf 3 Vývoj průměrného věku svobodných a vdaných žen (Average age of single and married mothers over time)

jako je sňatek nebo narození dítěte. Prodlužuje se například doba školní docházky a přípravy na zaměstnání. V Evropě se tento proces označuje jako „postponement transition“. Zdá se tedy, že v České republice jsou v tomto případě posuny proporcionální a zachovává se tak původní relace vzhledem k rodinnému stavu matky, jak dokládá téměř paralelní nárůst průměrného věku při narození prvního dítěte u svobodných a vdaných žen (graf 3).

Jak přesně ovlivnila změna struktur podle věku a rodinného stavu změnu v procentu dětí narozených mimo manželství mezi dvěma obdobími, a do jaké míry nárůst podílu dětí narozených svobodným matkám souvisel se změnami intenzit manželské a mimomanželské plodnosti, lze určit pomocí dekompozičních metod (podrobněji viz *das Gupta*, 1994; *Smith et al.*, 1996). V tabulce 2 je uveden výsledek takové dekompozice. Dekompozice změny podílu dětí narozených svobodným matkám ze souboru svobodných a vdaných žen byla počítána mezi roky 1986 a 2005 a zahrnovala změny ve čtyřech faktorech: 1) vliv věkové struktury, 2) vliv struktury podle rodinného stavu, zde omezené na svobodné a vdané, 3) vliv intenzity plodnosti svobodných žen a 4) vliv intenzity plodnosti vdaných žen. Mezi roky 1986 a 2005 se počet živě narozených dětí svobodným matkám zvýšil z 6862 na 25 753, tj. nárůst o 18 891 dětí. Naopak počet živě narozených dětí vdaným matkám se snížil ze 123 464 na 69 802, tj. o 53 662 dětí. Podíl dětí

narozených svobodným matkám ze souboru dětí narozených svobodným a vdaným ženám se zvýšil o 21,69 bodu (z 5,26 % v roce 1986 na 26,95 % v roce 2005). Při zápisu tohoto nárůstu bez vyjádření v procentech, dostáváme hodnotu 0,2169, kterou lze následně dekomponovat (tab. 2).

Tab. 2 Dekompozice změny intenzity plodnosti svobodných a vdaných žen a jejich věkové struktury (A decomposition of the changes in the intensity of fertility among single and married mothers and their age structure)

Ukazatel	1986	2005	Rozdíl 2005–1986
podíl živě narozených svobodným matkám z živě narozených svobodným a vdaným	5,26	26,95	21,69
Dekompozice změny mezi rokem 1986 a 2005		abs.	v %
změna věkové struktury		-0,0028	-1,28
změna struktury rodinného stavu		0,2248	103,66
změna intenzity plodnosti svobodných žen		0,0413	19,03
změna intenzity plodnosti vdaných žen		-0,0464	-21,42
Celkem		0,2169	100,00

Změna ve věkové struktuře žen v reprodukčním věku (tab. 2), s hodnotou $-0,0028$ znamená, že změna věkové struktury působila proti nárůstu mimomanželské plodnosti. Jinak řečeno, změněná věková struktura svobodných a vdaných žen v reprodukčním věku v roce 2005 snižovala podíl dětí narozených svobodným matkám. Naopak, změna v rodinném stavu směrem k nárůstu podílu svobodných žen v roce 2005 oproti situaci roku 1986 (s hodnotou $0,2248$, tab. 2) hrála nejdůležitější roli na nárůstu podílu dětí narozených svobodným matkám a byla tudíž nejdůležitější komponentou změny podílu živě narozených svobodným matkám. Nárůst intenzity plodnosti svobodných žen se pak podílel hodnotou $0,0413$ a snížení plodnosti vdaných žen „přispělo“ vahou $-0,0464$. Součet všech čtyř komponent ($-0,0028+0,2248+0,0413-0,0464$) dává nárůst frekvence dětí narozených svobodným matkám v souboru svobodných a vdaných žen ($0,2169$). Další sloupec tabulky pak vyjadřuje relativní váhu každé ze čtyř komponent. V tomto pohledu měla změna rodinného stavu mezi roky 1986 a 2005 nejdůležitější vliv ($103,7\%$) a zvýšení intenzity plodnosti svobodných žen výrazně menší váhu ($19,0\%$). Na nárůstu se také podílel pokles manželské plodnosti ($-21,4\%$). Tyto výsledky jsou založeny na průřezové/transverzální komparaci dvou kalendářních let 1986 a 2005, a tím je jejich reálná vypovídací hodnota částečně omezena, nicméně zásadní kontext proměny svobodného mateřství mezi těmito dvěma časovými body je správný. Devadesátá léta byla obdobím dramatických změn plodnosti, i když do určité míry ovlivněných momentální socioekonomickou situací, a definitivní odpověď o proměně svobodného mateřství a jeho determinantech umožní přesněji postihnout až výsledky longitudinální analýzy prokreačního chování příslušných ženských generací v příštích dvaceti letech. Důležitá také bude konfrontace těchto dat s retrospektivními údaji sčítání, protože řada svobodných matek se může později vdát, což data běžné evidence založená na matčině rodinném stavu v okamžiku porodu nereflektují.

Struktura podle pořadí a její eventuelní proměna může naznačit, zda svobodné mateřství je spíše neplánovaná událost, a proto se převážně rodí děti prvního pořadí, nebo jde o alternativu legálnímu manželství a struktura podle pořadí narozených dětí se bude v čase stále více podobat struktuře manželsky narozených dětí.

Tabulka 3 jednoznačně potvrzuje zásadní odlišnost obou struktur. Živě narození v prvním pořadí $70-80\%$ (tab. 3) výrazně dominují u svobodných matek, přičemž relativní struktura podle pořadí se v čase zásadně nezměnila; nepatrně oslabilo první pořadí ve prospěch druhého. U dětí narozených vdaným ženám byl pokles intenzity plodnosti provázen narůstáním váhy druhého pořadí na úkor prvního, což svědčí o tom, že se dnes rodí manželské děti silně prarodinně orientovaným pářům, které nezůstávají u jednoho dítěte. Dokonce v roce 2005 je v tomto souboru podíl dětí narozených v biologickém druhém pořadí větší než v prvním (tab. 3). Uvedené výsledky tedy spíše svědčí pro první hypotézu, tj. o svobodném mateřství, které není alternativou manželství.

Tab. 3 Struktura živě narozených podle biologického pořadí (Structure of live-born children by biological order)

Rok	Svobodné matky				Vdané matky			
	1	2	3	4+	1	2	3	4+
1986	78,2	13,8	4,7	3,3	45,4	39,1	11,7	3,9
1987	77,5	14,4	4,5	3,5	45,8	39,2	11,2	3,8
1988	78,5	13,5	4,9	3,1	45,6	39,2	11,5	3,7
1989	79,1	13,2	4,5	3,2	46,4	39,0	11,1	3,6
1990	78,9	13,8	4,3	2,9	46,6	38,9	11,0	3,6
1991	79,9	13,7	4,0	2,5	48,7	37,3	10,4	3,6
1992	78,6	14,1	4,3	3,0	48,5	37,7	10,2	3,7
1993	77,4	14,8	4,8	3,0	46,7	39,1	10,2	4,0
1994	75,7	15,7	5,2	3,4	45,7	39,6	10,5	4,2
1995	73,1	17,6	5,1	4,1	44,2	41,4	10,3	4,1
1996	72,2	18,3	5,4	4,1	44,5	41,5	9,9	4,1
1997	73,0	17,6	5,4	4,0	44,9	41,3	10,0	3,8
1998	71,6	18,5	5,6	4,3	45,4	41,2	9,7	3,6
1999	72,1	18,4	5,4	4,1	45,5	41,1	9,7	3,7
2000	72,7	18,3	5,2	3,8	45,3	41,0	9,9	3,8
2001	71,5	19,1	5,2	4,1	44,5	41,8	10,1	3,7
2002	71,5	19,7	5,0	3,8	44,6	41,3	10,3	3,8
2003	72,6	19,2	4,7	3,5	43,7	42,2	10,4	3,7
2004	73,5	18,5	4,6	3,5	43,7	42,3	10,4	3,6
2005	72,6	19,9	4,5	3,1	42,9	43,1	10,5	3,5

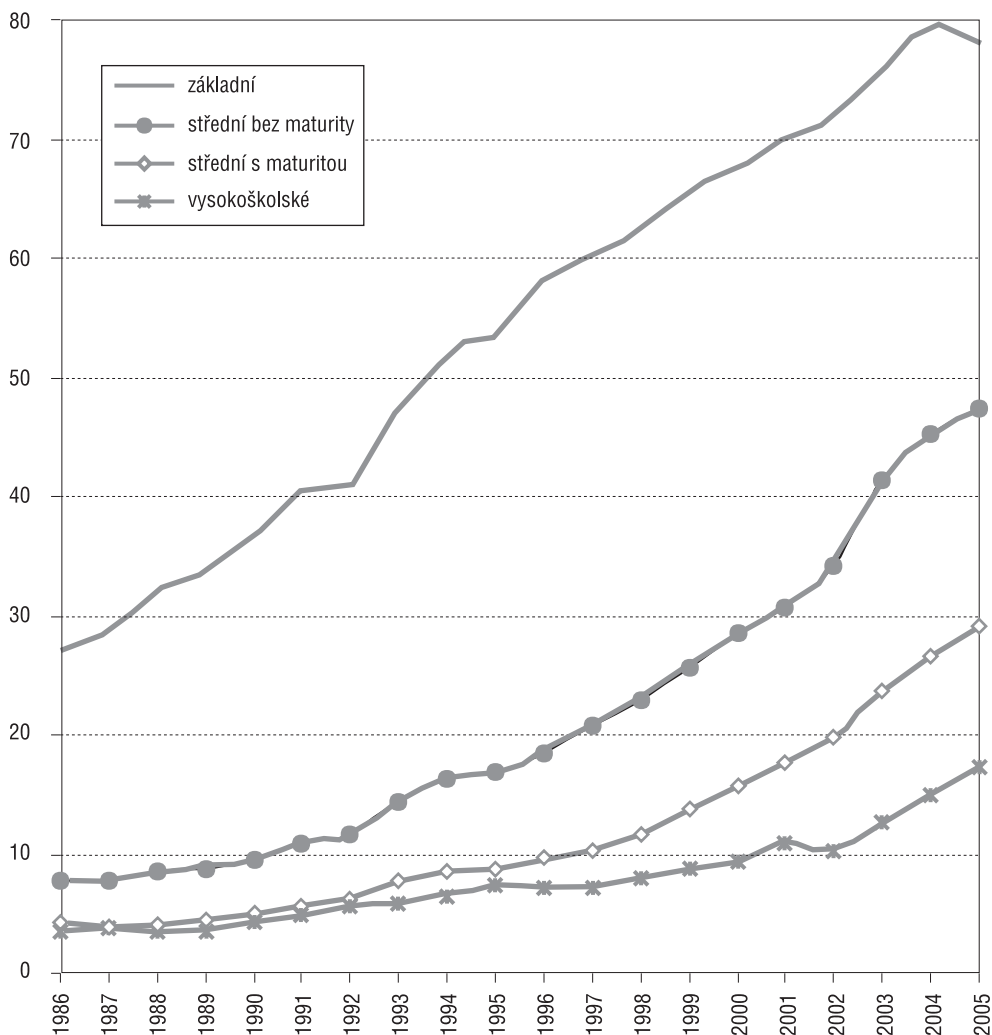
Tab. 4 Vývoj procenta dětí narozených svobodným matkám podle jejich dosaženého vzdělání (Percentage of children born to single mothers over time by completed level of education)

Rok	Z úhrnu živě narozených v příslušné vzdělanostní kategorii matky			
	základní	střední bez maturity	střední s maturitou	vysokoškolské
1986	14,0	4,2	2,4	1,8
1987	15,1	4,1	2,1	2,1
1988	16,3	4,6	2,3	1,8
1989	17,7	4,8	2,5	1,8
1990	19,8	5,4	2,8	2,2
1991	23,2	6,5	3,2	2,6
1992	25,2	7,0	3,5	2,7
1993	29,2	8,6	4,3	2,9
1994	33,6	9,7	4,7	3,3
1995	36,3	10,1	4,8	3,7
1996	40,1	11,1	5,4	3,8
1997	41,9	12,3	5,9	4,2
1998	44,7	13,6	6,6	4,7
1999	47,1	15,4	8,2	5,4
2000	48,0	16,7	9,6	5,7
2001	51,2	18,2	10,7	6,7
2002	53,9	20,1	12,2	6,7
2003	56,4	24,0	14,6	8,3
2004	59,0	26,8	16,6	9,6
2005	59,8	27,9	18,5	11,1

Gradient diferenciacie svobodného mateřství podle vzdělání

V České republice je u svobodných žen, podobně jako u všech žen, intenzita plodnosti negativně korelována s vyšší vzdělání (Konietzka – Kreyenfeld, 2002; Kreyenfeld, 2000; Upchurch – Lillard – Panis, 2002). Ženy se základním vzděláním porodily 14 % dětí jako svobodné v roce 1986 a 60 % v roce 2005 (tab. 4). U vysokoškoláček byly tyto hodnoty ve stejných letech 2 % a 11 %. Uvažujeme-li pouze děti narozené v prvním pořadí svobodným ženám, potom v roce 1986 se narodilo v prvním pořadí 5 % dětí svobodným ženám ze všech živě narozených v prvním pořadí (v roce 2005 již 37 %); u žen se základním vzděláním však tento podíl činil 27 % v roce 1986 a toto číslo strmě narůstalo během celého sledovaného období a dosáhlo hodnoty 78 % v roce 2005 (graf 4). Naopak ženy s maturitou a vysokoškoláčky měly

Graf 4 Vývoj plodnosti prvního pořadí svobodných žen podle jejich vzdělání v České republice (First-order fertility of single women over time by education in the Czech Republic)

první dítě jako svobodné v méně než 5 procentech ještě na přelomu 80. a 90. let 20. století (graf 4). Čím bylo vyšší vzdělání svobodných matek, tím později došlo ke změně vývojového trendu ve smyslu nárůstu, u těch nejvzdělanějších až koncem 90. let 20. století. Podíl dětí svobodných vysokoškoláček činil v roce 2005 v souboru živě narozených dětí v prvním biologickém pořadí narozeným všem vysokoškolačkám 17 % (graf 4).

Průměrný věk při narození prvního dítěte byl u svobodných matek také diferencován podle vzdělání, nejnižší byl u žen se základním vzděláním a nejvyšší u vysokoškoláček (tab. 5).

Tab. 5 Průměrný věk svobodných matek podle jejich vzdělání: živě narození v prvním biologickém pořadí (Average age of single mothers by education: live-born first-order)

Rok	Základní	Střední bez maturity	Střední s maturitou	Vysokoškolské	Celkem
1986	19,25	21,23	23,92	29,56	21,18
1987	19,35	20,85	23,82	29,31	21,16
1988	19,13	20,83	24,00	29,58	21,06
1989	19,15	20,75	24,02	29,17	21,07
1990	18,82	20,77	23,90	28,67	20,96
1991	18,90	20,41	23,57	29,44	20,77
1992	18,69	20,52	23,48	29,10	20,74
1993	18,73	20,54	23,47	29,23	20,74
1994	18,72	20,82	23,72	29,18	20,84
1995	19,07	21,09	24,13	29,80	21,16
1996	19,24	21,49	24,19	29,93	21,41
1997	19,50	21,66	24,41	29,86	21,69
1998	19,67	21,89	24,34	30,01	22,00
1999	19,83	22,25	24,42	29,80	22,34
2000	19,92	22,75	24,62	29,68	22,74
2001	20,16	23,42	25,15	29,68	23,30
2002	20,21	23,62	25,38	29,81	23,50
2003	20,35	23,90	25,83	29,87	23,96
2004	20,60	24,24	26,17	29,91	24,41
2005	20,67	24,68	26,57	30,03	24,90

Pozn.: Počítáno z distribuce živě narozených.

Důležitá je však diference v čase. Mezi roky 1986 a 2005 se průměrný věk svobodného mateřství téměř nezměnil u žen se základním vzděláním, kde je stále kolem 20 let, ani u vysokoškoláček, kde zůstal na 30 letech. Průměrný věk při narození dítěte prvního biologického pořadí vzrostl pouze u žen se středním vzděláním bez maturity a s maturitou. Tyto trendově diferencované průměry současně dávají odpověď na otázku, proč není v české společnosti příliš silná korelace v čase mezi podílem dětí narozených svobodným matkám a jejich věkem. Ženy se základním vzděláním vzhledem k tomu, že nezměnily počátek svého svobodného mateřství, vytvářejí specifickou stabilizovanou subpopulaci. Třicetileté svobodné vysokoškolačky zřejmě mají již málo prostoru k posunu věku.

Komplexnější pohled na vliv demosiálních faktorů, které mají význam na skutečnost, zda se dítě narodí v manželství či svobodné matce a jejich změnu mezi roky 1986 a 2005, lze získat použitím logistické regrese. Závisle (vysvětlovanou) proměnou bylo narodit se svobodné matce versus narodit se v manželství. Vysvětlujícími (nezávislými) proměnnými (prediktory) byl věk matky (–19, 20–24, 25–29, 30+), biologické pořadí (1, 2, 3+), vzdělání matky (základní, střední bez maturity, střední s maturitou a vysokoškolské) a region. Byly vypočteny dva regresní modely (hlavní efekty), první pro rok 1986 a druhý pro rok 2005 (tab. 6).

Děti narozené svobodným matkám se dnes relativně častěji rodí mladším matkám. Zatímco v roce 1986 se dítě narodilo svobodné matce ve věku do 20 let 1,4krát častěji oproti ženám ve věku

Tab. 6 Binární logistická regrese: Model hlavních efektů bez interakcí (narodit se svobodné matce versus narodit se vdané matce) (Binary logistic regression: a model of the main effects without interactions (Being born to a single mother versus being born to a married mother))

Nezávisle proměnné	1986		2005	
	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)
Věk				
-19	0,000	1,373	0,000	5,711
20-24	0,000	0,778	0,000	2,313
25-29	0,000	0,772	0,000	1,093
30+	.	1	.	1
Biologické pořadí				
1	0,000	5,704	0,000	4,778
2	0,003	1,190	0,000	1,252
3+	.	1	.	1
Vzdělání matky				
základní	0,000	9,771	0,000	12,024
střední bez maturity	0,000	2,210	0,000	3,250
střední s maturitou	0,025	1,195	0,000	1,654
vysokoškolské	.	1	.	1
Region				
Karlovarský kraj	0,000	3,683	0,000	2,962
Ústecký kraj	0,000	2,780	0,000	2,904
Hl. m. Praha	0,000	2,369	0,000	1,760
Liberecký kraj	0,000	2,040	0,000	2,122
Moravskoslezský kraj	0,000	1,931	0,000	2,008
Olomoucký kraj	0,000	1,548	0,000	1,657
Královéhradecký kraj	0,000	1,536	0,000	1,488
Plzeňský kraj	0,003	1,318	0,000	1,535
Jihočeský kraj	0,039	1,208	0,000	1,476
Jihomoravský kraj	0,021	1,205	0,000	1,263
Pardubický kraj	0,229	1,124	0,000	1,390
Středočeský kraj	0,290	1,091	0,000	1,334
Kraj Vysočina	0,075	0,832	0,914	0,994
Zlínský kraj	.	1	.	1

Pozn.: Kraje jsou seřazeny podle hodnot roku 1986.

30 a více let, tak v roce 2005 to již bylo 5,7krát častěji. Výraznější gradient v roce 2005 souvisí s posunem porodů do vyššího věku, který byl rychlejší u vdaných žen. Naopak u svobodných matek s nízkým vzděláním se věk při porodu prvního dítěte téměř nezměnil. Odlišný trend lze zaznamenat u analýzy biologického pořadí narozeného dítěte: V roce 2005 byla pozice narození dítěte v prvním pořadí svobodné matce slabší než v roce 1986 (v roce 1986 se narodilo dítě v prvním pořadí svobodné ženě 5,7krát častěji než vdané ženě, kdežto v roce 2005 to bylo pouze 4,8krát častěji). Přesto zůstává u svobodných matek narození dítěte prvního pořadí dominantní (viz tab. 3). Pokud jde o vzdělání matky, prohlubují se rozdíly mezi vzdělanostními kategoriemi a vytváří se výrazná polarizace mezi matkami se základním vzděláním a s vysokoškolským vzděláním. V roce 1986 byly mezi ženami se základním vzděláním, které přivedly na svět dítě, 9,8krát častěji svobodné matky než vdané ženy, v roce 2005 to bylo již více než 12,0krát častěji. Regionální diference zaznamenala v čase nejmenší změny v porovnání s ostatními zkoumanými proměnnými. Pozice Karlovarského kraje s největším „rizikem“ svobodného mateřství oproti referenčnímu Zlínskému i ostatním dokonce oslabil (pokles z 3,7 na 3,0). Došlo také k určitým posunům v pořadí krajů, které jsou seřazeny podle hodnot z roku 1986. „Riziko“ svobodného mateřství se

snížilo v Hl. m. Praze a Jihomoravském kraji, naopak zesílilo v Libereckém nebo Plzeňském kraji, hodnoceno na základě změny pořadí.

Závěr

Svobodné mateřství je specifickým fenoménem při studiu plodnosti. V České republice nepřesáhl podíl dětí narozených mimo manželství 10 % od 2. světové války do konce 80. let 20. století (poprvé až v roce 1992). Teprve později začalo toto procento narůstat. Analýza zaměřená na komparaci plodnosti svobodných a vdaných žen ukázala, že hlavní determinantou vzestupu narozených svobodným matkám je změna struktury podle rodinného stavu, méně přispěl nárůst intenzity plodnosti svobodných žen a snížení plodnosti vdaných žen. Konzervativní, pokud jde o svobodné mateřství, jsou zejména vysokoškolačky. Současným typem svobodné matky je v České republice, stejně jako v minulosti, žena se základním vzděláním, která porodí dítě prvního pořadí ve věku kolem 20 let. V regionálním pohledu se jedná o ženy, které mají bydliště v Karlovarském a Ústeckém kraji. Vzhledem k zásadním strukturálním odlišnostem charakteristik svobodných matek v porovnání s vdanými nelze interpretovat svobodné mateřství jako alternativu legálního manželství s dětmi a to také vzhledem ke skutečnosti, že typické atributy svobodného mateřství zůstaly zachovány v čase. Na druhé straně se zdá, že v manželství rodí děti výhradně prorodinně orientované páry a narůstá skupina těch, kteří možná vyčkávají a navyšují tedy kontingent svobodných, který potom ve výsledku „produkuje“ větší počet narozených svobodným matkám při mírně rostoucí intenzitě plodnosti svobodných. Eventuální změna postojových orientací je dokumentována tabulkou 7, kde mladší osoby častěji deklarují, že manželství je zastaralá instituce a to zejména muži s nižším vzděláním.

Tab. 7 Manželství je zastaralá instituce: rozhodně souhlasím + souhlasím (Marriage is an outdated institution: definitely agree + agree)

Vzdělání	Muž		Žena	
	18–49	50–79	18–49	50–79
základní	28,3	10,9	17,7	7,1
střední bez maturity	20,1	7,7	15,5	7,4
střední s maturitou	19,2	8,9	12,4	6,2
vysokoškolské	11,8	7,7	9,5	9,0

Pozn.: Počítáno jako procento z příslušné kombinace kategorií.

Pramen: Generations and Gender Survey 2005.

Nicméně změna v postojových orientacích zatím neohrožuje institut legálního manželství s dětmi a spíše naznačuje vydělování se specifické podskupiny mužů s nižším vzděláním, jejichž „svobodnomyšlné“ názory spíše reflektují jejich menší hodnotu na sňatkovém trhu (McLanahan, 2004).

Literatura

- Das Gupta, P. 1994. *Standardization and Decomposition of Rates: A User's Manual*. Bureau of the Census, Current Population Reports, Special Studies P23–186, 121 s.
- Inglehart, R. 1997. *Modernization and postmodernization*. Princeton: Princeton University Press, 453 s.
- Inglehart, R. – Welzel, Ch. 2005. *Modernization, Cultural Change, and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 333 s.
- Konietzka, D. – Kreyenfeld, M. 2002. *Women's employment and non-marital childbearing: A comparison between East and West Germany in the 1990s*. Population-E, 57, 2, s. 331–358.
- Kreyenfeld, M. 2000. *Women's education and the transition to the first child – East Germany before and after Unification*. MPIDR Working Paper WP–2000–01, 23 s.
- McLanahan, S. 2004. *Diverging destinies: How children are faring under the second demographic transition*. Demography, 41, 4, s. 607–627.
- Rychtaříková, J. 1999. *Is Eastern Europe experiencing a second demographic transition?* Acta Universitatis Carolinae Geographica, XXXIV, 1, s. 19–44.

- Rychtaříková, J. 2000a. *Analyse nationale et spatiale du comportement procréateur en République Tchèque (fécondité et avortement), 1987–1996*. In Régimes démographiques et territoires: les frontières en question. AIDELF 9 (Colloque Internationale de la Rochelle 22–26 septembre 1998), PUF 2000, s. 183–202.
- Rychtaříková, J. 2000b. *Demographic transition or demographic shock in recent population development in the Czech Republic?* Acta Universitatis Carolinae Geographica, XXXV, 1, s. 89–102.
- Smith, H. L. – Morgan, P. – Koropecjy–Cox, T. 1996. *A decomposition of trends in the nonmarital fertility ratios of blacks and whites in the United States, 1960–1992*. Demography, 33, 2, s. 141–151.
- Upchurch, D. M. – Lillard, L. A. – Panis, C. W. 2002. *Nonmarital childbearing: Influence of education, marriage and fertility*. Demography, 39, 2, s. 311–329.
- Van de Kaa, D. 1998. *Postmodern fertility preferences: from changing value orientation to new behaviour*. Working Papers in Demography 74, The Australian National University, 51 s.
- European population Committee of the Council of Europe. 2006. *Recent demographic developments in Europe 2005*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

JITKA RYCHTAŘÍKOVÁ je profesorkou demografie na katedře demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Věnuje se demografickým analýzám populačního vývoje České republiky se zaměřením na změny v 90. letech. Je autorkou a spoluautorkou řady odborných publikací: **Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE Region** (2001), **České ženy: Vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina** (2003), **Paternal age and child death: The stillbirth case** (European Journal of Population, 2004), **The case of the Czech Republic. Determinants of the Recent Favourable Turnover in Mortality**. (Demographic Research, Special Collection, 2004).

Summary

A rising share of non-marital births has been recently observed in the Czech Republic. Simultaneously, the share of unmarried (predominantly single) women has risen sharply. These trends yield a particularly striking increase in the ratio of non-marital births (mostly births of single mothers) to total births. The ratio of non-marital births increased from 7.4% in 1986 to 31.8% in 2005, and those of single mother births from 5% to 25% over the same period. However, the non-marital birth rate remained stable during the 1990s and has increased slightly very recently; on the other hand, the marital birth rate has dropped steadily. The increase in the percentage of single mother births between 1986 and 2005 was broken down into four constituent factors: the non-marital birth rate, the marital birth rate, the percentage of non-married/married women, and the age structure shift. The rising share of single mother births was predominantly due to the increase in the proportion of single women and only to a limited extent to the increase in non-marital fertility and to the decrease in marital fertility. Odds ratios derived from binary logistic regression (where becoming a single mother was the modelled probability, dependent variable) show a stronger gradient today between young and older age and between low and high education, while birth order and spatial distribution of single motherhood have not changed too much over time. Women with basic education show the highest percentage of non-marital births and the least educated men under the age of 50 consider most frequently that marriage is an outdated institution (28% of that group).

STÁRNUTÍ POPULACE – HROZBA PRO VEŘEJNÉ ZDRAVOTNICTVÍ?¹⁾

TOMÁŠ FIALA – JITKA LANGHAMROVÁ

The Ageing of the Population – A Threat to the Public Health-Care System?

The Czech population, like other populations in the advanced world, is ageing and the trend will continue in the years to come. This article relates to the possible consequences the ageing of the Czech population holds for funding the public health-care system. A forecast of revenues to health insurance facilities is made along with a forecast of their expenditures on health care in relation to various development scenarios in the area of fertility, mortality, and migration in the next fifty years. The forecast assumes that during this period there are no changes to the system of health insurance, specific measures of employment by sex and age, the structure of average expenditures on health care per insurance subscriber by sex, average-income structure, age, and the rate of increase in health-care costs will grow equally with the rate of increase in wages.

Demografie, 2007, 49: 13–24

Společným rysem pro většinu evropských zemí je pokles dynamiky růstu počtu obyvatel, resp. jeho úbytek přirozenou měnou, snížení plodnosti a porodnosti pod zachovnou hranici prosté reprodukce a prodlužování délky života spojené se zlepšováním úmrtnostních poměrů. To vše má za následek demografické stárnutí obyvatelstva. Pro Českou republiku je navíc charakteristická nepravidelná věková struktura obyvatelstva, která s sebou přináší nepravidelné nároky na jednotlivá odvětví ekonomiky. To samozřejmě platí a bude platit i pro zdravotnictví. Navíc po roce 1989 došlo i v České republice k výrazným změnám demografického chování. Populace ČR rychleji stárne, dochází a bude docházet k významnému nárůstu osob v poproduktivním věku a především pak tzv. „oldest old“, tj. osob v nejvyšších věkových skupinách, které potřebují nejvíce péče z pohledu zdravotnictví. Osoby narozené ve 40. a 50. letech minulého století jsou populačně silné ročníky a posunou se v dohledné době právě do tohoto věku. Některé charakteristiky předpokládaného stárnutí obyvatelstva ČR udává tabulka 1.

Pro oblast zdravotnictví si pak musíme klást otázku, zda při klesajícím podílu osob v produktivním věku, které odvádějí ze svých příjmů příspěvky do systému zdravotního pojištění, budou tyto snížené odvody stačit na výdaje, které naopak porostou. Budoucí demografický vývoj bude mít za následek zvýšení nákladů na veřejné zdravotnictví. Ovlivní nejenom výdaje, ale i příjmy do systému. To vše v relativně dohledné době.

V našem příspěvku se tedy především snažíme ukázat závislost příjmů i výdajů na zdravotní péči v souvislosti především s věkem a pohlavím.

Zdravotnictví i zdravotní péče patří k důležitým odvětvím společnosti. Prakticky se s ním setká každý občan. Vzhledem k vyšší částce, které jsou v této oblasti přerозdělávány, je zdravotnictví i velice důležitým odvětvím ekonomiky.

V České republice existují tři hlavní zdroje financování zdravotnictví. Jsou to zdravotní pojišťovny (veřejné zdravotní pojištění), veřejné rozpočty (státní rozpočet a místní rozpočty) a přímé výdaje domácností. Kromě těchto tří základních pilířů zdravotní péče existují i další zdroje, které mají ve svém souhrnu zanedbatelný význam, protože tvoří odhadem méně než 1 % celko-

¹⁾ Článek vznikl v rámci dlouhodobého výzkumného projektu GŠ402016 „Reprodukce lidského kapitálu“ financovaného MŠMT a řešeného v období 30. 6. 2006–30. 6. 2011.

Tab. 1 Podíly osob ve vybraných věkových skupinách a indexy závislosti obyvatelstva ČR (v %) (Percentages in selected population age groups in the Czech Republic and dependency indices, %)

Věková skupina	2005	2015	2025	2035	2045	2055
0-19	21,0	18,9	19,1	17,5	17,1	17,7
20-64	64,8	63,0	59,6	58,8	54,0	50,6
65+	14,2	18,1	21,4	23,7	28,9	31,7
85+	1,0	1,7	2,0	3,8	4,7	5,8
Index závislosti	2005	2015	2025	2035	2045	2055
$((0-19)+(65+))/(20-64)$	0,5	0,6	0,7	0,7	0,9	1,0
$(0-19)/(20-64)$	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
$(65+)/(20-64)$	0,2	0,3	0,4	0,4	0,5	0,6

Pramen: Vlastní výpočet projekce – střední varianta (viz další text).

vých výdajů na zdravotnictví (jsou to smluvní zdravotní pojištění pro cizince, cestovní zdravotní připojištění apod.).

Nejvýznamnějším zdrojem financování zdravotnictví jsou zdravotní pojišťovny, jejichž příjmy plynou z veřejného zdravotního pojištění. Každá osoba, která má na území České republiky trvalý pobyt (nebo zde trvalý pobyt nemá, ale je zaměstnána u zaměstnavatele se sídlem na území ČR), musí být účastna na zdravotním pojištění. Hlavní zásadou veřejného zdravotního pojištění je solidarita, rovnost a dostupnost. Každý pojištěnec odvádí určitou částku podle velikosti svého příjmu a každý má nárok na stejně kvalitní péči bez ohledu na to, kolik do systému odvedl. Z veřejného zdravotního pojištění se financuje veškerá zdravotní péče garantovaná zákonem č. 48/1997 Sb. o veřejném zdravotním pojištění (v platném znění).

Značná část zdravotní péče v našem zdravotním systému je tedy hrazena z veřejného zdravotního pojištění a jen v některých případech se spoluúčastní pacient. Veřejné rozpočty fungují jako doplňkový zdroj financování těch činností, které se nehradí z veřejného zdravotního pojištění. Je to například ošetrovatelská péče v zařízeních sociální péče, výdaje na vědu a výzkum, které souvisejí se zdravotnictvím, vzdělávání zdravotnických pracovníků, preventivní programy aj. Doplňkovým zdrojem financování jsou také přímé výdaje domácností. Domácnosti si platí volně prodejné léky, prostředky zdravotnické techniky či nadstandardní služby například u stomatologů. Méně významné jsou platby za lázně, za nadstandardně vybavené pokoje v nemocnicích, platby za různá potvrzení především u praktických lékařů.

K vyjádření přiměřenosti výše zdrojů vynakládaných na zdravotnictví se užívá poměr zdravotnických výdajů měřený ku HDP. V zemích OECD se tento podíl pohybuje okolo 8 %. Existuje přímá závislost mezi výší tohoto podílu a ekonomickou vyspělostí země vyjádřenou v HDP na 1 obyvatele. V České republice byl vztah mezi výdaji na zdravotnictví a HDP v běžných cenách mezi 7,3 % v roce 2000 a 7,8 % v roce 2003.

Výdaje na zdravotní péči na jednoho pojištěnce se liší především v závislosti na věku, ale také na pohlaví. Z následující tabulky 2 a grafu 1 je patrné, že nejvyšší jsou výdaje na začátku a ke konci lidského života.

Projekce budoucího vývoje

Nyní uvedeme výsledky zjednodušené projekce budoucího vývoje, které ukáží, jak velký bude vliv stárnutí obyvatelstva ČR na financování zdravotní péče v následujících 50 letech. Projekce byla vypočítána za předpokladu, že se nebudou měnit následující charakteristiky: průměrné náklady na zdravotní péči na 1 pojištěnce podle pohlaví v jednotlivých věkových skupinách, výše průměrné mzdy podle pohlaví v jednotlivých věkových skupinách, míry zaměstnanosti podle pohlaví v jednotlivých věkových skupinách ani předpisy týkající se platby zdravotního pojištění.

Projekce vývoje nákladů na zdravotní péči a pojistného na zdravotní pojištění vycházela

Tab. 2 Průměrné výdaje na zdravotní péči na jednoho pojištěnce (Average expenditures on health care per insurance payer)

Věková skupina	2000		2001		2002		2003		2004		Průměrný roční nárůst 2004/2000	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
	0-4	10 368	9 169	11 254	9 812	12 200	10 570	12 515	10 951	13 086	11 242	1,06
5-9	5 376	5 050	6 281	5 601	6 574	5 870	7 226	6 494	7 440	6 679	1,08	1,07
10-14	5 565	5 415	5 876	5 737	6 300	5 967	6 835	6 727	6 994	6 988	1,06	1,07
15-19	5 227	6 279	5 463	6 502	5 895	6 911	6 118	7 538	6 297	7 975	1,05	1,06
20-24	4 711	6 953	4 762	7 084	5 247	7 625	5 285	7 727	5 456	8 026	1,04	1,04
25-29	5 096	8 271	4 951	8 519	5 519	9 353	5 732	9 891	5 998	10 458	1,04	1,06
30-34	5 258	7 898	5 575	8 357	5 927	9 307	6 343	10 033	6 655	10 551	1,06	1,08
35-39	5 712	7 985	6 286	8 475	6 885	9 334	7 315	9 893	7 815	10 525	1,08	1,07
40-44	7 008	9 041	7 679	9 529	8 310	10 496	8 763	10 874	9 123	11 566	1,07	1,06
45-49	9 179	11 280	10 036	11 890	10 960	13 029	11 518	13 735	12 026	14 348	1,07	1,06
50-54	12 242	14 001	13 629	14 526	15 089	15 943	15 884	16 779	16 645	17 738	1,08	1,06
55-59	15 911	15 193	18 041	16 154	20 230	18 036	21 295	19 039	22 242	20 069	1,09	1,07
60-64	17 651	17 030	20 952	18 326	23 562	20 349	25 274	21 986	26 769	23 502	1,11	1,08
65-69	20 602	20 161	25 932	22 170	29 074	24 575	31 477	26 280	33 298	27 984	1,13	1,09
70-74	24 648	22 700	30 318	25 788	34 205	28 700	36 926	31 054	39 741	33 157	1,13	1,10
75-79	26 984	25 229	32 543	27 944	37 339	31 648	40 945	33 965	43 718	36 697	1,13	1,10
80-84	28 678	28 253	32 511	30 298	38 396	34 413	40 499	36 283	43 684	38 842	1,11	1,08
85+	24 482	27 630	31 483	30 951	29 261	34 440	29 606	36 387	39 758	40 961	1,13	1,10
Průměr	9 710	11 816	11 071	12 744	12 339	14 133	13 215	15 127	14 060	16 149	1,10	1,08

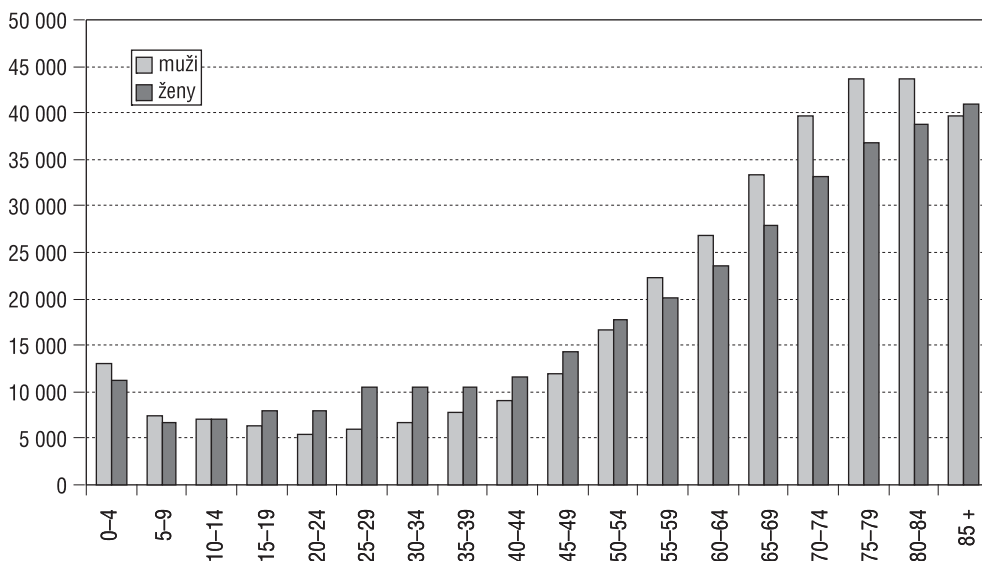
Pramen: Analýza zdravotních účtů ČR 2000-2004, ČSÚ.

z vlastní projekce vývoje obyvatelstva ČR. Cílem této projekce nebylo odhadnout co nejpřesněji budoucí vývoj obyvatelstva ČR jako spíše nastínit možné varianty vývoje při poměrně velkých rozdílech mezi minimální a maximální variantou úmrtnosti, plodnosti i migrace.

Jako výchozí věková struktura byla použita poslední dostupná data, tj. demografická struktura obyvatelstva ČR k 1. 1. 2006, horizontem projekce byl 1. leden 2056. Po celé období projekce se předpokládal lineární nárůst střední délky života (u mužů o něco vyšší než u žen). Pro plodnost se předpokládal do roku 2020 lineární nárůst se současnou změnou struktury plodnosti, aby v roce 2020 byla již stejná jako současná struktura plodnosti žen Nizozemska. V období 2020–2055 se předpokládal pomalejší lineární nárůst bez dalších změn struktury. Roční migrační přírůstek se předpokládal konstantní po celé období projekce s tím, že demografické chování migrantů bude stejné jako u populace ČR. Vývoj střední délky života, úhrnné plodnosti i migrace byl uvažován ve třech variantách.

Pro modelování různých variant zátěže financování zdravotní péče mají však význam nejen výše uvedené základní varianty projekce, ale též další alternativy předpokládající různé kombinace krajních variant předpokládaných vývoju

Graf 1 Průměrné výdaje na zdravotní péči na jednoho pojištěnce v roce 2004 (Average expenditures on health care per insurance payer in 2004)

Pramen: Analýza zdravotních účtů ČR 2000-2004, ČSÚ.

Tab. 3 Základní varianty projekce (Basic forecast scenarios)

Varianta	Roční nárůst střední délky života		Úhrnná plodnost		Roční migrační přírůstek
	muži	ženy	2020	2055	
nízká	0,1	0,08	1,4	1,5	10 000
střední	0,2	0,16	1,5	1,7	30 000
vyšoká	0,3	0,24	1,6	1,9	50 000

střední délky života, plodnosti i migrace. (Např. alternativa předpokládající vysoké prodloužení střední délky života a současně nízkou plodnost i nízký migrační přírůstek.) Proto byly kromě základních tří variant projekce vypočteny i další alternativy. Jejich přehled udává tabulka 4.

Na základě projekce vývoje obyvatelstva byly provedeny projekce výdajů na zdravotní péči i projekce vybraného pojistného na zdravotní pojištění. Projekce výdajů na zdravotní péči vycházela z předpokladu, že náklady na jednoho pojištěnce podle pohlaví a pětiletých věko-

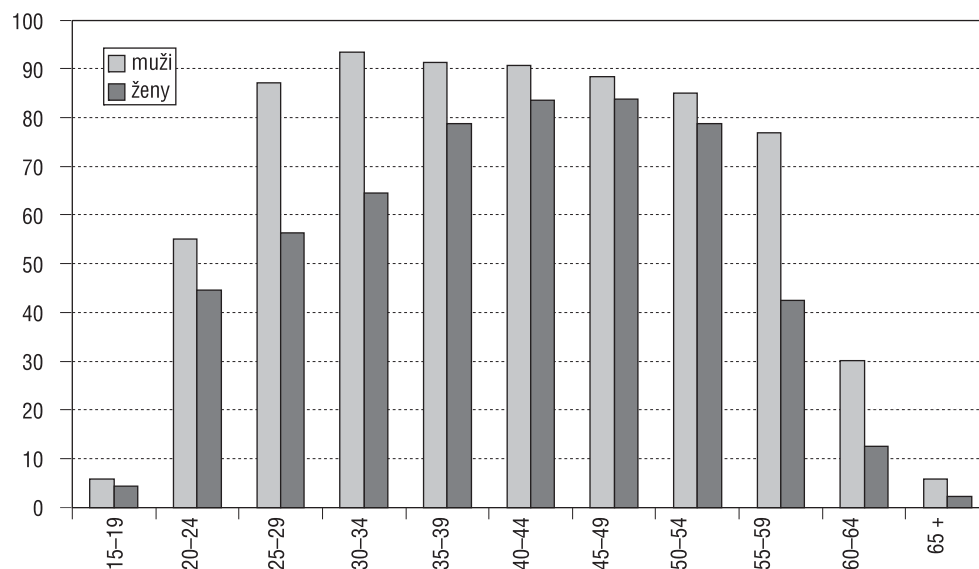
Tab. 4 Uvažované alternativy demografického vývoje (Possible demographic developments)

Alternativa vývoje	Nárůst střední délky života	Nárůst plodnosti	Migrační přírůstek
NNN	nízký	nízký	nízký
NNV	nízký	nízký	vyšoký
NVN	nízký	vyšoký	nízký
NVV	nízký	vyšoký	vyšoký
SSS	střední	střední	střední
VNN	vyšoký	nízký	nízký
VNV	vyšoký	nízký	vyšoký
VVN	vyšoký	vyšoký	nízký
VVV	vyšoký	vyšoký	vyšoký

vých skupin (tab. 2, graf 1) zůstanou po celé období projekce na úrovni roku 2004. Odhad vývoje vybraného pojistného byl obtížnější, neboť nebyly k dispozici analogické údaje o průměrné výši vybraného pojistného podle pohlaví a věku. Vycházelo se proto ze zjednodušeného předpokladu, že osoba zaměstnaná platí pojistné z částky odpovídající 80 % hrubé průměrné mzdy²⁾ pro dané pohlaví a daný věk v roce 2004, zatímco za osobu nezaměstnanou platí pojistné stát v předepsané výši (opět pro rok 2004). Podle definice se za zaměstnané považují nejen osoby v pracovním či obdobném poměru, ale i podnikatelé. Lze předpokládat, že osoby, jejichž jediným nebo hlavním příjmem je příjem ze samostatné výdělečné činnosti, odvádějí na zdravotní pojištění v průměru (možná podstatně) nižší pojistné než osoby téhož věku a pohlaví v pracovním nebo obdobném poměru. Jako míry zaměstnanosti podle pohlaví a věku byly použity údaje z výběrového šetření pracovních sil ČSÚ (graf 2).

Vývoj finanční zátěže systému zdravotního pojištění můžeme charakterizovat podílem úhrnu předpokládaného vybraného pojistného ku úhrnu předpokládaných nákladů na zdravotní péči hrazených pojišťovnou. Vývoj této charakteristiky pro jednotlivé alternativy vývoje zobrazuje graf 3.

Graf 2 Míry zaměstnanosti v ČR roce 2004 (v %) (Rate of employment in the Czech Republic in 2004, %)

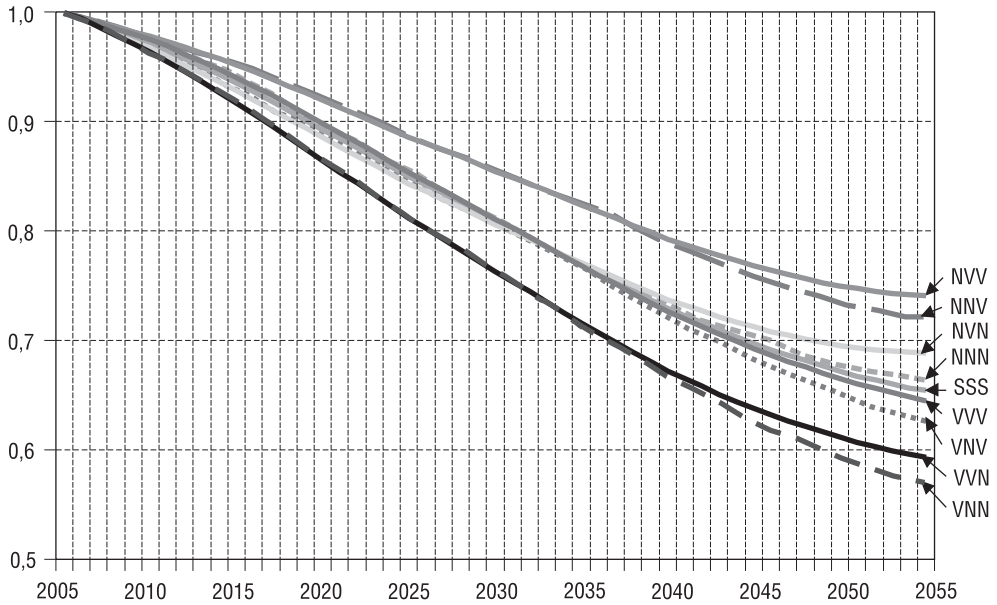

Pramen: Výběrové šetření pracovních sil 2004, ČSÚ.

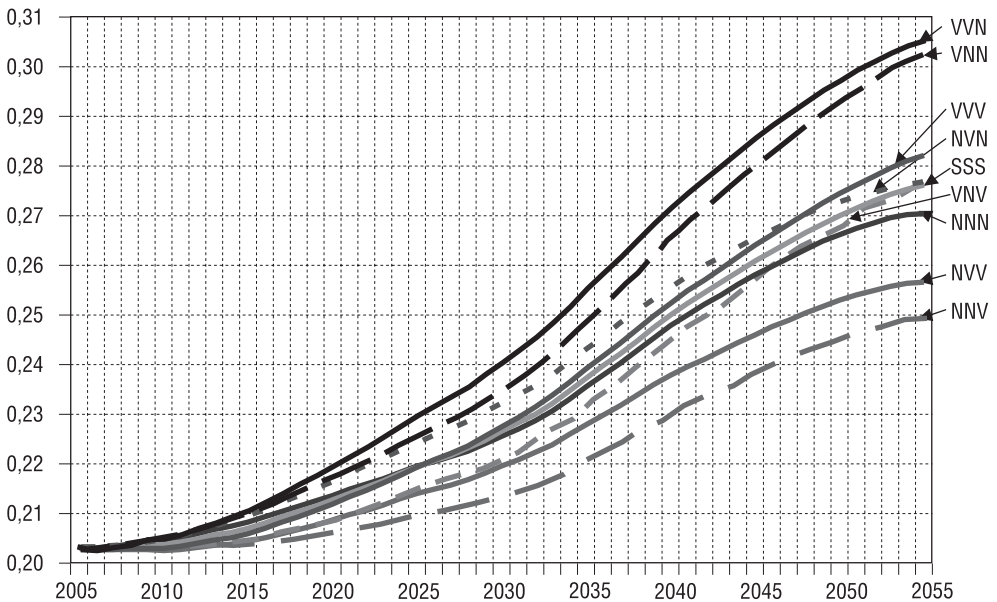
Vidíme, že při všech alternativách demografického vývoje by docházelo k poklesu podílu pojistného ku nákladům hluboko pod jednotkovou hodnotu. To znamená, že pojistné by pojišťovnam nestačilo na pokrytí nákladů zdravotní péče. Nejmenší pokles by nastal podle očekávání v případě malého nárůstu střední délky života a vysoké imigrace, naopak největší pokles by přinesl vysoký nárůst střední délky života při současné nízké imigraci. Ostatní alternativy vývoje se zejména v prvních letech příliš neliší od střední varianty projekce. Vliv tempa růstu plodnosti by se začínal výrazněji projevovat až za několik desítek let, vyšší nárůst plodnosti by znamenal nižší pokles podílu pojistného ku nákladům.

²⁾ Úhrnná výše pojistného vybraného od zaměstnaných osob činila v roce 2004 zhruba 80 % hodnoty vypočtené za předpokladu, že by každá zaměstnaná osoba platila pojistné z průměrné mzdy pro své pohlaví a svůj věk.

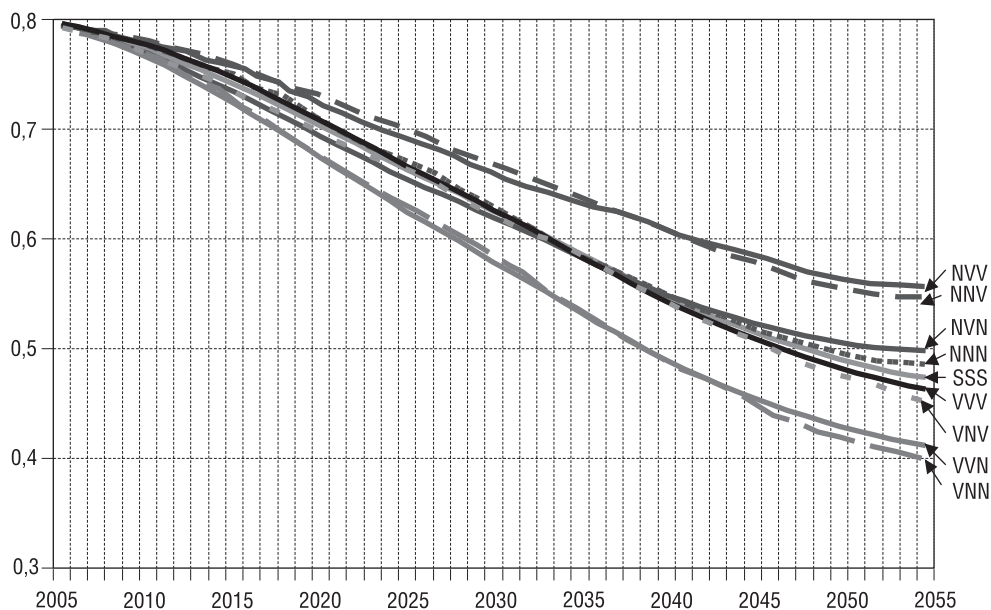
Graf 3 Podíl vybraného pojistného ku nákladům na zdravotní péči hrazeným pojišťovnami podle jednotlivých alternativ vývoje (Rates of insurance to health-care costs covered by insurance companies by individual development scenarios)

Graf 4 Podíl úhrnu pojistného placeného státem ku celkovému pojistnému na zdravotní pojištění podle jednotlivých alternativ vývoje (Percentage of insurance paid by the state out of the total health-care insurance by individual development scenarios)

Graf 5 Podíl vybraného pojistného od zaměstnaných osob ku nákladům na zdravotní péči hrazeným pojišťovnami podle jednotlivých alternativ vývoje (Rates of insurance collected from employed people to health-care costs covered by insurance companies by individual development scenarios)

Za osoby, které nejsou zaměstnané, platí pojistné na zdravotní pojištění zpravidla stát (děti, žáci, studenti, nepracující důchodci, nezaměstnaní aktivně hledající práci atd.). Na grafu 4 je vidět, jak by se měnil podíl pojistného placeného státem v souvislosti se změnami demografické struktury české populace.

Při všech alternativách vývoje by podíl pojistného placeného státem rostl. Nejvíce v případě vysokého růstu střední délky života, vysoké plodnosti a nízké imigrace, nejméně v případě opačném. Vysoká plodnost by znamenala opět v prvních letech zvýšení zátěže, později by vedla k jejímu snížení.

Celkovou zátěž státu související s úhradou nákladů na zdravotní péči můžeme proto charakterizovat podílem úhrnné výše pojistného vybraného pouze od zaměstnaných osob ku úhrnné výši nákladů na zdravotní péči. Vývoj této charakteristiky vidíme na grafu 5.

Při všech variantách demografického vývoje by tedy docházelo k podstatnému zvyšování rozdílu mezi předpokládanými příjmy a předpokládanými výdaji zdravotních pojišťoven. Jaké jsou možnosti řešení tohoto nepříznivého trendu?

První možností je samozřejmě zvyšování odvodů na zdravotní pojištění. Pokud bychom například chtěli, aby byl podíl vybraného pojistného ku nákladům na zdravotní péči hrazeným pojišťovnami roven přibližně jedné i v dalších letech, musela by se (za předpokladu nezměněných dalších charakteristik) sazba pojistného do roku 2055 postupně zvýšit z dnešních 13,5 % na 18–24 % vyměrovacího základu (tab. 5).

Jinou možností, jak zvýšit úhrn vybraného pojistného a snížit zátěž státu, je zvyšování míry zaměstnanosti, především v souvislosti s pokračujícím zvyšováním důchodového věku. Pokud by se například do roku 2055 zvýšila míra zaměstnanosti 55–59letých mužů na 80 % a 60–64letých mužů na 75 % a míra zaměstnanosti žen v těchto věkových skupinách by byla jen o 5 procentních bodů nižší než u mužů, byl by v roce 2055 v případě střední varianty demografického vývoje podíl vybraného pojistného ku nákladům na zdravotní péči roven

Tab. 5 Potřebné sazby pojistného na zdravotní pojištění v roce 2055 (Insurance rates per insurance payer in 2055)

Varianta	SSS	MMM	MMV	MVM	MVV	VMM	VMV	VVM	VVV
Sazba (%)	20,6	20,3	18,7	19,6	18,2	23,7	21,6	22,8	20,9

zhruba 70 % (zatímco při zachování současné míry zaměstnanosti pouze 65 %). Zvyšování zaměstnanosti tedy nárůst rozdílů mezi příjmy a výdaji pouze sníží, ale neeliminuje jej zcela. Důležité by bylo rovněž zlepšit výběr pojistného od osob, jejichž hlavním zdrojem příjmu je samostatná výdělečná činnost.

Jiným ekonomickým nástrojem snižujícím narůstající rozdíl mezi příjmy a výdaji zdravotních pojištěných by bylo zvýšení spoluúčasti pojištěnců.

Pro celé období projekce jsme předpokládali, že specifické náklady zdravotní péče na jednoho pojištěnce daného pohlaví a věku se již nebudou měnit, resp. že tempo jejich růstu bude zhruba pouze takové jako tempo růstu mezd. V období 2000–2004 bylo tempo růstu nákladů na zdravotní péči v průměru o něco vyšší než tempo růstu mezd, přičemž náklady na zdravotní péči rostly nejvíce u osob důchodového věku. Budoucí vývoj je velmi těžké odhadnout. Je však pravděpodobné, že pokračujícího zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva bude možno v budoucnu dosahovat s nižšími relativními náklady než v současné době.

Přínosem může být především lepší osvěta mezi obyvatelstvem týkající se zdraví (v celostním pojetí tohoto pojmu, jak je definován WHO). Povede ke změně chování a životního stylu a následně selepší i zdravotní stav populace a sníží se potřeba poskytování zdravotní péče. V budoucnu se starší lidé stanou samostatnějšími, aktivnějšími a nezávislejšími než doposud a méně budou využívat zdravotnický systém. Lze předpokládat, že s růstem vzdělanosti populace poroste i její zájem o aktivní péči o vlastní zdraví.

Za důležité rovněž považujeme zvyšování prostředků věnovaných na zdravotní prevenci, které by jistě v řadě případů přineslo snížení nákladů na následnou zdravotní péči.

Některé zahraniční studie dále předpokládají, že využití některých nových technologií ve zdravotnictví může přinést zdravotní péči kvalitnější, a přitom finančně méně nákladnou. Je prokázáno, že výše nákladů na zdravotní péči je dána spíše podílem chronicky handicapovaných lidí v populaci než relativním zastoupením seniorů. Některé nové přístupy mohou učinit například invazivní chirurgii, jednotky intenzivní péče nebo léčebny pro dlouhodobě nemocné (tedy poměrně nákladné způsoby zdravotní péče) méně nezbytnými než doposud. Moderní léčebná technologie může zkrátit délku pobytu pacienta v nemocnici, a tím přinést úsporu v oblasti nákladů. V některých případech bude díky novým technologiím možné dříve diagnostikovat nemoci a v důsledku toho aplikovat léčbu již v časnějších stádiích, což může snížit náklady na léčbu, a navíc prodloužit nejen délku života, ale i jeho kvalitu. Genetika a bioinformatika dokáží poskytnout řadu údajů o účinnosti léku a zefektivnit jeho následné klinické zkoušení. To by mohlo vést ke snižování cen nových léků. Pro rozvoj těchto nových technologií však bude asi třeba zvýšit investice do biomedicínského výzkumu.

Další možností je vytvářet podmínky pro to, aby v případech, kdy je to možné, bylo využíváno ambulantní a domácí péče, která je často finančně méně nákladná. Týká se to i péče na samém konci lidského života. Podle některých průzkumů si tři čtvrtiny Čechů přejí, aby jejich život skončil doma, v rodině. Současné zákony však např. zatím neumožňují finanční podporu tzv. domácích hospiců, které poskytují kvalifikovanou domácí péči o umírající. Přitom by to bylo jistě méně nákladné než hospitalizace těchto osob a především v řadě případů z lidského hlediska mnohem přijatelnější pro dotyčné osoby i jejich příbuzné.

Zdravotnictví a jeho systém jsou značně složitá. **Návrh koncepce zdravotnictví na léta 2005–2009** ve shodě se závěry jednání Skupiny pro zdraví (OECD, 2004) je založen na tvorbě integrovaného zdravotnického systému, který upřednostňuje řešení vznikajících problémů cestou k efektivně fungujícím zdravotnickým systémům, jejichž cílem je udržitelný nárůst

nákladů a udržitelné financování, dostupnost zdravotnické péče, zdravotnické systémy citlivé k potřebám pacientů. Důraz je kladen na zlepšení zdravotního stavu obyvatelstva cestou rozvoje podpory zdraví na úrovni krajů, obcí a měst.

Systém financování a úhrad musí mít pro řízení udržitelného růstu nákladů vytvořenou kapacitu. Nesoulad mezi dalším vývojem technologií a demografickými změnami na jedné straně a eventuálně poklesem počtu osob ekonomicky aktivních na straně druhé musí být řešen cestami zvyšování efektivity v oblasti zdravotnických služeb a zlepšení zdravotního stavu obyvatelstva. Údaje z mezinárodního srovnání ukazují, že prostor pro zvyšování efektivity zdravotnických systémů existuje.

Dalším východiskem může pak být vývoj molekulární medicíny a v jejím rámci pak i genové terapie. Proto je třeba věnovat této problematice prioritní zájem v oblasti výzkumu, rozvoje a aplikace nových technologií. Uplatnění molekulární medicíny může výrazně změnit přístupy k mechanismům financování péče o zdraví a řízená rizika výskytu nemoci (zdravotní pojištění).

Závěr

Stárnutí populace je velice aktuálním tématem nejenom v České republice. Z hlediska kvantitativního vyjádření jeho důsledků je přínosné provádět výpočet populační projekce nejen v základních třech variantách, ale i v dalších alternativách, které kombinují např. vysoký růst střední délky života se současnou nízkou plodností a migrací.

Starší populace má vyšší nároky na zdravotní péči. Výdaje na zdravotnictví porostou a nepříznivý vývoj lze očekávat z hlediska výše potřebných zdrojů, které jsou potřebné pro zajištění financování zdravotní péče. Abychom mohli v budoucnu pokrýt zvýšené výdaje, jsou třeba i dostatečné příjmy. Ve stárnoucí populaci však klesá počet produktivních osob, tedy i příjmy zdravotních pojišťoven. Pokud nedojde ke změnám v systému veřejného zdravotního pojištění, mohou prostředky chybět. Jedním z možných řešení je navýšení odvodů za státní pojištění, všeobecné zvýšení pojistného a rostoucí spoluúčast pacientů. Je však pravděpodobné, že vzhledem ke zvyšujícímu se vzdělání a zájmu lidí o vlastní zdraví dojde k určitému snížení požadavků na zdravotní péči. Rovněž rozvoj nových medicínských technologií a efektivnější hospodaření s finančními zdroji ve zdravotnictví může přinést možnost poskytovat kvalitní zdravotní péči za nižších finančních nákladů.

Literatura

Durdisová, Jaroslava – Langhamrová, Jitka. *Úvod do teorie zdravotní politiky*. 1. vyd. Praha: VŠE, 2001, 126 s. ISBN 80-245-0217-8.

Fiala, Tomáš. *Dva přístupy modelování vývoje úmrtnosti v populační projekci a jejich aplikace na populaci ČR*. Forum statisticum slovacum 4, Bratislava: Slovenská statistická a demografická společnost, 2006. ISSN 1336-7420.

Třešňák, Petr. *Zemřít ve své posteli*. Respekt, č. 46, z 12. 11. 2006, ISSN 0862-6545.

Výroční zprávy VZP.

Dokumenty z internetových stránek

Analýza zdravotnických účtů ČR časová řada 2000–2002

http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/publ/1524-04-casova_rada_2000_2002

Analýza zdravotnických účtů ČR (2000 – 2004)

http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/publ/1524-04-casova_rada_2000_2002

Analýza zdravotních účtů 2005

http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/publ/1524-05-casova_rada_2000_2002

Návrh koncepce zdravotnictví na léta 2005–2009

<http://www.lekarnici.cz/module.php?module=36&article=1643>

Světové šetření o zdraví v České republice 2003

http://www.uzis.cz/download.php?ctg=10&search_name=svetove®ion=100&kind=2&mnu_id=5300

Vliv lékařského výzkumu na zdraví a ekonomiku

(Vybráno z: Pardes, H. – Manton, K. G. – Lander, E. S. – Tolley, H. D. – Ullian, A. D. – Palmer, H. Effects of Medical Research on Health Care and the Economy. Science 1999, 283, s. 36–37)

<http://www.tigis.cz/PSYCHIAT/PSYCH299/11zpravy.htm#1>

Zdravotnické ročenky České republiky v roce 2000–2004

Zdravotnictví ČR ve statistických údajích 2000–2005

http://www.uzis.cz/download.php?ctg=10&search name=Zdravotnictví%20ČR®ion=100&kind=2&mnu_id=5300

JITKA LANGHAMROVÁ je absolventkou Vysoké školy ekonomické v Praze. V současné době je vedoucí katedry demografie na Fakultě informatiky a statistiky Vysoké školy ekonomické v Praze. Ve své výzkumné činnosti se zaměřuje na problematiku stárnutí populace, sociální demografii, zabývá se rovněž problematikou regionální demografie.

TOMÁŠ FIALA je absolventem matematicko-fyzikální fakulty University Karlovy v Praze. V současné době je odborným asistentem na katedře demografie Fakulty informatiky a statistiky Vysoké školy ekonomické v Praze. Ve své výzkumné činnosti se zabývá problematikou stárnutí populace a populačních projekcí.

Summary

Every scenario of demographic development in the future shows the selected insurance premiums less able to cover the expenses of health insurance facilities on health care. The proportion of the insurance premium covered by the state would also increase. The largest deficit would as expected occur in the case of a big increase in the average life expectancy, low fertility, and low immigration. The amount of the insurance payments would have to increase from the current 13.5 % to roughly 20%. The expected growth in the rate of employment connected with the increase in the retirement age will only partly work to reduce the deficit.

One possible solution to the problem of the growing lack of funds for health care is the reduction of costs while preserving a quality standard of health care. The rise in the level of education and public information can help to increase the public's interest in their own health and in looking after themselves. Along with quality preventive care and early diagnostics the rate of illness and the duration of treatment can be reduced and with it the average costs for health care. Hope also lies in new medical technology, which in the future could improve the quality of health care and at a lower cost.

Komentář

K článku autorů Tomáš Fiala – Jitka Langhamrová: **Stárnutí populace – hrozba pro veřejné zdravotnictví?**

Je vhodné připomenout, že stárnutí populace, a to zejména pokud jde o zvyšování podílu osob vyšších a velmi vysokých věkových kategorií, není problém. Je to ten nejlepší důsledek lepších životních podmínek a výsledek lepší péče o zdraví.

Je ošidné jednostranně uvádět, jak to činí autoři, že: „budoucí demografický vývoj bude mít za následek zvýšení nákladů na veřejné zdravotnictví“. Nezbyvá než se ptát, jak to vědět? Obdobně by někdo jiný mohl tvrdit, že růst nákladů na veřejné zdravotnictví povede k dalšímu stárnutí populace. Která proměnná je závislá a která je nezávislá? Není sporu o tom, že k oběma jevům dochází v mnoha zemích souběžně.

Drtivá většina lidí chce žít ve zdraví a déle, jsou ochotni pro to něco udělat i vynaložit na to peníze. To vědí všechny farmaceutické společnosti i výrobci zdravotnické techniky. Prodávat věci, o kterých se podaří vyvolat dojem, že přispívají ke zdraví, je dobrý obchod. Daří se vyvolávat poptávku po zdravotnických službách. Oprávněnou otázkou však zůstává, zda a do jaké míry poptávka po zdravotnických službách a jejich nabídka odpovídá zdravotním potřebám lidí.

V řadě vyspělých států již přišli na to, že řešení zdravotních problémů v nemocnicích je neúnosně nákladné a někdy až nemožné. Např. vysoká spotřeba alkoholu a cigaret v České republice se nedá kompenzovat vyšším dovozem léků nebo rozšířením programu transplantace jater.

Lidé, kteří se dožívají vyššího věku, rozhodně nenesou vinu za růst nákladů na veřejné zdravotnictví. Právě naopak. Jsou to povětšinou lidé, kteří žili podle svých možností zdravě a vážili si svého zdraví. Takoví lidé nepředstavují hrozbu ani pro veřejné zdravotnictví, ani pro společnost, ale jsou jejím bohatstvím.

Stárnutím populace a jeho důsledky pro náklady na zdravotní péči se zabývá nesmírně rozsáhlá literatura (Thomson – Mossialos, 2000). Jsou nastolovány a pečlivě studovány např. tyto otázky: Co určuje náklady na veřejné zdravotnictví? Jsou náklady vynakládány efektivně? Jaké náklady jsou spojeny s péčí o velmi staré osoby? Jaké jsou náklady na zdravotní péči v návaznosti na strukturu obyvatelstva podle věku a pohlaví? Jaké jsou naproti tomu náklady na zdravotní péči o jednotlivce v průběhu jeho života? Které další okolnosti ovlivňují vývoj nákladů na zdravotní péči? Jak reagovat na růst nákladů na zdravotní péči? Jak změnit strategii zdravotní péče? Co dalšího je nezbytné vzít v úvahu? Takových otázek je bezpočet, jádro věci je vystihnout to podstatné.

V dnešní době by snad jen novináři mohli prezentovat jednosměrný příčinný vztah mezi stárnutím populace a náklady na zdravotní péči. V posledních deseti letech byly realizovány rozsáhlé výzkumné studie, které si blíže všimaly této problematiky. Co se podařilo prokázat?

Předně bylo doloženo, že strukturální průřezová data o vývoji nákladů na zdravotní péči nejsou pro studium zmíněného problému zdaleka ideální. Je potřeba vyjít z údajů longitudinálních, popisujících vývoj zdravotních nákladů v průběhu života (Zweifel *et al.*, 2001).

K nejvyšším nákladům na zdravotní péči dochází několik měsíců před smrtí. Pro výši vynaložených nákladů je důležitější, kolik času zbývá jednotlivci do smrti, než to, v jakém je věku (Seshamani – Gray, 2004). Jde ponejvíce o nemocniční péči. Výrazně vyšší náklady na zdravotnické služby u starších osob jsou tedy způsobeny ne tím, že by jejich průběžná zdravotní péče byla nákladná, ale proto, že s věkem roste pravděpodobnost úmrtí. Je rovněž zřejmé, že dochází-li k úmrtí v mladším nebo středním věku, jsou s úmrtím spojeny poměrně vysoké náklady. Běžně je pacientům poskytována intenzivní péče v nemocnicích a jsou podávány velmi drahé léky. Naproti tomu úmrtí lidí velmi starých nebývá okolím vnímáno tak dramaticky a běžná zkušenost dokládá, že ani běžná terapie nebývá tak účinná jako u mladších osob. Úmrtí ve vysokém věku bývá z medicinského hlediska „méně nákladné“ než neúspěšná terapie v nižším věku.

Při stárnutí populace by se z tohoto hlediska dalo očekávat, že v budoucnu dojde v důsledku odložení úmrtí do vyššího věku k poklesu nákladů na zdravotní péči. Takový předpoklad je však nerealistický, neboť výdaje na zdravotnické služby trvale rostou, a to ve všech zemích, kde se ekonomika vyvíjí poměrně příznivě. Pokud náklady na zdravotní péči v některém státě klesají, pak se obvykle jedná o důsledek závažných politických a ekonomických problémů. Např. v zemích bývalého Sovětského svazu došlo v 90. letech k prudkému poklesu nákladů na zdravotní péči vlivem nedostatku finančních prostředků a souběžně následoval i pokles střední délky života.

Není pochyb o tom, že náklady na zdravotní péči nejsou jednostranně určovány ani zdravotními nesnázeми jednotlivců, ani zdravotními problémy společenských celků, a konec konců ani stárnutím populace. Jsou do značné míry podmíněny ekonomickou a politickou situací i podílem, který na rozhodování získají ty výrobní společnosti, které se výhodnou marketingovou strategií uplatní na farmaceutickém trhu a při prodeji zdravotnické techniky z veřejných finančních zdrojů. Pokud se zdraví a zdravotnické služby stávají doménou dílčích skupin, které jsou připraveny k ekonomickým vítězstvím, pak náklady na veřejné zdravotnictví rostou.

Lze připustit, že na růstu nákladů na veřejné zdravotnictví se v České republice v posledních letech podílelo mnoho okolností. Běžně se např. ví, že konkurence samostatných zdravotnických zařízení při poskytování zdravotní péče je dražší než integrovaná souhra zdravotnického systému, tzv. svobodná volba lékaře a přímý přístup ke specialistům je nákladnější než důraz na primární péči, kdy se na rozhodnutí o přístupu ke specializovaným zdravotnickým službám podílí praktický lékař. Rovněž poskytování pohotovostních ambulantních zdravotnických služeb ve fakultních nemocnicích je nákladnější než běžná ambulantní pohotovostní péče, velmi nákladné je, pokud se dostatečně nerozvine výzkum zdravotních systémů, koncepční práce v oblasti zdravotní politiky, využívání zahraničních zkušeností a uvážlivá regulace i kontrola čerpání veřejných prostředků na zdravotní péči.

Když se v řízení zdravotnického systému podcení odborná kompetence, informační a analytická práce a na ní navazující sociální regulace, např. legislativa, výchova a vhodné využívání ekonomických nástrojů, pak to stojí moc peněz a nápravu zřejmě nelze očekávat od zvýšení spoluúčasti nebo platby na zdravotní pojištění.

Byla by však jistě chyba komentovanou práci jednostranně kritizovat. Má nepochybně i svůj význam a přínos. Je to v podstatě varovná prognóza ilustrující, jak by to dopadlo, kdyby zůstaly konstantní nejen ty parametry, o kterých se autoři zmínili, ale kdyby se i nevyvíjelo naše myšlení, kdybychom zkostnatěle a dogmaticky ulpívali na některých dosavadních předsudcích.

Byla by to nepochybně katastrofa, kdybychom se do roku 2055 (tam končí předkládaná prognóza autorů) nepoučili z výsledků zahraničního i zdejšího výzkumu, kdybychom nedokázali adekvátně reagovat na žádoucí prodloužení života lidí, kdybychom si nevážili zdraví a kdybychom si mysleli, že by se zdravotní politika, resort zdravotnictví a zdravotní pojišťovny v příštích padesáti letech neměly vyvíjet.

Celou odbornou veřejnost čeká v tomto ohledu obrovská práce. Demografické studie a prognózy budou jistě znamenat velký přínos. Tím podstatnější, čím lépe budou začleněny do souhrnného studia sociálních, ekonomických i zdravotních problémů, čím kritičtější a úspěšnější budou stavět na dosavadních poznatcích, čím nepředpojatěji budou prezentovat širokou škálu problémů, kterým stojí za to věnovat pozornost, a čím prozíravěji se budou podílet na návrzích možných řešení.

Literatura

- Thomson, S. – Mossialos, E. 2000. *An ageing „crisis“?* Euro Observer, 2, č. 2, s. 6–7.
Zweifel, P. – Felder, S. – Meiers, M. 2001. *Ageing of population and health care expenditure: a red herring?* Health Economics, 10, č. 2, s. 175–177.
Seshamani, M. – Gray, A. 2004. *Time to death and health expenditure: an improved model for the impact of demographic change on health care costs.* Age Aging, 33, č. 6, s. 556–561.

Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc.
jholcik@med.muni.cz

VZESTUP ÚROVNĚ VZDĚLÁNÍ PODLE DAT SČÍTÁNÍ LIDU 1961–2001 V ČESKÉ REPUBLICĚ¹⁾

DAGMAR BARTOŇOVÁ

The Rise in Education Levels According to Census Data from 1961–2001 in the Czech Republic

This article examines the development of education based on the representation of the main education levels in different generations. The education levels of individual generations born between 1921 and 1985, divided into five groups, are analysed. Although the level of education among the youngest generations is continuously growing, the Czech Republic nonetheless lags behind advanced European states in terms of the overall level of education. A more rapid pace of increases in the percentage of people with secondary and university education can be observed mainly in the 1990s, but the proportion of people with university education is still low – according to the Census 2001 only 9% of the population over the age of 15 attained university education, and when post-secondary vocational education was taken into account the tertiary sector includes just over 10% of the population. Among both older and younger generations there is a persistent difference in the level of education of men and women, even though the level of education among women has risen more quickly. In the 1990s it is possible to observe a deceleration of the pace of relative increase in the percentage of people with university education, primarily owing to an increase in the length of the duration of study.

Demografie, 2007, 49: 25–40

Příspěvek se zabývá vývojem vzdělanosti podle údajů cenzů od roku 1961, zaměřuje se ale především na analýzu generačního vzestupu úrovně vzdělanosti na základě změn zastoupení hlavních stupňů vzdělání (základní, střední bez maturity, střední s maturitou, vysokoškolské). V poválečném vývoji byl školský systém poznamenán řadou legislativních změn, které se promítly i do klasifikací vzdělání při jednotlivých cenzech, takže srovnatelnost dat ze čtyř cenzů není úplná, ale použité třídění stupňů vzdělání dovoluje s určitými výhradami nesrovnalosti a rozdíly zanedbat. Přesto považuji za vhodné přehled změn ve školském systému stručně zmínit.

Nejsou to ale jediné problémy, s nimiž se analýza vývoje vzdělání musela vypořádat. Také přiřazení příslušných ročníků narozených odpovídajícím pětiletým věkovým skupinám osob s určitým typem vzdělání, za něž jsou data publikována, si v časových řadách zcela neodpovídá. S přihlédnutím ke kalendářnímu datu konání cenzů, kdy sčítání 2001, 1991 a 1961 se konala začátkem března, byly pětileté generační skupiny určeny ročníky narození, které odpovídají věku k datu 1. 1. příslušného roku, resp. 31. 12. roku předchozího. Byla zanedbána i skutečnost, že další sčítání 1970 a 1980 byla koncem roku, takže rozdíl mezi sčítáními neodpovídal přesně desetiletému intervalu, a také to, že dokončeného školního vzdělání nižších stupňů dosahují lidé v polovině kalendářního roku. V příspěvku je analyzována úroveň vzdělání podle pětiletých skupin obyvatelstva ve věku 15–79 let, což v roce 2001 reprezentovalo osoby narozené v letech 1921–1985 (v cenzech 1970 a 1980 končí ale třídění údajů podle

¹⁾ Příspěvek byl zpracován v rámci řešení výzkumného záměru „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“ vedeného pod kódem MSM 0021620831.

pětiletok již ve věku 59, resp. 64 let, v cenzu 1970 bylo navíc použito nestandardní třídění nejmladších věkových skupin – 15–18 a 19–24 let).

Klasifikace úrovně vzdělání jako odraz vývoje legislativy školského systému

Nejvyšší dokončené vzdělání obyvatelstva se zjišťuje v československých, resp. českých cenzech teprve od roku 1950. Zjišťování se týkalo nejprve osob starších 6 let, od roku 1961 obyvatelstva staršího 15 let. Klasifikace jednotlivých stupňů a typů vzdělání se řídila při jednotlivých sčítáních do značné míry tehdejší školskou legislativou, která během padesáti let prošla řadou změn. Podrobnější třídění osob podle dokončeného vzdělání se v cenzu 1950 od pozdějších sčítání dost lišila, ačkoliv zákon o základní úpravě jednotného školství z dubna 1948 zakotvil povinnou školní docházku v délce 9 let a spojením národní školy a nižšího stupně středních škol zavedl tzv. jednotnou školu a upravil strukturu středních škol²⁾. Teprve školským zákonem z roku 1960 se školský systém přiblížil soustavě, která s dalšími legislativními úpravami existovala až do začátku 90. let.

Zákon z roku 1960 zakotvil současnou strukturu škol a její terminologii. Délka jednotlivých stupňů škol v průběhu doby kolísala stejně jako délka povinné školní docházky a měnilo se i plnění povinné docházky na jednotlivých stupních, což mělo určitý vliv na podíly osob se základním vzděláním³⁾. Mnohem větším zásahem do struktury školního vzdělání však bylo začlenění vzdělávacích učňů do systému středního školství. Od 60. let bylo možné získat střední vzdělání a později i úplné střední s maturitou i na učňovských školách, které od roku 1960 patřily spolu se středními odbornými školami a se vzděláváním gymnaziálního typu ke střednímu školství (sekundární stupeň vzdělání), přičemž postupně mělo docházet ke sblížení a zrovnoprávnění všech tří typů škol (reforma z roku 1976 včleněná do školského zákona z roku 1984). Všechny tři typy středních škol mohly poskytovat i úplné střední vzdělání ukončené maturitou (tedy i některé obory na středních odborných učilištích), což umožňovalo absolventům všech těchto škol ucházet se o studium na vysokých školách. Počínaje sčítáním v roce 1961 jsou i podrobnější třídění osob podle stupňů a typů vzdělání s určitými diferencemi srovnatelná (vyučení v oboru je však v tomto roce ještě součástí základního vzdělání), v dalších cenzech jsou již klasifikace vzdělání změnám školské soustavy přizpůsobeny.

Novelou školského zákona z roku 1990 vznikla opět víceletá gymnázia, na nichž lze též absolvovat povinnou docházku a zároveň získat i vyšší sekundární (střední) vzdělání. Novela z roku 1995 (č. 138/1995 Sb.) uzákonila nový vzdělávací stupeň – vyšší odborné vzdělání, které již patří k terciárnímu stupni vzdělání, i když v ČR stojí mimo vysoké školství.

Vysokoškolské vzdělávání bylo od 50. let centrálně řízeno a plánováno pomocí směrných čísel a plánované oborové struktury, některým školám byl dokonce zrušen statut vysoké školy (bohoslovecké fakulty – ve sčítáních 1970 a 1980 uváděny odděleně). Teprve po roce 1989 získaly vysoké školy opět autonomii, samosprávu a akademické svobody, rozšířila se jejich

²⁾ Školský zákon z roku 1948 zavedením jednotné školy spojil pětiletou národní (dříve obecnou) školu a čtyřletý nižší stupeň střední školy, na nichž bylo možné splnit povinnou devítiletou školní docházku. Tím se zároveň změnilo pojetí střední školy, za níž byla považována již jen střední škola poskytující vyšší (sekundární) střední vzdělání. Další zákonná úprava z roku 1953 sjednotila národní a nižší střední školu v osmiletou tzv. střední školu a povinná školní docházka byla zkrácena na 8 let. Kromě toho připojením gymnázia (druhého stupně střední školy) vznikla ještě jedenáctiletá střední škola, jejíž poslední tři roky navazovaly na základní vzdělání na osmileté střední škole a poskytovaly střední všeobecné vzdělání ukončené maturitou.

³⁾ Povinná osmiletá docházka uzákoněná v roce 1953, byla školským zákonem z roku 1960 prodloužena opět na 9 let, zákonem z roku 1984 (č. 29/1984 Sb.) byla prodloužena na 10 let (změna byla zavedena ale již od roku 1976), podle zákona z roku 1990 (č. 171/1991 Sb.) trvá opět 9 let. Struktura základní školy se školským zákonem z roku 1960 rovněž měnila: místo osmileté „střední“ školy vznikla základní devítiletá škola, která existovala do roku 1979; v letech 1979–1989 byla zkrácena na osm let, v letech 1990–1995 trvala opět 9 let, neboť její první stupeň se prodloužil na 5 let. Úprava zákona z roku 1995 zavedla tedy povinnou docházku opět na devítileté základní škole, odkud ale bylo možné po osmi letech přejít na některou střední školu a tam docházku dokončit nebo bylo možné splnit školní docházku na víceletých gymnáziích. Od roku 1996 je uzákoněna devítiletá povinná školní docházka na základní škole nebo v kombinaci s víceletým gymnáziem.

sí vznikem regionálních univerzit a soukromých vysokých škol, změnilo se i jejich právní postavení. Vysoké školy postupně přecházejí na třístupňové strukturované studium. V klasifikaci vysokoškolského vzdělání ve sčítání lidu se změny struktury vysokého školství mohly objevit až v roce 2001, kdy se u vysokoškolského vzdělání poprvé zjišťoval i bakalářský stupeň a kdy se zjišťovala absolvovaná vědecká příprava.

Při sčítání lidu 2001 byla poprvé použita i mezinárodní klasifikace vzdělání ISCED 97 (**International Standard Classification of Education, revize 1997**), která zařazuje tradiční typy vzdělání do mezinárodně srovnatelných stupňů. Tvoří ji 7 základních stupňů ve čtyřech úrovních:

Úroveň ISCED 0, tzv. **pre-primární vzdělání** zahrnuje předškolní stupeň vzdělání (počátek organizovaného vzdělávání); při sčítání byly do této kategorie zařazeny osoby starší 15 let s nedokončeným 1. stupněm základní školy nebo speciální školy, 1. nebo 2. stupně zvláštní školy nebo s nedokončenou pomocnou školou.

Primární úroveň vzdělání (ISCED 1) odpovídá prvnímu stupni základní školy, absolvování 1. stupně na speciální škole, 1. a 2. stupně zvláštní školy a absolvování všech stupňů pomocné školy; při sčítání sem byly zařazeny osoby s neukončeným základním vzděláním, tedy s ukončeným pouze 1. stupněm základní nebo speciální školy, 1. a 2. stupněm zvláštní školy a s absolvovanou pomocnou školou.

Sekundární úroveň vzdělání tvoří dvě kategorie: do třech stupňů **nižšího sekundárního vzdělání** (ISCED 2A, 2B, 2C) byly zařazeny osoby s ukončeným základním vzděláním (kromě osob s ukončeným 2. stupněm základní či speciální školy i osoby s 3. stupněm zvláštní školy, s pracovním stupněm pomocné školy, absolventi jedno- a dvouletých praktických škol, měšťanských škol, občanských škol a kurzů na doplnění základního vzdělání). Kategorie **vyššího sekundárního vzdělání** se také dále člení do tří programů (ISCED 3A, 3B, 3C), přičemž program 3A je považován za přípravný pro vyšší vzdělání (absolventi mají maturitu na různých typech gymnázií, středních všeobecně vzdělávacích a 11letých středních školách, reálkách, vyšších dívčích školách, na středních odborných školách, vč. uměleckých – konzervatoř v případě ukončení maturitou, vystudovali učební obor s maturitou na středních odborných učilištích); další dva programy (ISCED 3C, 3B,) jsou považovány za stupně směřující, resp. přípravné na pracovní trh. Jsou zde zařazeni vyučení různých oborů ukončených závěrečnou zkouškou bez maturity, absolventi praktických tříletých škol, osoby s výučním listem, absolventi dřívějších odborných jednoletých až tříletých škol včetně dívčích, rodinných, obchodních škol a studium jednotlivých předmětů ukončené vysvědčením.

Úroveň ISCED 4 (zařazená do původní klasifikace teprve při revizi v roce 1997) je určena pro programy, které jsou na hranici mezi vyšší sekundární a post-sekundární úrovní; zahrnuje nástavbové a pomaturitní studium, učební obory pro absolventy středních škol, rekvalifikační kurzy na středních odborných školách a středních odborných učilištích, ukončené závěrečnou zkouškou, resp. výučním listem.

Úroveň **terciárního vzdělání** se člení na dva stupně (ISCED 5 a 6). Stupeň ISCED 5 zahrnuje kategorii 5B (vzdělání ukončené absolutoriem na vyšších odborných školách, maturitou a absolutoriem na 8letých a 6letých konzervatořích, bývalé pomaturitní studium, experimentální vyšší studium na SOŠ) a kategorii 5A (univerzitní, vysokoškolské vzdělávání), kam jsou zahrnuti absolventi vysokoškolského studia bakalářských programů (titul Bc., BcA) a studia učitelství pro 1. stupeň základní školy, dále absolventi většiny vysokých škol, současných magisterských a magisterských navazujících studijních programů (tituly Mgr., MgA., MUDr., Ing. ad.). Druhý stupeň terciárního vzdělání s kódem ISCED 6, tzv. vědecká příprava, směřuje k udělení vědecko-výzkumné kvalifikace; patří sem současný doktorský studijní program, postgraduální studium a do roku 2001 tzv. vědecká výchova (absolventi jsou nositelé titulů Ph.D., Th.D., dříve CSc., DrSc.).

V závěru práce je připojena přehledná tabulka se strukturou obyvatelstva podle příslušných stupňů vzdělání podle klasifikace ISCED a klasifikace použité ve sčítání 2001; ilustruje zároveň značné rozdíly ve vzdělání obyvatelstva ČR celkem a ve věku 30–34 let.

Stručný přehled vývoje celkové úrovně vzdělání od roku 1950

Úroveň vzdělanosti měřena podíly osob, které dosahovaly vyšších stupňů vzdělání, než je vzdělání základní, v období po 2. světové válce stále rostla, přesto však Česko za vyspělými evropskými státy v celkové úrovni vzdělanosti zaostává. Tempo růstu podílu vyššího – středoškolského i vysokoškolského – vzdělání bylo nejrychlejší sice v 50 a 60. letech, vycházelo však z velmi nízkého zastoupení. V 70. i 80. letech se udržely i vysoké intercenzální přírůstky osob s vysokoškolským vzděláním – počty osob s vysokoškolským vzděláním rostly vždy zhruba o polovinu, v 90. letech se již přírůstek zpomalil a počty osob s úplným středoškolským a vysokoškolským vzděláním se zvýšily o necelou třetinu, jejich zastoupení o čtvrtinu. Svou roli zde hrálo i prodlužování celkové doby studia. Oproti roku 1950 mělo v roce 2001 vysokoškolské vzdělání v Česku dvanáctkrát více osob a jejich podíl vzrostl téměř desetkrát. O rychlém tempu růstu podílu osob s vysokoškolským vzděláním v 50. letech vypovídá nejlépe skutečnost, že oproti dalšímu cenzu 1961 nebyl v roce 2001 přírůstek osob již ani pětinasobný a podíl vzrostl jen čtyřikrát. Přesto je zastoupení osob s vysokoškolským vzděláním stále nízké – podle dat sčítání lidu 2001 je dosáhlo jen necelých 9 % obyvatelstva staršího 15 let a spolu s vyšším odborným vzděláním mělo terciární stupeň vzdělání jen něco málo přes 10 % osob. V zemích Evropské unie se tento podíl pohyboval zhruba mezi 10 až 30 % obyvatelstva (nejméně Portugalsko, Itálie kolem 10 %, nejvíce Švédsko, Finsko, Dánsko, Belgie, Německo).

Počty osob s úplným středním vzděláním (zvláště odborným) vzrostly za padesát let více než sedmkrát, ve srovnání s rokem 1961 téměř čtyřikrát, přičemž jejich zastoupení se zvýšilo trojnásobně. Třicetiprocentní přírůstek počtu středoškoláků v posledním desetiletí znamenal

Tab. 1 Obyvatelstvo starší 15 let podle dosaženého stupně vzdělání v období 1950–2001 (Population over the age of 15 by highest completed level of education in 1950–2001)

Nejvyšší dokončené vzdělání	Rok sčítání lidu						Index (%) 2001/61
	1950	1961	1970	1980	1991	2001	
obyvatelstvo celkem – abs. počty v tis.							
základní ¹⁾	5606,0	5743,7	4085,0	3511,7	2696,1	1975,1	83
střední vč. učňovského ²⁾	660,9	546,9	2225,0	2556,3	2878,6	3255,4	
úplné střední ²⁾	344,6	642,8	1043,9	1348,5	1867,0	2431,2	378
v tom odborné ³⁾	203,1	437,4	783,8	1070,2	1524,5	2000,2	457
všeobecné	141,5	205,4	260,1	278,3	342,5	431,0	210
vysokoškolské	61,7	156,4	263,1	393,5	582,8	762,5	487
bez vzdělání	21,8	24,5	22,2	20,1	27,8	37,9	155
vzdělání nezjištěno	62,8	28,7	60,0	49,8	85,5	113,1	394
obyvatelstvo starší 15 let celkem	6757,8	7143,0	7699,2	7879,9	8137,8	8575,2	120
v tom muži	3239,0	3398,9	3668,4	3753,6	3891,9	4133,1	122
ženy	3518,8	3744,0	4030,8	4126,3	4245,9	4442,1	119
složení v %							
základní ¹⁾	83,0	80,4	53,0	44,6	33,1	23,0	69
střední vč. učňovského ²⁾	9,8	7,7	28,9	32,4	35,4	38,0	
úplné střední ²⁾	5,1	9,0	13,6	17,1	22,9	28,4	315
v tom odborné ³⁾	3,0	6,1	10,2	13,6	18,7	23,4	381
všeobecné	2,1	2,9	3,4	3,5	4,2	5,0	175
vysokoškolské	0,9	2,2	3,4	5,0	7,2	8,9	406
bez vzdělání	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	129
vzdělání nezjištěno	0,9	0,4	0,8	0,6	1,1	1,3	328
obyvatelstvo starší 15 let celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100

Pozn.: ¹⁾ Základní, do roku 1961 včetně učňovského. ²⁾ Od roku 1970 včetně učňovského. ³⁾ Včetně nástavbového, podnikových kurzů a vyšších odborných škol (2001).

Tab. 2 Složení obyvatelstva staršího 15 let podle pohlaví a dosaženého stupně vzdělání v období 1950–2001 (Structure of the population over the age of 15 by gender and highest completed level of education in 1950–2001)

Nejvyšší dokončené vzdělání	Rok sčítání lidu						Index (%)	
	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2001/61	2001/91
muži – složení v %								
základní ¹⁾	79,8	78,0	39,2	33,8	24,7	16,5	72	67
střední vč. učňovského ²⁾	10,4	7,3	40,0	41,1	43,1	45,3		105
úplné střední ²⁾	7,2	10,4	14,8	17,4	21,4	25,5	246	119
v tom odborné ³⁾	4,3	7,1	11,6	14,2	18,1	21,8	310	121
všeobecné	2,9	3,3	3,2	3,2	3,3	3,7	112	112
vysokoškolské	1,6	3,6	5,1	6,9	9,4	10,8	296	115
bez vzdělání	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3	0,4	143	129
vzdělání nezjištěno	0,7	0,4	0,7	0,6	1,1	1,5	413	140
obyvatelstvo starší 15 let celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100	100
ženy – složení v %								
základní ¹⁾	85,9	82,6	65,7	54,3	40,9	29,1	67	71
střední vč. učňovského ²⁾	9,2	7,9	18,8	24,6	28,2	31,1		110
úplné střední ²⁾	3,2	7,8	12,5	16,9	24,4	31,0	400	127
v tom odborné ³⁾	1,8	5,3	9,0	13,0	19,4	24,8	467	128
všeobecné	1,4	2,5	3,5	3,9	5,0	6,2	254	124
vysokoškolské	0,3	0,9	1,9	3,2	5,1	7,1	816	139
bez vzdělání	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4	0,5	120	130
vzdělání nezjištěno	1,0	0,4	0,8	0,7	1,0	1,2	265	112
obyvatelstvo starší 15 let celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100	100

Pozn.: ¹⁾ Základní, do roku 1961 včetně učňovského. ²⁾ Od roku 1970 včetně učňovského. ³⁾ Včetně nástavbového, podnikových kurzů a vyšších odborných škol (2001).

zvýšení jejich podílu o čtvrtinu, shodně s přírůstkem podílu vysokoškoláků, tempo růstu zastoupení středoškoláků bylo ale při více než trojnásobných počtech po celých 40 let pomalejší. Úplné středoškolské vzdělání v roce 2001 mělo přes 28 % obyvatel.

Nejvíce zastoupeným typem vzdělání bylo v roce 2001 střední bez maturity, stejně jako již v roce 1991. Zapsaly je téměř dvě pětiny obyvatel starších 15 let. Od sčítání 1970 vzrostl podíl této skupiny o třetinu při poměrně rovnoměrném tempu růstu, jen s mírným zpomalením v posledním interenzálním období. Srovnání s cenzem 1961 lze provést pouze za základní a střední vzdělání dohromady, neboť v roce 1961 bylo učňovské vzdělání ještě zahrnuto v kategorii základního vzdělání. Především vlivem změny zařazení učňovského vzdělání vzrostl v období 1961–1970 podíl osob se středním vzděláním z 8 na necelých 30 %, kdežto zastoupení osob se základním vzděláním se v populaci snížilo z 80 na 53 %.

Pokles podílu osob se základním vzděláním jen dokresluje přírůstky zastoupení vyšších vzdělanostních stupňů. Zatímco v roce 1970 měla základní vzdělání téměř každá druhá osoba z populace starší 15 let, v roce 2001 to byla každá čtvrtá. Zatímco v letech 1950 a 1961 mělo přes 90 % obyvatel základní, učňovské a v menší míře střední odborné vzdělání, v roce 2001 to bylo přes 60 % obyvatel, z toho však již téměř dvě třetiny tvořily osoby s učňovským a středním odborným vzděláním. V celkových trendech vývoje úrovně vzdělání se však skrývají podstatné rozdíly ve vzdělání podle věkových skupin a mezi pohlavími.

Rozdíly ve struktuře vzdělání podle věku a pohlaví

Přes celkově rychlejší tempo růstu úrovně vzdělanosti žen, jež se projevuje neustálým sblíživáním podílů vyššího vzdělání obou pohlaví, přetrvávala i při posledním cenzu v roce 2001 stále celkově nižší úroveň vzdělání žen. Podíl žen s vysokoškolským vzděláním sice vzrostl od roku

1961 z necelého procenta na více než 7 %, ale ani toto zvýšení, které v absolutních počtech znamenalo vzrůst z 33 tis. na 317 tis. žen, nedokázalo překonat 11 procentní podíl mužů. V roce 1961 měli totiž muži čtyřikrát vyšší podíl vysokoškoláků než ženy a přírůstky jejich zastoupení v jednotlivých intercenzálních obdobích se až do roku 1991 pohybovaly mezi 35 až 40 %, teprve v posledním desetiletí se přírůstek jejich zastoupení snížil na 15 % (tj. 80 tis. mužů, více než pětina počtu v roce 1991). Počet i podíl vysokoškolaček se v období 1961–1970 více než zdvojnásobily, v dalších dvou desetiletích se přírůstky pohybovaly mezi 60–70 % a ačkoliv se v 90. letech přírůstek jejich zastoupení zpomalil podobně jako u mužů, přesto dosáhl téměř 40 % (absolutně téměř o 100 tis. žen – vysokoškolaček více než v roce 1991).

Ženy však měly již od cenzu 1991 častěji než muži úplné střední vzdělání – v roce 2001 je uvedla téměř třetina žen, ale jen čtvrtina mužů. Přitom ještě v roce 1970 celkem výrazně převažovali muži (ačkoliv u všeobecného středoškolského vzdělání měly ženy již v tomto roce v zastoupení převahu). Rychlejší tempo růstu podílu žen s úplným středním vzděláním než mužů v letech 1961–2001 znamenalo čtyřnásobné zvýšení podílu žen, zatímco podíl mužů – středoškoláků vzrostl jen 2,5krát. Nejvíce, o 7,5procentního bodu, se zvýšilo zastoupení žen v období 1980–1991.

Ženy se středním odborným a učňovským vzděláním bez maturity se v roce 2001 podílely na celkové struktuře stejným zastoupením jako ženy s úplným středním vzděláním (31 %), přitom od roku 1970 vzrostl jejich podíl o dvě třetiny. U mužů bylo střední nebo učňovské vzdělání nejrozšířenějším typem (45 %). Jejich zastoupení vzrostlo od roku 1970, ale jen o 5 procentních bodech. V intercenzálním období 1961–1970 více než šestinásobné zvýšení podílu mužů a čtyřnásobné zvýšení podílu žen s tímto typem vzdělání je z velké části způsobeno legislativní změnou, která zařadila učňovské vzdělání do sítě středních škol, což akceptovalo poprvé právě sčítání 1970.

Zastoupení žen se základním vzděláním bylo v roce 2001 jen o dvě procenta nižší než oba předchozí typy, ale počet žen s tímto vzděláním byl oproti roku 1970 méně než poloviční. Ještě v roce 1991 bylo základní vzdělání u žen nejčastější – uváděly jej více než čtyři pětiny žen, v 90. letech byl ale ústup základního vzdělání velmi rychlý (úbytek 30 %). Přesto v roce 2001 byl podíl žen se základním vzděláním ve srovnání s muži 1,8krát vyšší (toto srovnání ale značně ovlivňuje rozdílná věková struktura mužů a žen). V roce 2001 měly tedy ženy se základním, středním a úplným středním vzděláním v populaci téměř vyrovnané zastoupení. Na vzdělanostní struktuře žen je stále patrný vliv tradičních postojů k ženskému vzdělání a dědictví z minulých let, i když u mladých generací se podíly žen a mužů s vyšším vzděláním již vyrovnávají.

Ve struktuře osob se středním odborným vzděláním bez maturity i u vyučených osob je v celém věkovém profilu patrná převaha zastoupení mužů nad ženami. Toto rozložení je nepochybně ovlivněno strukturou nabídky oborů – nejvíce je to zřejmé u ekonomických škol, kde po celé období naopak převažovaly ženy, nicméně jejich podíl klesal. Také vzrůst podílu mužů i žen s odborným průmyslovým a technickým vzděláním v roce 2001 zejména u mladších osob je ovlivněn zřejmě jinou strukturou škol, kterou není možné podle dostupných dat ze sčítání podrobněji určit. Zatímco celkové zastoupení odborného vzdělání u mladších osob v posledním intercenzálním období buď spíše stagnovalo (muži) nebo mírně vzrůstalo (ženy), učňovské vzdělání ztratilo atraktivitu (důvod je ale možná také jen v tom, že řada učňovských škol byla zrušena, resp. převedena na odborné školy, čemuž by odpovídal i pokles nebo stagnace zastoupení vyučených s maturitou u nejmladších věkových skupinách do 30 let v roce 2001)⁴⁾.

Ve struktuře osob se středoškolským vzděláním je zarážející téměř dvojnásobná převaha žen se všeobecným vzděláním nad muži v roce 2001 (v minulosti i vyšší) – zejména když uvážíme, že toto vzdělání bylo pokládáno za východisko k vysokoškolskému studiu; tomu by

⁴⁾ Vyšší zastoupení učňovského vzdělání zajišťované při cenzech 1991 a 2001 u mužů středního věku (populačně slabší ročníky narozených v 2. polovině 50. a v 60. letech) je do jisté míry i pozůstatkem někdejších politických zásahů do struktury vzdělání v 60. a 70. letech 20. století. V rámci tzv. rozmísťování dorostu bylo nutné naplnit plány „reprodukce dělnických povolání“, což se při klesajících počtech narozených projevilo náboru do učňovských oborů na úkor počtu chlapců přijímaných na střední školy.

Tab. 3 Obyvatelstvo ve věku 25–29, 35–39 a 55–59 let podle pohlaví a vybraných typů středoškolského vzdělání v letech 1970–2001 (Population in the age of 25–29, 35–39 and 55–59 years by gender and selected types of high school education in the years 1970–2001)

Stupeň a typ vzdělání	Z 1000 osob příslušného věku a pohlaví mělo vzdělání v letech							
	muži				ženy			
	1970	1980	1991	2001	1970	1980	1991	2001
obyvatelstvo ve věku 25–29 let								
střední odborné bez maturity	476	528	490	493	207	338	348	383
v tom: učňovské	440	514	478	196	135	283	327	130
odborné	36	13	12	297	72	55	21	253
z toho: průmyslové ¹⁾ , zemědělské a les.	32	11	9	267	21	7	5	128
ekonomické	2	1	1	1	47	30	12	5
úplně střední s maturitou	224	194	267	276	277	280	407	363
v tom: učňovské	0	4	51	43	0	2	19	21
všeobecné	37	26	35	44	61	50	70	82
odborné	186	163	181	188	216	228	318	260
z toho: průmyslové ¹⁾ , zemědělské a les.	167	138	153	157	66	65	94	90
ekonomické	6	17	17	1	63	84	117	51
zdravotnické ²⁾	1	1	1	10	51	54	60	81
pedagogické	2	1	1	0	29	17	35	10
obyvatelstvo ve věku 35–39 let								
střední odborné bez maturity	444	472	515	471	218	254	334	342
v tom: učňovské	360	430	504	199	108	175	292	168
odborné	84	42	12	272	110	78	42	174
z toho: průmyslové ¹⁾ , zemědělské a les.	70	36	9	245	19	24	6	80
ekonomické	9	2	1	0	57	47	22	10
úplně střední s maturitou	195	228	204	266	149	276	305	367
v tom: učňovské	0	0	8	30	0	0	5	11
všeobecné	24	29	19	31	26	53	44	63
odborné	171	198	177	205	123	222	257	293
z toho: průmyslové ¹⁾ , zemědělské a les.	125	179	150	174	14	65	66	92
ekonomické	20	10	18	1	35	67	109	44
zdravotnické ²⁾	2	1	1	10	45	52	54	101
pedagogické	5	2	1	1	24	31	18	26
obyvatelstvo ve věku 55–59 let								
střední odborné bez maturity	426	355	409	503	164	227	248	302
v tom: učňovské	344	242	323	334	80	94	124	184
odborné	83	114	85	168	84	133	124	118
z toho: průmyslové ¹⁾ , zemědělské a les.	44	74	69	145	3	8	27	43
ekonomické	35	32	9	1	52	69	58	35
úplně střední s maturitou	85	166	210	212	45	82	167	251
v tom: učňovské	0	0	4	6	0	0	1	4
všeobecné	22	37	26	30	10	31	29	59
odborné	63	129	180	176	36	51	138	189
z toho: průmyslové ¹⁾ , zemědělské a les.	27	83	143	154	1	4	16	50
ekonomické	21	34	21	1	8	19	41	37
zdravotnické ²⁾	1	1	3	7	4	9	52	62
pedagogické	10	5	4	1	20	16	23	20

Pozn.: ¹⁾ Vroce 2001 uváděny jako průmyslové a technické vědy a nauky.

²⁾ Včetně sociálně právních škol.

Doplňek zastoupení do úhrnu podílu osob příslušného vzdělání tvoří ostatní obory, resp. nezjištěné údaje.

odpovídal i opětý vzrůst zastoupení tohoto vzdělání v 90. letech, ale opět to může souviset více se strukturálními změnami školské soustavy (opětovně zavedení víceletých gymnázií s perspektivou zajištění kvalitnějšího vzdělání). V rozdílech zastoupení mužů a žen s odborným středoškolským vzděláním různých typů se silně uplatňovaly rozdílné možnosti – a genderové stereotypy – zaměstnání; zcela převažovaly ženy se středním zdravotnickým i pedagogickým vzděláním nad muži, opět ve všech věkových skupinách a po celé období, a to při rostoucím zastoupení; naopak u mužů – středoškoláků dominovali absolventi průmyslových oborů, hlavně v nejmladších věkových skupinách. Růst podílu mužů zejména s technickým ale i všeobecným vzděláním během 90. let může být i důsledkem prodloužení vysokoškolského studia, neboť při sčítání se zjišťuje nejvyšší dokončené vzdělání. Podíl žen s ekonomickým vzděláním do 40 let věku naproti tomu klesl během 90. let na polovinu, ve věku 25–29 let se z více než 11 % snížil na necelých 5 %.

Zatímco pro muže bylo od 70. let (ale zřejmě již i v 50. a 60. letech) vyučení v oboru celkem samozřejmé a poměrně časté bylo i střední odborné vzdělání, pro ženy bylo získání tohoto vzdělání mnohem méně obvyklé a změna postojů společnosti, kterou lze pozorovat především od 70. let, se projevila téměř stejně rychle rostoucí intenzitou vzdělání středního (i učňovského) a úplného středoškolského vzdělání ukončeného maturitou až do roku 1991. Úplné středoškolské vzdělání je pro ženy všech věkových kategorií, ale zejména do 50 let mnohem významnější než jeho zastoupení u mužů. Tyto trendy jsou nejvíce patrné po celé období vždy u nejmladší generace a souvisejí také s rozšiřující se nabídkou oborů studia, zejména středoškolských oborů s maturitou, které často vyhovovaly spíše ženám než mužům. Ženy se středoškolským vzděláním ekonomického, pedagogického nebo zdravotnického zaměření nacházely snadněji uplatnění než muži – v neposlední řadě i proto, že ženy se středoškolským vzděláním pracující v administrativě, školství nebo zdravotnictví se většinou spokojily s nižšími platy než muži.

Dalším důvodem, proč muži s úplným středoškolským vzděláním mají nižší zastoupení než ženy, je zřejmě skutečnost, že častěji než ženy pokračují ještě ve vysokoškolském studiu, takže vzdělávání u nich končí teprve získáním vysokoškolského stupně. Vyšší podíl žen než mužů byl zaznamenán v roce 1961 u osob do 25 let, v dalších cenzech se převaha zastoupení žen uplatňuje vždy u nastupujících generací, takže v roce 2001 ženy s úplným středním vzděláním měly převahu až do 65 let věku (jistě k tomu přispělo i socialistické plánování počtů absolventů různých typů škol).

Rozdíly ve struktuře vysokoškolského vzdělání mezi pohlavími jsou podobné jako u vzdělání středoškolského s tím, že celkově nižší zastoupení žen-vysokoškolaček než mužů je navíc provázáno rozdíly v zastoupení různě preferovaných oborů; ženy se zaměřují spíše na univerzitní vzdělání, kde převažují hlavně v pedagogických oborech, v oborech společenských věd, v lékařských oborech, ale např. v ekonomických oborech převažují jen mírně, muži mají větší zastoupení v technických disciplínách. Rozdíly mezi pohlavími v zaměření studia jsou ale menší a u nejmladších ve věku 25–29 let byly celkové podíly osob s vysokoškolským vzděláním v roce 2001 již vyrovnané.

Vývoj úrovně vzdělání podle pohlaví a ročníků narození

Trendy růstu vzdělanosti jsou mnohem více zřejmé, budeme-li je analyzovat z generačního aspektu. Vývoj úrovně vzdělání generací lze totiž dobře sledovat v širších souvislostech sociálního a ekonomického rozvoje společnosti i politických změn.

Nestarší pětiletou generací, za níž byl sledován vývoj úrovně vzdělání, byly osoby narozené v letech 1921–25, které při cenzu 1961 dosahovaly převážně věku 35–39 let. Ačkoliv většina z nich dokončila základní a učňovské vzdělání již před 2. světovou válkou, středoškolské mnozí absolvovali ještě během války a vysokoškolské získávali až po jejím skončení. Válečné události u řady z nich mohly být důvodem předčasného ukončení vzdělávání, což se týká zřejmě více žen než mužů. Právě v této generaci totiž existují extrémně velké rozdíly mezi

Tab. 4. Obyvatelstvo ve věku 25-29, 35-39 a 55-59 let podle pohlaví a vybraných typů vysokoškolského vzdělání v letech 1970-2001 (Population in the age of 25-29, 35-39 and 55-59 years by gender and selected types of university education in the years 1970-2001)

Stupeň a typ vzdělání	Z 1000 osob příslušného věku a pohlaví mělo vzdělání v letech							
	muži				ženy			
	1970	1980	1991	2001	1970	1980	1991	2001
obyvatelstvo ve věku 25-29 let								
vysokoškolské	80	100	137	107	71	72	113	109
v tom: univerzitní	20	26	27	34	52	48	60	64
z toho: pedagogické	0	6	9	8	0	19	32	28
technické	42	52	77	42	9	10	25	11
ekonomické	3	6	10	20	4	7	16	24
obyvatelstvo ve věku 35-39 let								
vysokoškolské	96	101	130	150	34	76	85	127
v tom: univerzitní	28	27	34	36	25	56	55	71
z toho: pedagogické	0	9	7	12	0	32	23	40
technické	39	52	63	75	4	9	12	20
ekonomické	8	5	10	17	2	4	9	24
obyvatelstvo ve věku 55-59 let								
vysokoškolské	42	82	113	117	7	16	39	83
v tom: univerzitní	22	32	34	35	7	13	29	60
z toho: pedagogické	0	5	10	11	0	4	13	36
technické	9	24	45	52	0	1	4	8
ekonomické	3	10	10	12	0	1	2	7

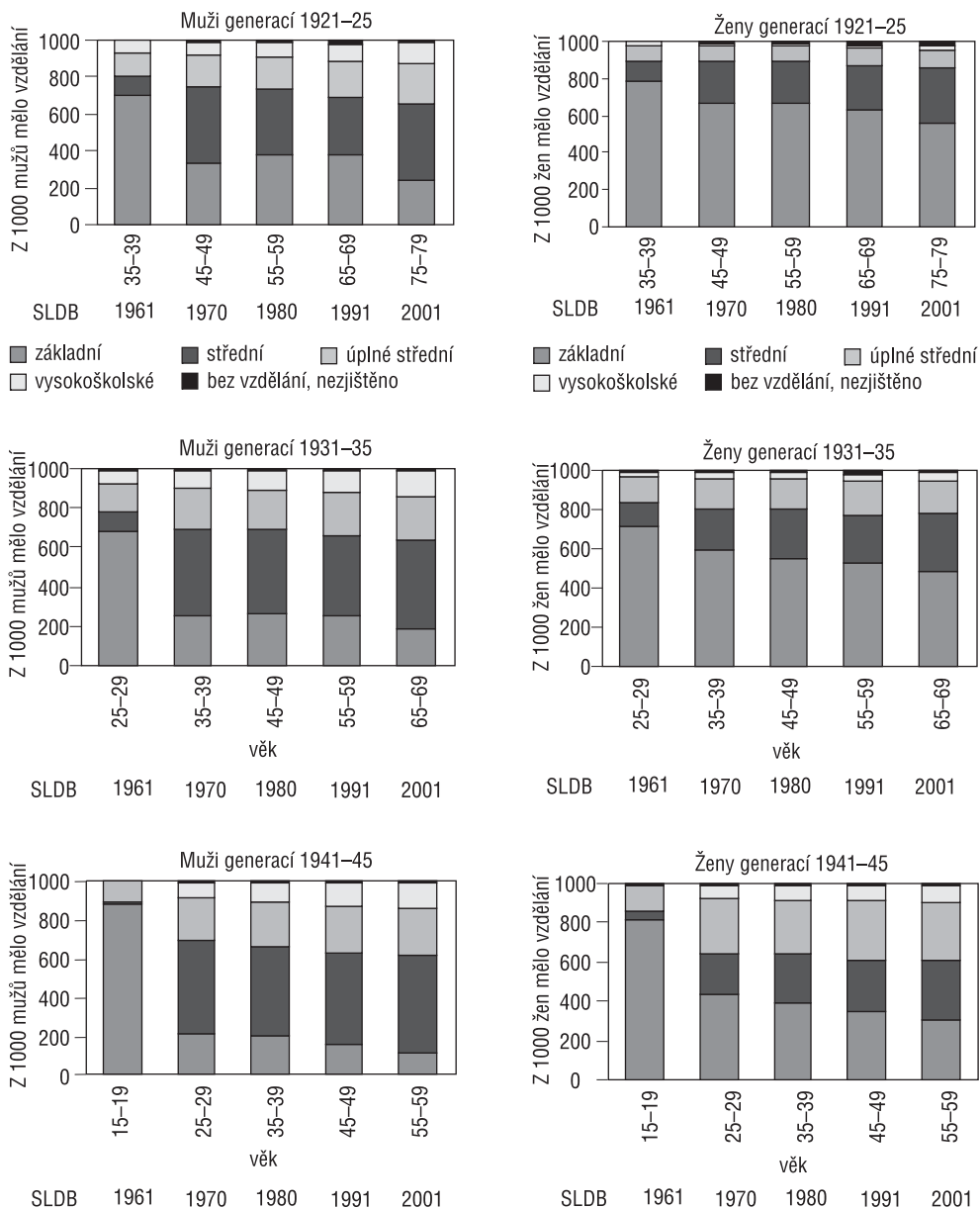
Pozn.: Doplněk zastoupení do úhrnu podílu osob příslušného vzdělání tvoří ostatní obory, resp. nezjištěné údaje.

muži a ženami v zastoupení úplného středního a vysokoškolského vzdělání. Vysokoškolské vzdělání totiž uvedlo v roce 1961 jen 13 žen z 1000, tedy 6,5krát méně, než byl podíl žen s úplným středním vzděláním, zatímco u následující generace to bylo ve věku 30-34 let již 21 žen z tisíce, což znamenalo necelou čtvrtinu podílu středoškolaček, a zhruba stejnou relaci lze pozorovat i v roce 1961 u generace narozených v letech 1931-35. U mužů z generace 1921-25 mělo v roce 1961 vysokoškolské vzdělání 60 mužů z 1000, což byla necelá polovina podílu středoškolačků, a tato polovina platila i pro generace 1926-30 a 1931-35. Základní nebo střední vzdělání v roce 1961 mělo 80 % mužů a devět desetin žen a generací narozených ve 20. letech, přičemž základní vzdělání mělo u žen výrazně nadpoloviční převahu až do roku 2001, ačkoli vlivem diferenční úmrtnosti se tento podíl snížil ve prospěch zejména středního ale i vysokoškolského vzdělání (základní vzdělání spolu se středním bez maturity mělo více než 85 % žen těchto generací).

Muži z generace 1921-25 měli celkem stále zastoupení základního a středního vzdělání až do roku 1980, přičemž v letech 1980 a 1991 mírně převažovalo základní vzdělání. S přibývajícím věkem se od roku 1991 zřejmě více uplatňovala větší intenzita úmrtnosti mužů se základním vzděláním, jejich zastoupení se snížilo.

Vzrůst zastoupení mužů narozených ve 20. letech s úplným středním vzděláním v období 1961 a 1970 a s vysokoškolským vzděláním až do roku 1980 lze vysvětlit i tím, že si muži postupně doplňovali vyšší vzdělání během zaměstnání. V pozdějším věku se již silně uplatňovala diferenční úmrtnost; zastoupení mužů s úplným středoškolským a vysokoškolským vzděláním v generaci 1921-25 v roce 2001 vzrostlo na více než třetinu, střední vzdělání měly ve věku 75-79 let dvě pětiny mužů. Početnost generace narozených v letech 1921-25 se ale za 40 let snížila na 45 % stavu z roku 1961, přičemž ze dvou třetin ji v roce 2001 tvořily ženy.

Graf 1 Podíl osob vybraných generací z ročníků 1921–45 podle dokončeného vzdělání (Sčítání lidu, domů a bytů 1961–2001) (Selected generations between 1921 and 1945 by completed education (Censuses 1961–2001))

Pozn.: V roce 1961 jsou ve skupině základního vzdělání zařazeny i osoby s učňovským vzděláním, od roku 1970 je učňovské vzdělání začleněno do středního vzdělání bez maturity, částečně do úplného středoškolského vzdělání (vyučení s maturitou).

Velmi podobný vývoj lze pozorovat u mužských generací 30. let s tím, že zvolna vzrůstaly podíly středního vzdělání, a o něco později i úplného středního vzdělání. Jen mírně rostlo zastoupení mužů s vysokoškolským vzděláním, a to především v generaci 1931–35, další generace narozených v druhé polovině 30. let stejné úrovně vysokoškolského vzdělání nedosáhla – možná v důsledku politického vývoje v 50. letech.

Pro předválečné generace žen je charakteristické poměrně plynulé snižování zastoupení základního vzdělání, růst podílu žen se středním a úplným středním vzděláním a velmi pozvolný růst zastoupení žen s vysokoškolským vzděláním. Tempo růstu zastoupení úplného středního a vysokoškolského vzdělání se zrychlilo zejména u žen narozených v 30. letech, podíly žen s úplným středním vzděláním rostly nejrychleji u žen generace 1936–40 a dále u žen narozených za války v letech 1941–45. Ačkoliv pokračovalo snižování zastoupení žen pouze se základním vzděláním, stále byl tento podíl mnohem vyšší než u mužů. V roce 1970 mělo více než 40 % žen z této generace (věk 25–29 let) pouze základní vzdělání, což byl dvojnásobek podílu v mužské generaci, a ačkoliv v dalších cenzech tento podíl o něco klesl, stále byl více než dvojnásobný ve srovnání s muži. Ženy středního věku si méně často než muži doplňovaly vyšší vzdělání, také pokles zastoupení žen pouze se základním vzděláním v nejvyšších věkových skupinách v roce 2001 byl diferenční úmrtností ovlivněn méně než u mužů.

V generaci mužů narozených v letech 1941–45 ovlivnil zvyšování úrovně vzdělání zejména rychlý růst podílu středního na úkor základního vzdělání, stejný trend lze pozorovat i u mužů narozených po válce a v 50. letech.

U poválečných generací lze hodnotit dokončené vzdělání teprve podle dat z cenzu 1970. Pro mužské generace je charakteristické více než 50% zastoupení středního vzdělání bez maturity u všech věkových skupin od 20 do 55 let, úplného středního vzdělání dosahovala pětina až čtvrtina mužů (vliv plánovaného rozmístování dorostu – viz výše). V generacích narozených v 60. letech klesl i podíl mužů se středním vzděláním pod 50 % ve prospěch více než čtvrtinového podílu mužů se středním úplným vzděláním, který u mužů narozených v druhé polovině 60. let vzrostl dokonce na 35 % (v roce 1991 to byli muži ve věku 20–24 let). O deset let později uvádělo úplné střední vzdělání jen 30 % mužů této generace (ve věku 30–34 let). Pokles je zřejmě strukturálního původu, částečně jej lze vysvětlit přelivem části těchto osob do skupiny vysokoškoláků nebo i tím, že poslední dokončené vzdělání bylo chybně zapsáno. Nižší zastoupení mužů s vysokoškolským vzděláním v roce 2001 než v roce 1991 je patrně způsobeno prodlužováním doby studia: generace narozených v letech 1966–70 dosáhla v roce 2001 teprve věku 30–34 let a studium řada jejich příslušníků zatím nedokončila.

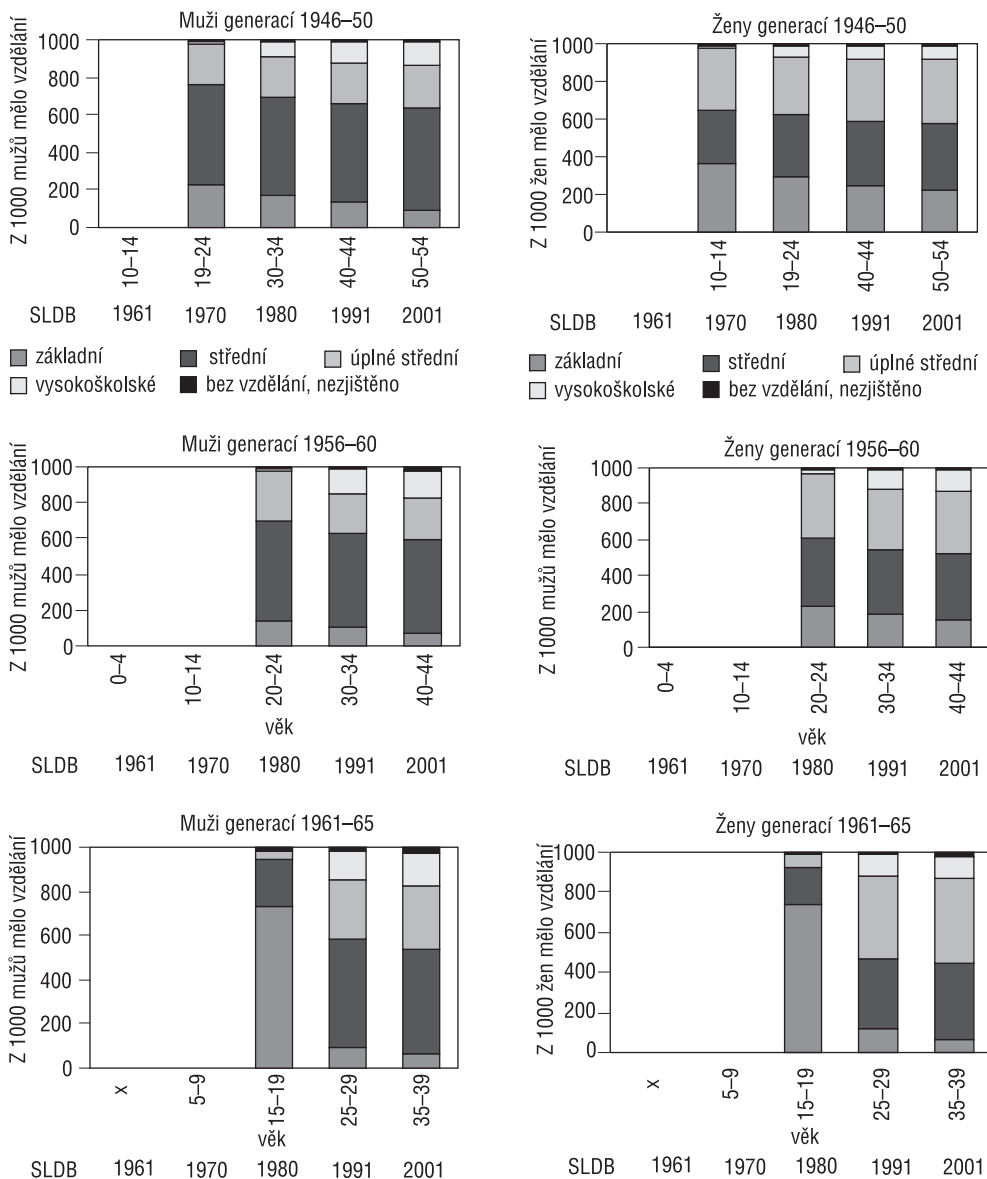
Vývoj zastoupení jednotlivých vzdělanostních stupňů u poválečných generací žen byl podobný jako u mužů, ovšem s tím, že podíl základního vzdělání klesal rychlejším tempem než u mužů (také z vyšších hodnot) a rychleji rostlo zastoupení žen s úplným středním vzděláním. Podíl středního vzdělání s maturitou převýšil u generací žen narozených v 60. letech podíl středního vzdělání bez maturity (na rozdíl od mužů), zastoupení žen s vysokoškolským vzděláním se podílu mužů téměř vyrovnalo.

Přehledné informace o celkovém vývoji struktury vzdělání osob podle věku a pohlaví poskytuje graf 3. Patrné je zejména podstatně rychlejší zvyšování vzdělanostní úrovně žen mladších a nejmladších generací, hodnocené nejen rostoucími podíly žen s úplným středním vzděláním, ale hlavně zvyšujícím se zastoupením žen s vysokoškolským vzděláním.

Porovnání struktury vzdělanosti v roce 2001 se změnami úrovně vzdělanosti v letech 1970–1991

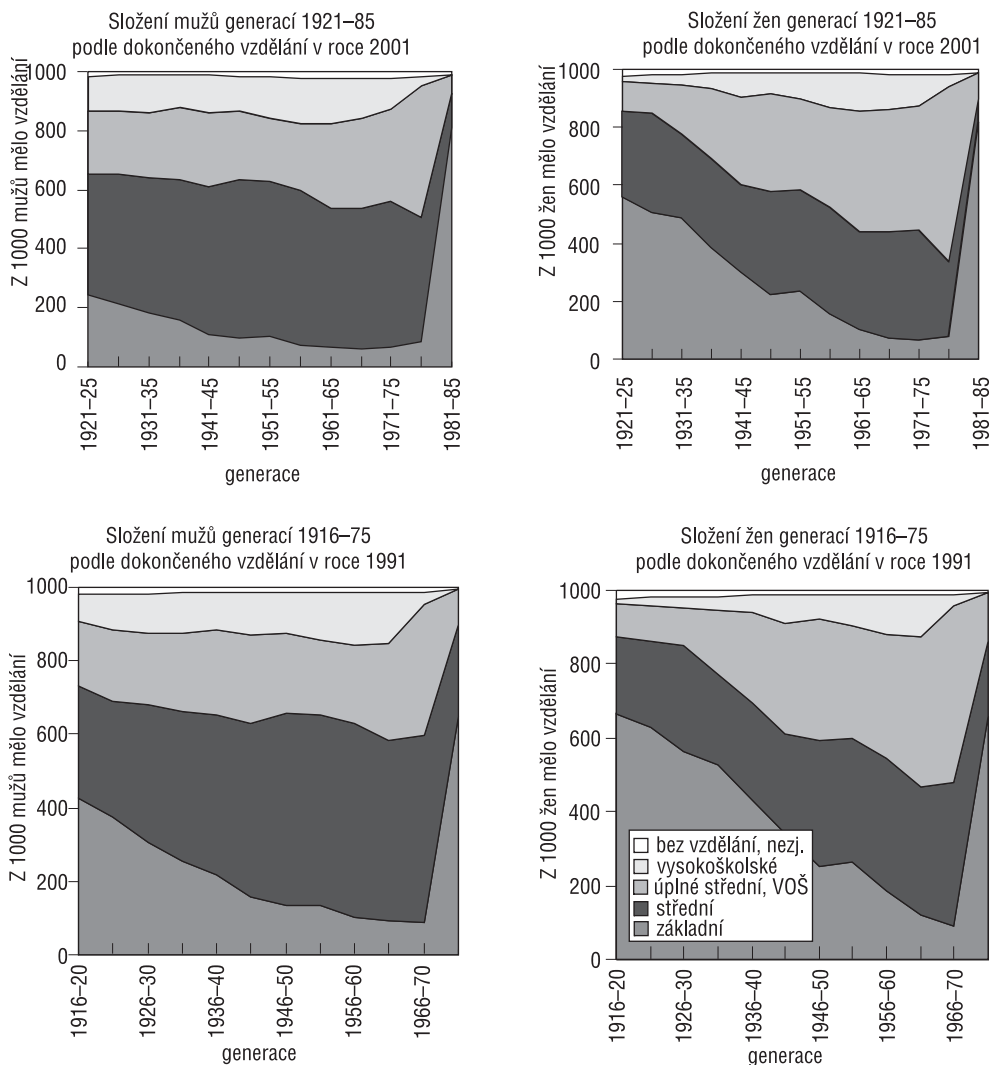
Pomocí srovnávacích (nepřímo standardizovaných) indexů byl posouzen význam změn v zastoupení úrovně vzdělání v letech 1970 až 2001. Struktury vzdělání podle věku a pohlaví (lze je považovat za vyjádření intenzity výskytu určitého vzdělání v příslušné věkové skupi-

Graf 2 Podíly osob vybraných generací z ročníků 1946–65 podle dokončeného vzdělání (Sčítání lidu, domů a bytů 1961–2001) (Selected generations between 1946 and 1965 by completed education (Censuses 1961–2001))

ně) z roku 2001 byly aplikovány na počty příslušně tříděných osob v letech 1970, 1980 a 1991, čímž byly získány hypotetické počty osob se vzděláním příslušného typu. Použité srovnávací indexy, které udávají poměr skutečných a hypotetických počtů osob s daným typem vzdělání umožňují na srovnatelné hladině sledovat změnu struktury osob podle úrovně

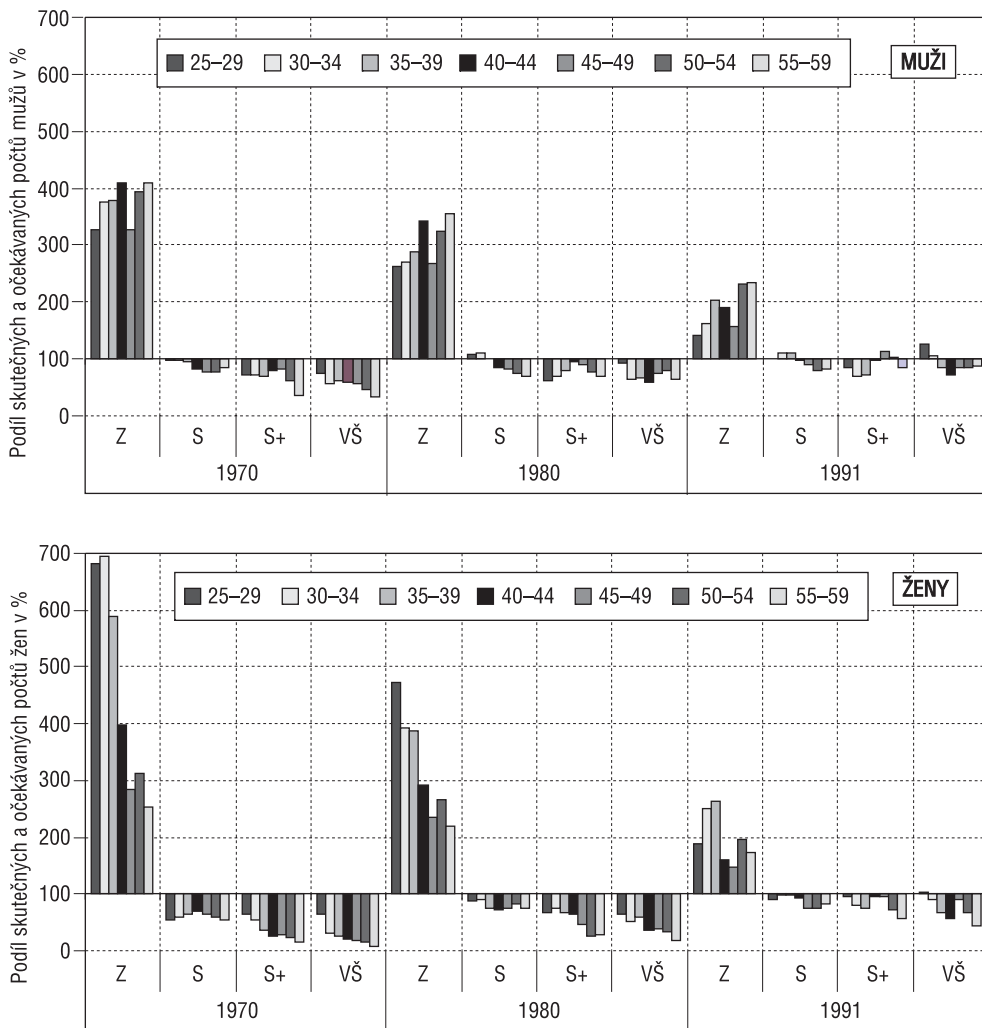
Graf 3 Složení osob narozených v letech 1916–1985 podle dokončeného vzdělání podle dat sčítání lidu 1991 a 2001 (Structure of the population born between 1916 and 1985 by completed education according to the Censuses in 1991 and 2001)

vzdělání, ovlivněnou pouze rozdílným věkovým složením. V grafu 4 jsou znázorněny indexy porovnávající skutečné a hypotetické počty osob příslušného typu vzdělání pro pětileté věkové skupiny mužů a žen ve věkovém rozpětí 25–59 let. Tak např. z hodnot indexů pro základní vzdělání výrazně převyšujících hodnotu 100 (což je intenzita standardu) vyplývá, že při hodnotách intenzity výskytu základního vzdělání v roce 2001 by hypotetické počty žen se základním vzděláním byly v roce 1970 v závislosti na věku dvakrát až sedmkrát vyšší než ve skutečnosti, tedy že zlepšení úrovně vzdělání vyjádřené snižováním podílu žen se základním vzděláním bylo mnohem větší, než se očekávalo. U indexů hodnotících podíl osob se středním vyšším a hlavně s vysokoškolským vzděláním je interpretace z hlediska růstu úrovně

vzdělání většinou opačná: očekávané počty vysokoškoláček byly výrazně vyšší než skutečné, zvláště v letech 1970 a 1980, kdy největší rozdíly se týkaly nejstarších věkových skupin – tedy úroveň vysokoškolského vzdělání v roce 2001 byla mnohem vyšší, než se očekávalo; srovnatelné počty skutečných a hypotetických počtů vysokoškoláček v roce 1991 u mladších žen ve věku 25–29 let jsou patrně důsledkem prodlužování doby studia pozorovaného koncem 90. let. Podobně se dají interpretovat výsledky pro muže, znázorněné v druhém obrázku grafu 4.

Graf 4 Srovnávací indexy skutečných a očekávaných počtů osob podle pohlaví, věku a stupně vzdělání 1970–2001 (standard z roku 2001 = 100) (Comparative indices of real and expected population numbers by sex, age, and education level 1970–2001 (standard from 2001 = 100))

Pozn.: Stupeň vzdělání: Z - základní, S - střední bez maturity, S+ - střední s maturitou, nástavbové studium a vyšší odborné školy, VŠ - vysokoškolské vzdělání včetně vědecké přípravy.

Závěrem

Výsledky generační analýzy potvrdily poznatky o rostoucí úrovni vzdělanosti v průběhu čtyřicetiletého vývoje. Ukázaly však zřetelněji na skutečnost, že vzrůst úrovně vzdělání určují mladé generace, a také to, že se rozšiřuje a posouvá rozpětí, kdy lidé dokončují vzdělání a že rostou podíly osob, pro něž je zvyšování vzdělání i ve vyšším věku samozřejmé (v roce 2001 osoby, které absolvovaly nástavbové studium, resp. vyšší odborné školy a počty osob uvádějících vědeckou přípravu na vyšších odborných školách, k čemuž ale zatím chybí srovnání). Analýza také doložila mnohem rychlejší tempo růstu úrovně vzdělanosti žen než mužů, zvláště patrné v 80. a 90. letech, doložila změnu vztahu ke vzdělání u poválečných generací hlavně mužů, preferujících získání středního odborného nebo učňovského vzdělání před pouze základním vzděláním, což se odrazilo ve snižování zastoupení osob se základním vzděláním a rychlém vzestupu středního vzdělání. V generačním srovnání více vyniklo, že ženy z poválečných generací upřednostňují dosažení úplného středního vzdělání před středním vzděláním bez maturity, na druhé straně ale méně často dosahovaly vysokoškolského vzdělání. Ačkoliv již od 60. let 20. století se i v naší politicky zakonzervované společnosti začínají prosazovat trendy sociální modernizace a skutečné emancipace žen, snahy o genderovou rovnost, teprve díky otevření se vyspělé Evropě v 90. letech nabral tento vývoj na intenzitě a nejmladší generace žen usilují stále častěji o dosažení stejné vzdělanostní úrovně jako muži. Teprve ženy narozené v druhé polovině 60. let a mladší dosahují srovnatelného zastoupení vysokoškolaček se stejnou generací mužů, výsledné relace ale nejsou zatím konečné.

Tab. 5 Úroveň vzdělání obyvatelstva ČR staršího 15 let a ve věku 30–34 let v roce 2001 podle klasifikace vzdělání ve sčítání lidu (JKOV) a podle hlavních stupňů klasifikace ISCED 97¹⁾ (Education levels of the Czech population over the age of 15 and people in the 30–34 age group in 2001, by education classifications used in the census (JKOV) and by main ISCED 97 classifications²⁾)

Dosažené vzdělání		Kód ISCED 97	Označení ISCED 97	Počet osob v tis.		Složení v %		v % podle ISCED	
				celkem	30–34 let	celkem	30–34 let	celkem	30–34 let
základní ¹⁾		2A, 2B, 2C	nížejší sekundární vzdělání	1975,1	46,8	23,0	6,8	23,0	6,8
střední odborné bez maturity	celkem	3C	vyšší sekundární vzdělání	3255,4	290,7	38,0	42,3	62,9	75,2
	vyučení stf. odb.			1760,7	96,3	20,6	14,0		
úplně střední s maturitou ²⁾	celkem	3A, 3B	úplně střední odborné všeobecné	2134,9	226,4	24,9	32,9	62,9	75,2
	učňovské			125,3	18,8	1,5	2,7		
	úplně stf. odborné			1578,6	167	18,4	24,3		
nástavbové studium	celkem	4	post sekundární, nižší než terciární	188,1	16,7	2,2	2,4	2,2	2,4
vyšší odborné školy, konzervatoř s absolutoriem		5B	terciární vzdělání	108,1	4,7	1,3	0,7	10,2	13,5
vysokoškolské	celkem	5A		729,6	86,4	8,5	12,6		
	bakalářské			46,1	3,9	0,5	0,6		
vědecká příprava		6		32,9	1,8	0,4	0,3		
bez vzdělání, nedokončeno		0,1		37,9	2,9	0,4	0,4	0,4	0,4
vzdělání nezjištěno				113,2	11,4	1,3	1,6	1,3	1,7
Celkem				8575,2	687,7	100,0	100,0	100,0	100,0

*) International Standard Classification of Education, revize 1997.

Pozn.: ¹⁾ Včetně prvních 4 let osmileté konzervatoře, vč. prvních 4 let šestiletého a 2 let čtyřletého gymnázia (2A).

²⁾ Včetně dalších dvou let osmileté konzervatoře (3B), vč. prvních 4 let šestileté konzervatoře (3B).

Literatura a prameny

- Eurydice – informační síť o vzdělání v Evropě*. Dostupné z: <http://www.eurydice.org/portal/page/portal/Eurydice/>
Nový školský zákon (č.561/2004 Sb.) s účinností od 1. 1. 2005. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/dokumenty>
Koschín, F. *Klasifikace vzdělání*. Demografie, 1999, 41, 4, s. 259–261.
- Education Statistics – Eurostat Metadata in SDDS format: Summary Methodology*. Dostupné z: http://www.europa.eu.int/estatref/info/sdds/en/educ/ed_uc_sm.htm#top
- International Standard Classification of Education 1997 (ISCED 97) : Eurostat*. Dostupné z: http://www.europa.eu.int/estatref/info/sdds/en/educ/ed_uc_isced_1997.htm
- Klasifikace kmenových oborů vzdělání (KKOV). Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/klasifik.nsf/i/klasifikace_kmenovych_oboru_vzdelani_\(kkov\)](http://www.czso.cz/csu/klasifik.nsf/i/klasifikace_kmenovych_oboru_vzdelani_(kkov))
- Úroveň vzdělání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu*. 2003. Praha: ČSÚ.
- Sčítání lidu, domů a bytů v ČSSR k 1. 3. 1961 – díl I: Demografické charakteristiky obyvatelstva*. 1965. Praha: Československá statistika, sk. A, sv. 37, ÚKLS, 283 s.
- Sčítání lidu, domů a bytů v ČSSR k 1. 12. 1970 – Data o obyvatelstvu, domech, bytech a domácnostech*. ČSR. 1974. Praha: Československá statistika, sk. A, sv. 50/74.
- Sčítání lidu, domů a bytů v ČSSR k 1. 11. 1980 – Obyvatelstvo, domy byty a domácnosti – tabulky za ČSR*. 1982. Praha: Československá statistika ř. SL, sv. 2/82.
- Sčítání lidu, domů a bytů v ČSSR k 1. 11. 1980 – Odvětvové, sociální, profesní a věkové složení obyvatelstva – tabulky za ČSR*. 1982. Praha: Československá statistika ř. SL, sv. 3/82.
- Sčítání lidu, domů a bytů k 3. 3. 1991 – Obyvatelstvo, domy byty a domácnosti*. 1992. Praha: FSÚ.
- Sčítání lidu, domů a bytů k 3. 3. 1991 – Podrobné údaje o obyvatelstvu*. 1992. Praha: FSÚ.
- Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 – Obyvatelstvo, byty, domy a domácnosti*. 2003. Praha: ČSÚ.
- Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 – Podrobné údaje o obyvatelstvu*. 2003. Praha: ČSÚ.

DAGMAR BARTOŇOVÁ je od roku 1993 (předtím v letech 1978–1990 pracovala v ČSÚ, 1990–1993 v Geografickém ústavu AV ČR) odbornou asistentkou katedry demografie a geodemografie PpF UK, kde přednáší **Demografii rodin a domácností, Analýzu cenzových dat, Základy demografie a Demografické informační systémy**. Jejím odborným zaměřením je aplikovaná demografie, kde se orientuje na domácnosti a rodiny, migrace a populační cenzy.

Summary

A generational analysis of development in education in the period between 1961 and 2001 in the Czech Republic shows that the rise in the level of education is always determined by the young emerging generation. The duration of period of higher education is becoming increasingly longer, especially in the most recent inter-census period, and the proportion of people who continue to improve their education level even at a later age is also increasing (extension studies, higher vocational education, people having been through preparatory training in science). An analysis of data revealed that the increase in education levels is occurring more quickly among women than men – especially in the 1980s and the 1990s; this is of course connected to the fact that women had a much lower level of education at the start of the period, but derives from the structural differences in type of education. A change occurred in the relationship to education among the post-war generation and especially men. Men more often prefer to obtain secondary professional or vocational education than just basic education and they more often than women obtain a higher education. The generational comparison also reveals that women in the post-war generations tend to complete upper secondary education more than just lower secondary education (unlike men), while at the same time they tend to attain a higher education less often. It is only with the generation of women born in the mid-1960s that a comparable proportion of women reach higher education as men in their generation.

Although in 2001 the percentage of people with higher education was almost ten times higher than it was in 1950 and four times as high as in the 1961 Census, according to the data from the 2001 Census only just under 9% of the population over the age of 15 attained a university education and when combined with post-secondary vocational education the figure for overall tertiary education was just over 10% of the population (in EU countries the figures are between 10% and 30% of the population – with the lowest in Portugal and Italy, and the highest in Sweden, Finland, Denmark, Belgium, and Germany). In terms of education levels the Czech Republic's position among EU states has not yet improved much even with the more rapid pace of increases in the number of people with higher education among the youngest generations. In the 30–44 age group the percentage of people with tertiary education reached almost 15%. In the 1990s it was possible to observe a decrease in the rate of increase of the percentage of people with higher education, primarily owing to the extension of the duration of the period of study.

SEGREGAČNÍ ASPEKTY „PROROMSKÝCH“ POLITIK

DANIEL HŮLE

Segregation Aspects of „Pro-Roma“ Policies

In the article the author examines the issues connected with the use of community schools as a modern form of education. There are certain risks tied to the use of this otherwise well thought-out concept, and they need to be considered before this form of education is adopted.

Demografie, 2007, 49: 41–47

Zvláštní škola a komunitní škola¹⁾ představují v dnešním diskursu protipóly na pomyslné škále romské integrace ve školství. Je tomu opravdu tak? Zvláštní škola dnes již formálně neexistuje a podobně škola komunitní představuje neformální přívrástek. Ve skutečnosti jde v současnosti v obou případech z formálního hlediska o školy základní. Otázka, kterou se v textu zabývám zní: Jde opravdu o protipóly anebo ve skutečnosti o významně se překrývající kategorie – formálně základní, neformálně však zvláštní školy?

Koncept komunitní školy je dnes mnohými odborníky i laickou veřejností prezentován jako nejlepší možný koncept integrace Romů do společnosti. Nepředstavují však vedlejší účinky tohoto konceptu příliš vysoké riziko? Nestojíme na prahu segregovaného školství?

Fakta a mýty o zvláštní škole

Podle nového školského zákona²⁾ se školy vzdělávající žáky s mentálním postižením staly od 1. ledna 2005 **školami základními**. Nástupnickou organizací zvláštní školy se stala **základní škola praktická se vzdělávacím programem zvláštní** popřípadě **pomocné školy**. Naplnění této legislativní normy má v mnoha případech zpoždění. Tam, kde již ke změně došlo, je otázka, do jaké míry jde o změnu formální nebo se jedná o komplexní změnu v přístupu ke vzdělávání, a zda možnosti absolventů těchto škol se významně zlepšily při postupu na střední stupeň vzdělání. Rozhodně je však tato norma dobrým posunem, i když její reálné naplnění bude zřejmě ještě mnoho let trvat. Jaká však byla situace v oblasti zvláštního vzdělávání před prvním lednem 2005?

V mnoha novinových článcích, ve vystoupeních aktivistů zaznívaly odhady, kolik romských žáků navštěvuje zvláštní školy, popřípadě jaký podíl ze všech školou povinných Romů je zařazen právě do zvláštních škol. Zajímavá shoda nastala u odhadu ve výši přibližně 75% podílu Romů, kteří navštěvují zvláštní školu, např.: „Situace v celé republice byla ještě horší, tři čtvrtiny romských dětí chodily do zvláštních škol“ (*Bártová*, 2006), podobně jako: „V současné době je až 75 procent romských dětí přeřazováno či přímo umístováno do zvláštních škol. Důvodem nebývá pouze jejich romská národnost. Je to také kvůli jazykovému handicapu, odlišné dynamice jejich vývoje nebo jiné hierarchii hodnot, upřesnil Veselý“ (*Frydecká*, 2006). Existuje mnoho obdobných příkladů. Z jakých dat tyto odhady vycházejí? Para-

¹⁾ Komunitní škola je instituce, která nabízí kromě tradičního vzdělávání i mimoškolní aktivity. Nejen svým žákům, ale i těm, kteří už školu opustili, jejich rodičům i dalším příslušníkům místní komunity.

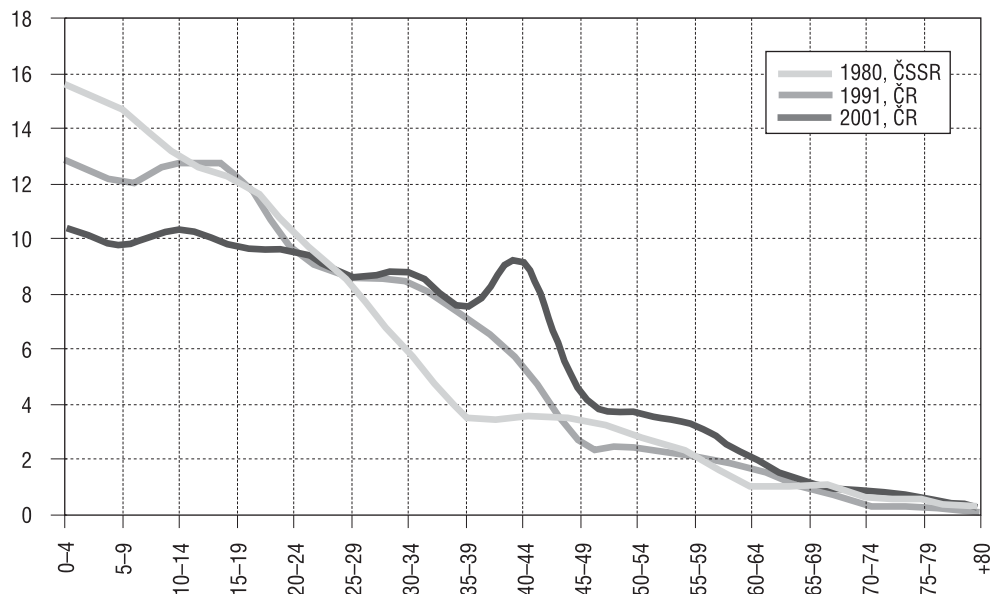
²⁾ *Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání* (školský zákon) – Tento zákon nabývá účinnosti 1. ledna 2005, s výjimkou ustanovení § 20 odst. 3,5 až 7, které nabývá účinnosti dnem vyhlášení, a s výjimkou ustanovení § 77 až 79, § 80 odst. 3 až 10, § 81 odst. 1 až 8 a § 82 odst. 3, která nabývají účinnosti dnem 1. září 2007.

doxem je, že většina těch, kteří uvádějí obdobná čísla, zároveň deklarují, že na území Česka žije přibližně 300–350 tisíc Romů.

Odhadnout skutečný počet Romů žijících na území Česka je nesnadný úkol. Neexistuje „správné“ řešení především díky kontinuálně probíhající imigraci Romů ze Slovenska. Musíme se tak spokojit se širokými intervaly těchto odhadů. Zatímco odhad absolutního počtu je tedy komplikovaný, práci s věkovou strukturou nám umožňují výsledky ze sčítání lidu domů a bytů z let 1970, 1980, 1991 a 2001. Ačkoli se v letech 1991 a 2001 na základě sebeidentifikace k romské národnosti přihlásilo jen nepatrné množství lidí (32 903, resp. 11 746 osob), rozložení podle regionů a věkové struktury se překvapivě shoduje s výsledky ze sčítání v roce 1980 a především s daty ze soupisů národních výborů, které máme naposledy k dispozici k roku 1989, resp. věková struktura přibližně odpovídá možnému vývoji. Tato skutečnost nám umožňuje pracovat s věkovou strukturou a odhadovat např. podíl, který tvoří školou povinné děti. Jedná se samozřejmě o hrubé odhady, ale vzhledem k tomu, že celkový počet je hrubým odhadem, je tento postup přípustný.

K odhadu podílu Romů, kteří navštěvují a před lednem 2005 navštěvovali zvláštní školu, potřebujeme znát počet Romů, kteří v daném školním roce skutečně navštěvovali nějakou zvláštní školu a celkový počet Romů v dané věkové kategorii (přibližně 6–15 let). Jelikož nemáme k dispozici statistiky žáků zvláštních škol podle etnické příslušnosti, můžeme předpokládat, že naprostá většina žáků v těchto školách jsou Romové. Pro jednoduchost budeme předpokládat, že **všichni** žáci zvláštních škol, kteří byly do tohoto specifického typu školy zařazení z důvodů mentálního postižení (zcela dominantní důvod, asi z 90 %) a z důvodu vývojové poruchy učení a chování, jsou Romové. Při podrobnější analýze věkové struktury romské subpopulace získáme podíl školou povinných (přibližně 6–15 let) příslušníků této subpopulace. Tento podíl činí asi 22 %. V grafu 2 jsou patrné počty žáků navštěvujících zvláštní školu v daných letech – konkrétně ve školním roce 2003/04 navštěvovalo tento typ škol 24 164 dětí.

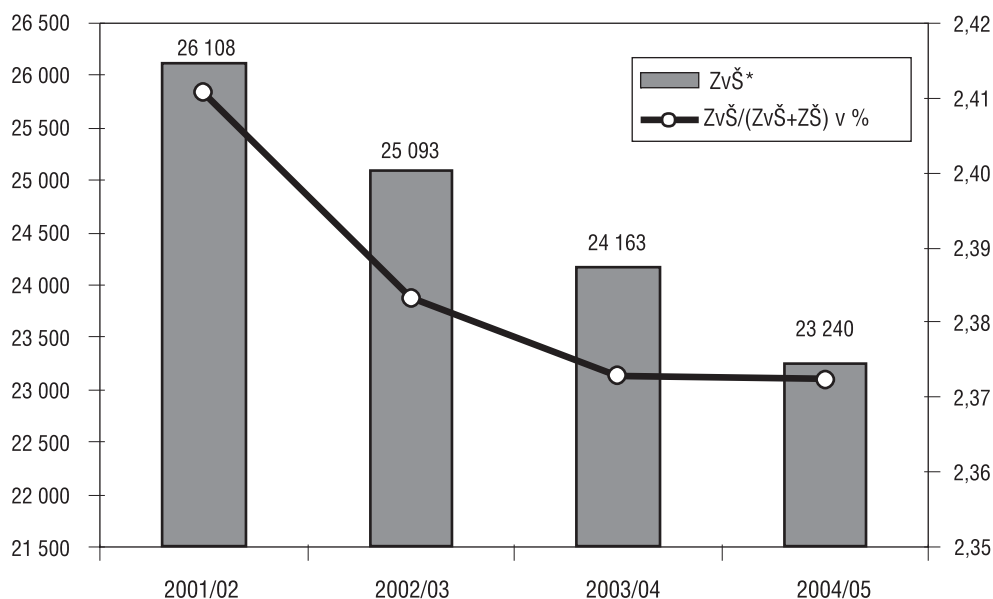
Graf 1 Vývoj věkové struktury romské populace podle SLDB (Age structure of the Roma population by SLDB over time)

Pramen: Kalibová, 1991.

Pro výpočet odhadu podílu Romů, kteří navštěvují nějakou zvláštní školu, budeme vycházet z odhadu celkového počtu Romů na území Česka z projekce *Květy Kalibové*, která se touto problematikou dlouhodobě zabývá. Podle této projekce by mělo u nás k roku 2005 žít přibližně 250 tisíc Romů. Z toho 22 % představuje asi 55 tisíc osob. Ve školním roce 2003/04 tedy žilo v Česku velmi přibližně 55 tisíc Romů navštěvujících základní nebo zvláštní školu. Zároveň v tomto roce zvláštní školu navštěvovalo celkem 24 164 dětí, což představuje přibližně 44 %. Kdybychom se přitom drželi odhadů romských aktivistů, kteří celkový počet Romů v ČR odhadují přibližně na 350 tisíc, tvořil by tento podíl Romů navštěvujících zvláštní školu z celkového počtu školou povinných Romů „jen“ asi 30 %. A přitom právě tito aktivisté podobně jako někteří novináři uvádějí výše popsané odhady (75 %) podílu Romů umístěvaných do zvláštních škol.

Graf 2 Absolutní počty žáků ve zvláštních školách a podíl těchto žáků ku celkovému počtu žáků v % (Total numbers of students in special education schools and percentage of these students out of total students (%))

Pramen: ČSÚ: Školy a školská zařízení za školní rok 2004–2005–Kód: 3301–05, Školy a školská zařízení za školní rok 2003 a 2004–Kód: 3301–04, Školy a školská zařízení za školní rok 2002 a 2003–Kód: 3301–03, Školy a školská zařízení za školní rok 2001 a 2002–Kód: 3301–02.

Z výše popsané úvahy je tedy patrné, že kolem zvláštních škol se vytvářejí různé mýty a jedním z nich je právě nadsazování odhadů počtu dětí, kterých se tento problém přímo dotýká. V tomto případě se jedná pravděpodobně o více než dvojnásobný odhad. A přitom i kdyby se situace týkala „pouze“ 40 % dětí, jedná se o problém, který vyžaduje neodkladné řešení.

Tendence spádových škol v lokalitě

Zvláštní, základní, komunitní, výběrová škola... všechny tyto přívlastky představují nějaký formální či neformální typ školy, který navštěvují děti ve věku povinné školní docházky. Každá škola má nějakou, tzv. spádovou oblast, lišící se podle velikosti sídla, ve kterém se škola nachází. Ve městech jsou hranice mezi jednotlivými školami pouze orientační a často se v jedné spádové lokalitě nachází i několik typů škol. Rodiče tak mají volbu, kam své dítě umístit. Naopak v menším městě, popřípadě vesnici, je tato volba omezená a rodiče, pokud

nechtějí své dítě vozit mnoho kilometrů do vzdálené školy, posílají dítě do školy, která se nachází v jejich spádové oblasti.

Proces, který budu v následujícím textu popisovat, se vyskytuje ve větších sídlech, většinou v nějakém větším městě. V uvedeném schématu jsou znázorněny procesy mezi čtyřmi školami v lokalitě, přičemž jedna škola (základní škola výběrová) se nachází na rozhraní několika lokalit. Jedná se o školu s vysokou kvalitou výuky, tj. vysokými požadavky kladenými na žáky ze stran učitelů a většina dětí z této školy postupuje na víceletá gymnázia. Do školy rodiče děti vozí často i ze vzdálených lokalit a školu nenavštěvuje žádný Rom.

Další popisovanou školou je škola základní, kterou jsem pracovníčně nazval standardní. Škola se nachází přímo v centru lokality, žáci odsud postupují na víceletá gymnázia, ostatní gymnázia, průmyslové školy, někteří žáci pokračují ve vzdělávání na učilišti. Kvalita výuky je zde relativně dobrá a u rodičů žáků se těší dobré pověsti. Na školu dochází přibližně 10 % romských žáků, což představuje podle mého odhadu mírně nižší podíl, než je podíl Romů v dané lokalitě. Škola se potýká s problémem, který představuje odliv romských žáků do jiné základní školy, kterou jsem nazval komunitní.

Základní škola komunitní prochází v posledních letech nejdynamičtějším vývojem. Zatímco v roce 2001 tvořili Romové přibližně 57 % všech žáků, v roce 2003 to bylo něco přes 70 % a v roce 2005 již více než 80 %. Tento vývoj je významně ovlivněn přístupem školy, která se aktivní „proromskou“ politikou stala mezi místní romskou komunitou oblíbenou a tzv. *romafriendly activity*, jako např. pravidelné jarmarky, různá vystoupení žáků v duchu romského folklóru, atd. motivují rodiče přerazovat své děti na tuto školu i z jiných škol. Při této škole je realizován již více než deset let přípravný ročník.

Posledním typem školy znázorněným v následujícím schématu je zvláštní škola. Ačkoli již zvláštní školy formálně dnes neexistují, ve schématu jsem ponechal původní název z několika důvodů:

1. V době, kdy byly realizovány výzkumy, ze kterých čerpám velkou část poznatků, byla tato škola formálně i fakticky školou zvláštní.
2. Ačkoli se škola přejmenovala, tj. došlo ke změně statutu, škola neustále v lokalitě neformálně plní funkci zvláštní školy. Z tohoto důvodu je nezbytným prvkem celého schématu.

Při této škole je, obdobně jako při základní škole komunitní, realizován přípravný ročník, i když kratší dobu.

Proces A – výměna romských žáků mezi zvláštní a komunitní školou

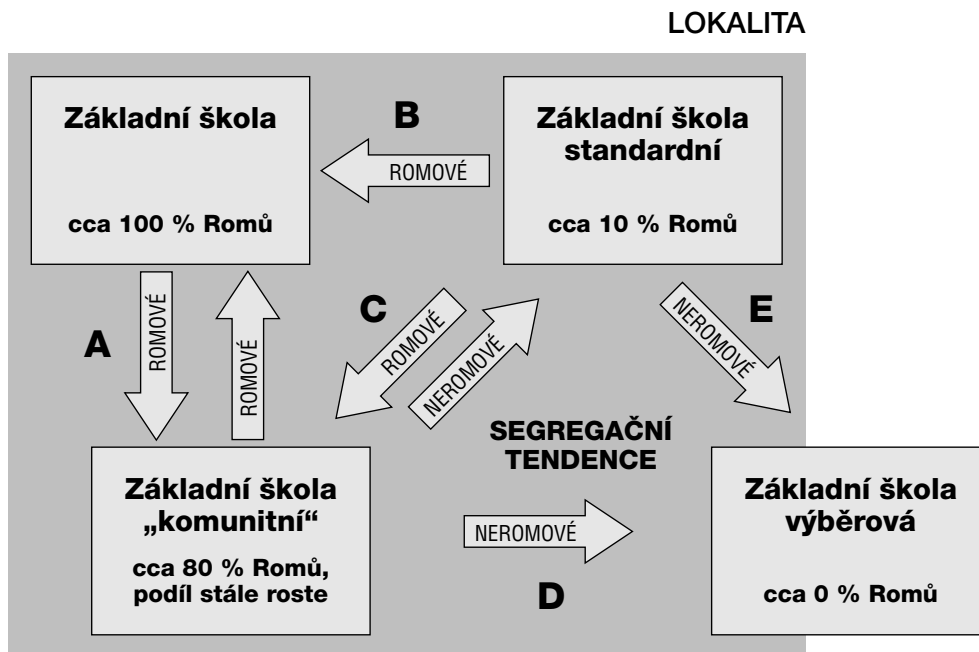
Positivní funkcí komunitní školy je, že nižší nároky kladené na žáky umožňují uspět i některým žákům navštěvujícím zvláštní školu, zvláště pak v nižších ročnících, kdy nejsou ještě rozdíly ve vědomostech tak výrazné. Oba dva pohyby se týkají v naprosté většině pouze romských žáků. I přes relativně nízkou úroveň nároků kladených v komunitní škole na žáky, dochází k přerazování některých žáků na školu zvláštní. K tomuto pohybu dochází většinou na žádost rodičů a většinou se tak děje ve vyšších ročnících, přičemž dívky jsou přerazovány o něco dříve vzhledem k rychlejšímu dospívání.

K pohybu ze zvláštní školy dochází tedy častěji v nižších ročnících a jedná se co do objemu o menší pohyb. Naopak k pohybu ze školy komunitní směrem ke škole zvláštní dochází ve vyšších ročnících a tento pohyb je početně významnější. S neustále se snižujícími nároky kladenými na žáky v komunitní škole, dochází ke snižování počtu žáků přerazovaných na zvláštní školu.

Proces B – přerazování ze základní na zvláštní školu

Zde se jedná o klasickou odstředivou tendenci základních škol zbavit se žáků, kteří nestačí tempu třídy a kapacity pedagogického sboru zároveň neumožňují v dostatečné míře se těmto žákům věnovat. Podobně jako u procesu A dochází k tomuto přerazování spíše ve vyšších ročnících. Na škole dochází ke snižování už tak dosti nízkého podílu Romů. Výhodou je, že ti romští žáci, kteří se na škole udrží, mají relativně vysokou pravděpodobnost uspět na dalším stupni vzdělávání.

Schéma. Vztahy mezi jednotlivými spádovými školami v lokalitě (Diagram. Relations between individual schools in a catchment area)

Pozn.: Konkrétní údaje o podílu Romů v jednotlivých školách vycházejí z reálné situace jedné pražské lokality, kde byl v rámci evaluace efektivity přípravných ročníků pro MŠMT prováděn výzkum (Hůle et al., 2004).

Proces C – výměna neromských za romské žáky – 1. segregáčnı́ princip

Tento proces je prvnım a zároveň nejvýznamnějším segregáčním principem mezi spádovými školami. V důsledku snižujících se nároků kladených na žáky v komunitní škole, dochází k odlivu neromských žáků i za cenu dojíždění do vzdálenější školy. Tento proces se týká téměř všech neromských žáků bez ohledu na sociální rozdíly popřípadě rozdíly jejich mentálních schopností.

Dalším, i když početně menším, přesto velice nebezpečným trendem, je odliv romských žáků ze základní standardní školy směrem ke komunitní škole. Tito žáci by většinou pravděpodobně byli schopni úspěšně absolvovat svoji původní školu, ale gravitace komunitní školy je velice silná. Takový přestup se většinou děje na základě přání rodičů samých, ačkoli někdy bývají od tohoto kroku dokonce pedagogy ze zdrojové (tj. základní standardní) školy zrazováni. Ve výsledku vede proces ve schématu označený písmenem C k výraznému nárůstu podílu romských žáků v komunitní škole.

Proces D – odliv neromských elit – 2. segregáčnı́ princip

Odliv neromských žáků z komunitní školy směrem k nějaké výběrové škole je nebezpečný především z toho důvodu, že bystří žáci, kteří mají dobré předpoklady k dalšímu vzdělávání, opouštějí školu v prvních ročnících. Ze tříd tak mizí tzv. „tahouni“ a úroveň vědomostí žáků ve třídě nezadržitelně klesá. Je pravděpodobné, že jistý počet žáků by na nějakou výběrovou školu tak jako tak zamıřil, ale možná by k tomu docházelo v pozdějších ročnících. Narůstající podíl romských žáků zvyšuje motivaci rodičů neromských žáků předit své dítě na jinou školu.

Proces E – koncentrace elit – 3. segregační princip

Tento proces se žáků v komunitní škole dotýká pouze okrajově. Spíše má vliv na žáky v základní škole označené ve schématu jako škola standardní. Jedná se o přirozený proces, kdy rodiče se snaží své děti umístit na školu, která jim poskytne co nejlepší vzdělání a připraví je tak na následující vzdělávací dráhu. Tento proces se týká téměř výhradně neromských žáků a dopad na romské žáky je především ten, že se odchodem nadanějších žáků sníží tempo třídy. Výsledkem procesu E podobně jako procesu D je kumulace nadaných a chytřejších žáků ve výběrových základních školách, později na víceletých gymnáziích a protikladem tomuto jevu jsou školy komunitní, které balancují na neformální hraně základní a zvláštní školy.

Segregace v komunitních školách

Výše uvedené schéma znázorňuje procesy, ke kterým dochází mezi jednotlivými školami v lokalitě. Tyto procesy se odehrávají ve větších městech, kde mají rodiče možnost volby školy, na kterou budou jejich děti docházet. Konkrétní údaje o podílu Romů vycházejí z opakovaného výzkumu v jedné pražské lokalitě, ale tyto tendence jsou podobné i v jiných lokalitách v Praze, Brně atd. Vlastní popis jednotlivých procesů ve spádové oblasti nemá za cíl hodnocení popisovaných dějů. Dříve nebo později si však budeme nuceni položit otázku ohledně smyslu konceptu komunitní školy v takto načrtnuté konstelaci.

Nesporným pozitivem tohoto konceptu je trend, kdy komunitní školy přetahují jistý počet žáků ze škol zvláštních, dnes již pouze neformálně zvláštních. Nezanedbatelný vliv má důvěra rodičů z místní romské komunity. Jsou více motivováni ponechávat své děti ve škole základní a nežádat o přeřazení do školy zvláštní. V některých případech dokonce žádají o přeřazení svých dětí ze školy zvláštní do školy základní. Zvyšující se obliba školy mezi Romy má ale odvrácenou stranu a tou jsou snižující se nároky kladené na žáky a pokles obliby školy mezi neromskými žáky a jejich rodiči. Tento jev je ve schématu charakterizován procesy C, D a E.

Komunitní školy jsou charakteristické zapojením širší komunity do života školy. Takové školy pořádají např. jarmarky pro rodiče žáků a širší veřejnost, zajišťují pro žáky a další mládež mimoškolní aktivity a v neposlední řadě do výuky vnášejí prvky, které vycházejí vstřícně příslušné komunitě. V našem případě to znamená, že žáci, kteří nejsou zvyklí na rychlé tempo školy, mají možnost vyniknout v dovednostech, jež znají z rodinného prostředí. Romové mají ve většinové společnosti pověst dobrých hudebníků, tanečníků, popřípadě i řemeslníků, a tak komunitní škola jako součást výuky organizuje taneční kroužky, rozšiřuje hudební výchovu, atd. Ve výsledku se romští žáci „učí“ dovednostem, které většinou dobře ovládají a ve kterých mohou vyniknout na různých vystoupeních. Je to však na úkor jiných vědomostí, které naopak postrádají a doma není nikdo, kdo by je těmto dovednostem naučil.

Fenomén, kdy se v komunitních školách zvyšuje podíl romských žáků, vede v delší časové perspektivě k segregované škole. V takové škole zůstanou Romové a žáci ze sociálně slabých rodin, které nemají prostředky na dopravu dětí do vzdálenějších, lepších škol, popřípadě nemají kompetenci k takovému rozhodnutí. Opravdu může skutečnost, že si romští rodiče oblíbí takovouto školu a posílají do ní své děti, vyvážit segregaci, ke které celý proces směřuje? Chceme, aby romské děti znali „gádže“ pouze z ulice?

Koncepce komunitních škol v tomto podání je příkladem politiky, která je myšlena dobře, ale je dobrý i výsledek? Na začátku jsem se pokusil vyvrátit mýtus, že naprostá většina Romů navštěvuje zvláštní školy. Ve zvláštních školách jisté prvky segregace panují nebo panovaly, ale většina Romů navštěvovala základní školy. Pokud se rozhodneme nadále podporovat koncept komunitních škol, riskujeme tak osud velké části romských žáků. Uvrhneme je do monotnických institucí, které kromě vzdělávání mají plnit také do značné míry funkci socializační. V našem případě však hrozí socializace segregační, která ve svém důsledku podporuje xenofobii.

Formální versus faktická ZŠ

Segregovaná škola jako produkt školy komunitní se změní ve školu zvláštní, formálně tato škola zůstane školou základní, ale neformálně, podobně jako dříve školy zvláštní, se taková škola úrovní výuky, tj. nároky kladenými na žáky ze strany pedagogů, stane školou zvláštní. Vzhledem k unifikaci typologie škol, dnes již pouze základních škol s různými přívlaskty, nebude taková komunitní škola nijak vyčnívat. Zkoumat výsledky jejích žáků bude velice obtížné a hodnocení úspěšnosti tohoto konceptu bude značně komplikované. Je docela dobře možné, že se dočkáme situace podobné jako v USA, kdy velká část afroameričanů má na základní škole za spolužáky pouze afroameričany a nebo, kdy ve Francii velká část přistěhovalců ze severní Afriky sice dosáhne vysokoškolského vzdělání, ale většinou na škole, která nese znamení sociálně vyloučené školy a většina zaměstnavatelů tyto absolventy stejně nezaměstná.

Závěr

V rámci aktivit našeho občanského sdružení jsme se pokusili v několika případech o přeložení obzvláště talentovaných žáků a žákyň z komunitní školy na základní školu standardní. Tyto pokusy však nejdéle po měsíci selhaly a argumentem ze strany dětí i rodičů většinou bylo konstatování, že se na té normální škole moc učí. Vyšší požadavky na žáky představují samozřejmě i větší zátěž pro jejich rodiče a tak jsou k zachování statusu quo motivovány obě strany – rodiče i děti. Jestliže bych tuto situaci přirovnal k ekonomické sféře, byl by tento stav charakterizován jako nekalá konkurence, kdy jedna škola konkuruje druhé škole nižšími nároky kladenými na žáky, popřípadě nižším podílem standardní látky ve výuce. Gravitace komunitní školy je tak silná, že nepouští své žáky jinam a dokonce stahuje žáky i ze standardních základních škol a láká je na vedlejší aktivity, které však školu nedělají školou.

Literatura

- Kalibová, K. 1991. *Demografické charakteristiky romské populace v Československu*. Kandidátská disertační práce. Praha: PFF UK, 156 s.
- Hůle, D. – Steiner, J. – Lábusová, A. – Bolf, Š. 2004. *Monitoring efektivit přípravých ročníků*. Praha: FHS UK.
- Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v ČR*. 2003. Praha: Socioklub.
- Víšek, P. – Frístenská, H. 2002. *O Romech – na co jste se chtěli zeptat*. Praha.
- Zpráva o stavu romských komunit v ČR*. 2005. Praha: Úřad vlády.
- Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání* (školský zákon).
- Bártová, E. 2006. *Romové a zvláštní školy: Co Štrasburk?* [on-line]. Poslední revize 7. 2. 2006. Dostupné z: http://aktualne.centrum.cz/domaci/zdravi-skola-spolecnost/clanek.phtml?id=72591&tro872_0_3.
- Frydecká, L. 2006. *Romové: Naše děti jsou ve školách diskriminovány*. [on-line]. Poslední revize 4. 10. 2006. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/romove-nase-deti-jsou-ve-skolach-diskriminovany-fuj-/studium.asp?c=A061004_094203_studium_mad.

DANIEL HŮLE (*1976) nedokončil studium demografie na PFF UK. V současné době vede program pracovního poradenství ve společnosti Člověk v tísni a vydává portál Demografie.info. Dlouhodobě se zabývá evaluačním výzkumem sociálních programů.

Summary

Since the 1990s many experts have been dealing with the issue of Roma integration into Czech society. One of the key aspects of successful integration is a well-structured education system open to cultural differences. In 1993, for example, the first preparatory year for children from socio-culturally disadvantaged backgrounds was opened, primarily targeting Roma children. Another common tool has become the use of Roma assistants, who also facilitate communication between the school and parents of Roma children. The concept of community schools has a broad range of applications and in many cases involves a highly progressive system. However, a danger lies in highly heterogeneous locations. IN this case focusing on one part of the population entails the risk that another part of the population will lose trust in this kind of institution. And in the case of heterogeneous locations, where a certain school focuses inadequately on the Roma population, there is a threat of various segregations processes setting in. At a time when many NGOs focusing on working with children and youth exist, this kind of school is trying to create a de facto monopoly. Although there is a diverse range of means to motivate children and parents to ensure school attendance, from preventive to explicitly restrictive measures (social benefits dependent on school attendance), community schools often limit themselves to just a narrow segment of them, i.e. to the point of an almost pandering form of cooperation with the community. This turns off non-Roma students and especially their parents, who, owing to greater mobility, have the opportunity to send their children to different schools, and the community school can thus gradually become a homogenous school.

STAV PŘÍPRAVY PŘÍŠTÍHO SČÍTÁNÍ LIDU, DOMŮ A BYTŮ

Další sčítání lidu, domů a bytů by se mělo konat podle dosavadních předpokladů v roce 2011. Bylo by tak splněno mezinárodní doporučení konat sčítání vždy na počátku desetiletí, pokud možno v roce, jehož letopočet končí číslicí „1“. Přípravované Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB) v České republice bude totiž již tradičně součástí celosvětového programu populačních a bytových cenzů, koordinovaného OSN.

Nejdůležitějším úkolem na úseku přípravy sčítání v roce 2006 byly práce na přípravě věcného záměru zákona o sčítání lidu, domů a bytů.

Tyto práce navazovaly na úvodní projekt sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011. Projekt zahrnuje problematiku obsahu a metodiky sčítání, terénních prací, zpracování dat, ale i legislativní přípravy, bezpečnosti a ochrany dat a také propagační a informační kampaně. Tento projekt byl v únoru 2006 projednán se zástupci rezortů. Návrh věcného záměru byl připraven v dalších měsících prvního pololetí a po projednání ve vedení úřadu byl začátkem srpna předložen do mezirezortního připomínkového řízení.

Ve věcném záměru se navrhuje, aby zákon byl přijat jako zvláštní zákon (jednorázový). Jeho výhodami bude zejména taxativní určení obsahu sčítání, jednoznačné vymezení povinností fyzických i právnických osob, stanovení způsobu provedení sčítání a stanovení úkolů ČSÚ i dalších orgánů státní správy a samosprávy. Ve věcném záměru je definováno, kdo podléhá sčítání, termín (tzv. rozhodný okamžik) sčítání, ale také obsah sčítání.

Navrhovaný obsah sčítání je srovnatelný s předchozími sčítáními a současně odpovídá mezinárodním doporučením *Konference evropských statistiků, Evropské hospodářské komise (EHK) OSN a Eurostatu* a plně pokrývá seznam doporučených hlavních témat pro sčítání kolem roku 2010 v regionu EHK. Ve věcném záměru jsou uvedeny hlavní okruhy zjišťovaných informací, s tím, že seznam všech zjišťovaných ukazatelů bude předmětem paragrafového znění zákona a konkrétní formulace otázek bude uvedena ve vyhlášce ke sčítání, která bude předložena spolu s paragrafovým zněním zákona. Tento postup je obdobný jako při minulém sčítání v roce 2001.

U údajů za osoby se počítá se zjišťováním hlavně těch ukazatelů, které nejsou jiným způsobem zjistitelné a kde sčítání je jediným zdrojem těchto statistických informací (národnost, náboženské vyznání, mateřský jazyk, ale i charakteristiky rodin a domácností jako vztah k osobě v čele domácnosti, společné hospodaření apod.). Jde o údaje, jež mají deklaratorní charakter.

Ve věcném záměru zákona je uveden i způsob provedení sčítání. Obecně by příští sčítání mělo být vstřícnější k respondentovi, proto se navrhuje i novinky v provedení sčítání. Můžeme se zmínit alespoň o možnosti vyplnění formulářů sčítání přes internet – věcný záměr uvádí, že sčítání se provádí zápisem údajů do sčítacích formulářů v papírové nebo elektronické formě, které mají stejnou platnost. Pripouští se také možnost odeslání vyplněných sčítacích formulářů poštovní zásilkou. Možnost odeslat vyplněné sčítací formuláře poštou nebo elektronicky zvyšuje parametry ochrany individuálních údajů a důvěryhodnost.

Provedení sčítání v terénu bylo z hlediska vlastního zabezpečení organizace a finanční náročnosti navrhováno ve věcném záměru ve dvou variantách. Podle první varianty by sčítání ve svých správních obvodech zajišťovaly obce s pověřeným obecním úřadem, které by k vlastnímu provedení na návrh obcí jmenovaly sčítací komisaře a revizory. To je tzv. klasická varianta, známá z minulých sčítání.

Naopak druhá varianta počítala s tím, že provedením distribuce a sběru sčítacích formulářů v terénu by ČSÚ pověřil nějakého dodavatele služeb. Dodavatel služeb by na základě smluvního vztahu zaručil provedení těchto prací v určené kvalitě a čase a za dodržení podmínek ochrany důvěrnosti dat.

Pokud jde o navrhované inovační prvky, na rozdíl od minulého sčítání se předpokládá, že některé údaje by na sčítacích formulářích mohly být předvyplněny. Konkrétně se uvažuje s předvyplněním některých údajů na domovních a bytových listech za domy s jedním bytem. Údaje pro předvyplnění by byly čerpány z *Registru sčítacích obvodů a budov*, vedeného ČSÚ podle **zákona č. 89/1995 Sb. o státní statistické službě**, ve znění pozdějších předpisů (např. období výstavby, materiál nosných zdí, počet nadzemních podlaží). Obdobně na elektronických formulářích za osoby by mohly být předvyplněny

některé údaje vedené v informačním systému evidence obyvatelstva (dále jen ISEO). Šlo by např. o údaje jméno a příjmení, datum narození, pohlaví, rodinný stav a státní občanství.

Věcný záměr ukládá úkoly a povinnosti při sčítání. Vymezuje povinnosti fyzických osob a navrhuje uložení sankcí za jejich porušení. Vymezuje také povinnosti jednotlivých ústředních orgánů státní správy, krajů a obcí.

Samostatná část věcného záměru je věnována bezpečnosti a nedotknutelnosti získaných dat. Bezpečnost získaných dat na všech stupních zjišťování, uchovávání a zpracování je nutným předpokladem spolehlivé ochrany údajů.

Materiál byl rozeslán 66 připomínkovým místům, z toho **15 subjektů uplatnilo zásadní připomínky** a 15 subjektů uplatnilo doporučující připomínky. Celkem **bylo uplatněno 31 zásadních připomínek**. Ze zásadních připomínek uvedme např. tyto:

- snížit celkovou výši rozpočtu na sčítání a zdůvodnit opodstatněnost jednotlivých položek rozpočtu,
- upravit problematiku správného trestání,
- požadavek na archivaci sčítacích formulářů,
- nesouhlas s možností předvyplnění sčítacích formulářů a s archivací sčítacích formulářů,
- zásadní požadavek provést sčítání klasickou variantu provedení distribuce a sběru sčítacích formulářů
- zásadní požadavek provést distribuci a sběr sčítacích formulářů dodavatelem služeb.

Následně probíhalo vypořádání zásadních připomínek. Uskutečnila se samostatná jednání se zástupci *Ministerstva financí, Ministerstva vnitra, Ministerstva pro místní rozvoj a Úřadu pro ochranu osobních údajů*, na kterých došlo ke shodě ve stanoviscích. Přetrvaly však rozdílné názory na způsob provedení distribuce a sběru sčítacích formulářů.

Předseda ČSÚ proto požádal předsedu vlády o odklad předložení návrhu věcného záměru zákona vládě ČR na první pololetí roku 2007. ČSÚ pokračuje v prověřování obou variant z hledisek ekonomických, organizačních i technických a bezpečnostních. Ve věci volby variant budou připomínková místa znovu kontaktována. ČSÚ navrhl projednávání této zásadní připomínky zatím odložit. ČSÚ v 1. čtvrtletí 2007 vyhodnotí varianty provedení a zpracuje upravený NVZZ, který rozešle do nového mezirezortního připomínkového řízení s cílem, že do konce 1. pololetí předloží NVZZ do vlády.

Bez ohledu na prioritu prací souvisejících s NVZZ probíhaly však i další práce. Byla zpracována tzv. předběžná studie proveditelnosti, která byla hlavním podkladem pro zpracování návrhu VZZ. Na poli metodického probíhaly rovněž další konzultace s uživateli dat (např. s *Ekumenickou radou církví, Radou pro národnost*), prováděla se analýza číselníků a klasifikací ve vazbě na přijaté mezinárodní doporučení. V oblasti ICT probíhaly konzultace s firmami, které mohou nabídnout své zkušenosti v oblasti zpracování dat.

Ve druhém pololetí 2006 probíhaly rovněž konzultace s pracovníky ISEO MV ohledně realizace přebírání těchto údajů, které umožnila novela zákona o státní statistické službě. Jednání byla úspěšně zakončena a první data převezme ČSÚ v 1. čtvrtletí 2007. ČSÚ se rovněž zapojil do mezinárodního projektu, který zkoumá možnosti propojování administrativních dat s daty ze statistického zjišťování.

Statistický úřad si je vědom toho, že podmínkou uskutečnění SLDB bude přijetí nového zákona o sčítání lidu. Celý legislativní proces je složitý a zdouhavý, a proto bude rok 2007 velmi důležitý z hlediska dalšího postupu přípravy SLDB.

Josef Škrabal

HISTORICKÝ LEXIKON OBCÍ ČESKÉ REPUBLIKY 1869–2005

Na sklonku roku 2006 vydal *Český statistický úřad* pod skromným názvem **Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005**¹⁾ jedinečný pramen k moderním dějinám osídlení naší vlasti. I když díla výjimečné hodnoty zpravidla ocení spíše čas, v tomto případě to tak docela neplatí: dílo jistě náležitě ocení již současníci – nejen statistická obec, ale všichni, kteří se zajímají o vývoj osídlení, od těch, kteří hledají data za republiku, kraje či okresy, až po ty, které zajímají informace o nejmenších osadách: jde o pramen veskrze demokratický, v němž je prostor dán jak hlavnímu městu, tak každé z 6248 obcí a 11 475 částí obcí, do nichž se k 1. lednu 2005 členilo území České republiky.

Obávám se, že i odborník si může těžko představit, co složité a úmorné statistické, archivářské a vědecko-výzkumné práce je skryto ve vydávané publikaci. Navíc práce, která si vyžadovala nezměrnou pečlivost, trpělivost a v neposlední řadě vytrvalost. Už z toho důvodu si zaslouží uvést jmenovitě alespoň ty, kteří se na zpracování Historického lexikonu podíleli největším dílem: pod vedením *Jiřiny Růžkové* a *Josefa Škrabala* to byli *Vladimír Balcar*, *Radek Havel*, *Josef Křídlo*, *Marie Pavlíková* a *Robert Šanda*, na díle dále spolupracovali *Štěpánka Morávková*, *Miroslav Řípa*, *Magdaléna Poppová*, *Petra Berrová*, *Dana Pirníková*, *Tomáš Volný* (všichni z ČSÚ) a *Jan Müller* (z ÚRS Praha).

Historický lexikon se skládá ze dvou značně odlišných ale vzájemně úzce propojených částí: z části datové (první díl publikace) a z abecedního přehledu obcí a částí obcí (díl druhý). Hlavní náplní datové části Historického lexikonu jsou rozsáhlé statistické tabulky, které uvádějí pro všechny obce a jejich části základní informace o jejich lidnatosti od roku 1869. Tabulky zachovávají tradiční členění českých statistických lexikonů. Obce jsou uspořádány podle abecedy podle krajů a okresů, a člení-li se obec na části, jsou tyto rovněž uvedeny, zpravidla v abecedním pořadí. Jejich uspořádání odpovídá správnímu rozdělení platnému k 1. lednu 2005. U každé obce či části obce jsou tabelovány rok první písemné zmínky, výměra v ha (pouze za obce), následují nejprve počty obyvatel v letech konání cenů (1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1930, 1950, 1961, 1970, 1980, 1991 a 2001) a dále počet domů v týchž letech – kromě sloupce s pořadovým číslem obce jde o dvacet devět sloupců – tisk je proto na folio; vyhledávání dat však ulehčuje zvýraznění řádků za obce a také vložení sloupce s pořadovým číslem obce rovněž na pravou stránku. Toto uspořádání umožnilo řadit poměrně rozsáhlý poznámkový aparát za jednotlivé okresy, čímž se udržela přehlednost statistických tabulek a zároveň snadné dohledávání odkazů.

Kromě statistických dat obsahuje první díl velmi důležité úvodní pasáže přibližující historické souvislosti publikovaných statistických dat, poměrně podrobný popis pracovních postupů použitých při sestavování Historického lexikonu a také vysvětlivky tabelovaných dat. Nalezneme zde oddíl pojednávající o organizaci veřejné správy českých zemí v letech 1850–2005, výčet pramenů použitých pro sestavování Historického lexikonu, přehled charakteristik publikovaných za obce ve statistických lexikonech od roku 1869 a užitečné retrospektivní přehledy: přehled územního členění, vývoj počtu obyvatel a počtu domů podle oblastí, krajů a okresů, historická města České republiky k 31. 12. 2005, největší města v letech 1869–2001 (na rozložení v době konání cenů).

Za pozornost určitě stojí také mapová příloha obsahující jednak kartografickou podobu správního rozdělení České republiky ve sledované době, neboť od roku 1869 se administrativní členění na úrovni zemí, případně krajů či okresů sice zcela zásadně změnilo „pouze“ pětkrát (neuvažujeme-li období od 28. září 1938 do 9. května 1945), a to v letech 1920, 1927, 1949, 1960 a 2000, ale ke změnám v územním vymezení obcí v rámci okresů docházelo víceméně permanentně. Mapové přílohy zachycují vývoj územního členění na úrovni zemí, krajů a okresů. Na úrovni okresů je zachycena také hustota obyvatelstva v letech 1869 a 2001, vývoj počtu obyvatel mezi roky 1869 a 2001 (relativní přírůstek nebo úbytek za dekády či za dvacetiletá období, např. v letech 1930–1950 či 1991–2001) a vývoj počtu domů (relativní přírůstek či úbytek za vybraná období).

¹⁾ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. Díl I. Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005. 760 stran, díl II. Abecední přehled obcí a částí obcí v letech 1869–2005. 624 stran. Vydal Český statistický úřad v Praze roku 2006 ve spolupráci s nakladatelstvím Daranus, s. r. o. Tisk Ekon Jihlava.

Druhý díl Historického lexikonu obsahuje abecední přehled obcí a částí obcí v letech 1869–2005. Jde o unikátní rejstřík všech názvů územních jednotek na úrovni obcí či částí obcí vyskytujících se ve statistických lexikonech obcí od roku 1869 s uvedením jejich administrativní příslušnosti (do okresu) v letech sčítání, který je pro období od roku 1964 rozšířen o přesnou dataci případné územní změny (např. sloučení obce s jinou obcí, vytvoření nové samostatné územní jednotky) nebo přejmenování obce či části obce, o převedení do jiného okresu). Lexikon tak obsahuje ve skryté formě též přehled správního uspořádání ve sledovaném období. Velkou předností tohoto seznamu je, že graficky odlišuje dnes platné názvy a existující obce či části obcí a názvy starší (dnes nepoužívané), resp. názvy zaniklých obcí či částí obcí a že vývoj administrativní příslušnosti jednotlivých územních jednotek je popsán pokud možno v rámci jednoho hesla.

Také tento díl je uveden metodickými poznámkami a vysvětlivkami a přehlednou tabulkou okresů a historických statutárních měst na území České republiky v letech 1869–2005.

Předkládaný Historický lexikon je dílo hodné pozornosti. Autoři měli sice k dispozici **Retrospektivní lexikon**²⁾, rozhodli se však k důkladné revizi tohoto díla a po zralé úvaze také ke zpracování některých údajů přímo z původních pramenů – tj. ze seznamů míst, resp. statistických lexikonů vydávaných vždy po každém sčítání lidu. Z toho důvodu je tak cenný soupis pramenů využitých při zpracování Historického lexikonu (díl I, s. 17–26) a následující část, v níž je podán stručný popis vytvořené územně historické databáze (díl I, s. 28–31). Autoři převedli do digitální podoby data za všechny obce a části obcí, a to jim umožnilo zkontrolovat sumární počty uváděné v historických statistických pramenech a v Retrospektivním lexikonu (nejstarší seznamy byly sestavovány na základě ručních kalkulačí a zůstaly v nich i součtové chyby, někdy se při korekturách nepodařilo odstranit všechny překlepy a některé zůstaly i v Retrospektivním lexikonu, který byl také ještě sestavován „ručně“ excerpce na kartičky za tištěn ruční sazbov). Autoři navíc „dohledali“ data, která Retrospektivní lexikon postrádal – údaje za roky 1869–1910 za obce připojené k Československu po roce 1918 (za Valticko a Vitorazsko ale také za Hlučínsko), údaje za rok 1950, které nebyly kvůli utajení zařazeny do **Statického lexikonu** z roku 1955, data za domy v částech obcí, které postrádal lexikon z roku 1961 a které bylo možno zjistit z jiných publikací vydaných z tohoto cenzu, apod. Lze tudíž říci, že Historický lexikon je pro léta 1869–1970 přesnějším a obsahově bohatším pramenem než Retrospektivní lexikon, navíc je oproštěn od sporného roku 1850 a jeho cena pochopitelně vzrůstá i prodloužením časové řady o další tři cenzy.

K obsahu Historického lexikonu mám pouze tři drobné výhrady – tou první je určité lpění na uvádění první písemné zmínky o jednotlivých lokalitách – již v době vydání Retrospektivního lexikonu recenzenti opakovaně upozorňovali, že rok první písemné zmínky, jak je dnes doložitelný, je pro většinu míst více méně náhodný; osídlená místa zvláště na starém sídelním území pocházejí často z doby o několik set let starší stejně jako jejich jména³⁾. Druhou připomínku mám k jinak velmi záslužné tabulce Největší města České republiky podle počtu obyvatel v letech 1869–2001 (díl I, s. 51–54), kde je tabelováno vždy padesát největších měst na území v roce sčítání; jména měst jsou však nezvykle uvedena v dobové podobě, např. v roce 1869 Budějovice (míněny dnešní České Budějovice), Oustí nad Labem či Slané, a někdy autoři pro jistotu uvedli názvy oba (např. Jägerndorf – Krnov). Přítom ve všech ostatních případech je vždy uvedena dnešní platná úřední podoba názvů. Navíc jsou zcela neelogicky s dikcí názvu tabulky uvedena i místa, která na dnešním území České republiky neleží (Bielsko). Badatel, který bude chtít tato data analyticky zpracovávat, by si jistě s dobovým kontextem uměl poradit. Třetí výhrada se týká vrocení Historického lexikonu uvedeného v titulu – lexikon obsahuje poslední statistické údaje z roku 2001, k roku 2005 se vztahuje územní členění, podle něhož je sestaven. Vím, že od roku 1955 je zvykem datovat statistický lexikon rokem, k němuž je sestaven, neboť se obvykle liší od roku konání cenzu, v tomto případě bylo však vhodnější použít datace posledního cenzu, protože podle názvu bude veřejnost pravděpodobně očekávat i statistické údaje k roku 2005. Hodnotu díla by „starší“ datace neo-
hrozila.

Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005 lze považovat za znamenité dílo, jemuž podobné lze i v zemích s vyspělou statistickou službou hledat jen zřídka. Připomíná je pouze přehled vývoje názvů francouzských obcí a jejich administrativního zařazení⁴⁾ nebo historická statistika vydávaná v Maďarsku⁵⁾, jinak vycházejí spíše lokální monografie věnované menším územním celkům, jejichž

²⁾ *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970*. Praha 1978, 1979.

³⁾ Srvn. Vladimír Šmilauer. *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. Praha: ČSAV, 1960. Že jde někdy o kurioza dokládají roky první písemné zmínky pro místní části Prahy, např. Staré Město 9. stol., Hradčany 1320, Malá Strana 1257, ale Břevnov, Liboc či Ruzyně 993 (Historický lexikon, díl I, s. 60).

⁴⁾ *Les communes de la France métropolitaine, 1801–2001. Dictionnaire d'histoire administrative*. Paris: Institut national d'études démographiques 2003 (srvn. recenzi v Demografii 47, 2005, s. 127).

⁵⁾ *Magyarország történeti statisztikai helynévgyűjtése*; vychází po jednotlivých župách.

autory jsou obvykle jednotlivci. Historický lexikon sestavený Českým statistickým úřadem je tudíž do značné míry dílem unikátním. Kromě toho byl vydán ve vynikající grafické podobě a doufejme i v dostatečném nákladu a v knihovnách tak bude moci nahradit zpravidla značně opotřebované svazky lexikonu retrospektivního, a tak vyjít vstříc neutuchajícímu zájmu odborníků i široké veřejnosti o díla tohoto typu. Český statistický úřad a kolektiv autorů si zaslouží za jeho vydání uznání.

Ludmila Fialová

BYDLENÍ PRO SENIORY

Kniha *Dagmar Glosové* a kolektivu autorů¹⁾ je věnována problematice bydlení starších lidí z pohledu sociologie, architektury i dalších vědních disciplín. Vedle úvodu, ve kterém si *Jiřina Šiklová* klade otázku „Jak přežít stáří?“, je publikace rozdělena do pěti kapitol. *Boris Burcin* a *Tomáš Kučera*, autoři první kapitoly s názvem **Jak stárneme...**, se věnují otázce stárnutí populace z pohledu demografie. V první části podrobně pojednávají o demografickém vývoji od poloviny 80. let 20. století, kdy ve většině evropských zemí docházelo k dynamickému poklesu plodnosti i úmrtnosti, což se odrazilo ve výrazném nárůstu podílu seniorů na obyvatelstvu. V druhé části prezentují aktuální výsledky vlastní demografické prognózy, na jejímž základě si lze učinit konkrétní představu o očekávaném stárnutí obyvatelstva, které bude mít v případě České republiky neobvykle intenzivní průběh.

Kapitola druhá **Co potřebují seniori** je uvedena studií *Kateřiny Kubalčikové* „Přirozené prostředí jako významný aspekt poskytování sociálních služeb seniorům“. Autorka v ní zdůrazňuje především nutnost podpory setrvání starých lidí trvale závislých na pomoci druhé osoby v jejich přirozeném prostředí a snahy o jejich stálou integraci do společnosti. Uvádí dva zajímavé příklady z praxe: jednak model chráněných bytů pro seniory, které jsou zřizovány v rámci transformace rezidenčních služeb ve Vídni, za druhé pak model propojení chráněných bytů v běžných bytových domech s rezidenční službou, jak je realizován v Amsterdamu. Druhou kapitolu doplňuje dvěma příspěvky *Milan Lipner*. První – „Bydlení a kvalita života seniorů“ pojednává o potřebách a požadavcích seniorského věku ve vztahu k bydlení, druhý – „Základní principy bydlení seniorů z hlediska sociálního a sociálně zdravotního“ prezentuje některé výsledky výzkumů, jež se zaměřovaly zejména na přání seniorů týkající se bydlení a kvality života ve stáří. M. Lipner rovněž formuluje některé zásadní požadavky, které by měly být brány v úvahu při uvažování o bydlení starších lidí.

Třetí kapitolu **Jak se jim žije** uvádí článek *Ladislava Lábuse*, který nejprve připomíná širší souvislosti a myšlenkové pozadí transformace pojetí sociální péče na konci minulého století, kdy docházelo v zemích EU k postupnému směřování pečovatelských služeb k menším, individualizovanějším a humánnějším zařízením. V České republice, která patří k zemím s největším procentuálním zastoupením ústavní sociální péče a počtem nemocničních lůžek na obyvatele, zůstává sociální péče i nadále ve stínu ústavů. V tomto kontextu L. Lábus opakovaně zdůrazňuje výhody bydlení a péče v domácím prostředí, která je na rozdíl od péče ústavní účinnější a především levnější. Následující příspěvek *Jiřího Oplátka* představuje systém péče o seniory ve Švýcarsku, kde je péče o starší občany založena na třech pilířích: vlastní byt, byty pro seniory a domov seniorů. Třetímu pilíři, jeho konceptu a financování, je věnována největší pozornost, včetně příkladu konkrétního domova seniorů v Münchesteinu. Kapitolu třetí uzavírá *Naděžda Menšíková*, která se věnuje tématu péče o staré a potřebné občany v Německu, kde v systému péče o seniory hrají velkou roli spolky, nadace a charity.

Autorkou rozsáhlé čtvrté kapitoly **Byty, domy, ústavy a centra** je *Dagmar Glosová*. Čtenáře seznámuje s možnostmi bydlení pro seniory, které má u nás podle poskytovaných služeb, jejich forem, kvality a potřebné intenzity následující podobu: individuální bydlení, chráněné bydlení, bydlení v domech s pečovatelskou službou, bydlení ústavní v penzionech a domech důchodců a bydlení v centrech pro seniory. Individuální bydlení seniorů, tj. bydlení ve vlastních bytech, má pro celkovou spokojenost staršího člověka značný význam, musí však být uzpůsobeno jeho specifickým potřebám. Chráněné bydlení, kdy skupina starých lidí může žít v jednom velkém upraveném bytě, který je součástí běžné zástavby a v němž jsou poskytovány potřebné služby, je u nás zatím nepříliš známou formou bydlení. Přechodem mezi bydlením individuálním a institucionálním je neustavné bydlení seniorů – v naší zemi se nejčastěji stavějí domy s pečovatelskou službou, které nabízejí soběstačným starším lidem pohodlné byty s lehce dostupnou pomocí, v případě ztráty soběstačnosti se však senior musí přestěhovat. Jednou z forem ústavního bydlení u nás je domov-penzion pro důchodce, jenž nabízí ubytování a služby (např. úklid, praní prádla, mytí oken) pro seniory, jejichž zdravotní stav nevyžaduje intenzivní péči. Komplexní péči

¹⁾ Glosová, Dagmar a kol. *Bydlení pro seniory*. Brno: Era, 2006.

pak mají senioři zajištěnou v domovech důchodců, které jsou však institucionálním zařízením často velkých kapacit. Poslední formou bydlení je centrum pro seniory, jež je komplexním zařízením sdružujícím v jednom místě všechny vyjmenované typy bydlení vhodné pro seniory. Uvedený přehled autorka rozšířila o příklady návrhů rekonstrukcí individuálního bydlení, návrhy chráněného bydlení a především o konkrétní příklady budov určených pro bydlení starších lidí v České republice. V druhé části kapitoly seznamuje Dagmar Glosová s příklady staveb pro seniory ze zahraničí, kde si všímá zejména architektonického uspořádání budov. Celá kapitola je doplněna mnoha fotografiemi.

V poslední kapitole nazvané **Jak navrhnout domov pro seniory** Dagmar Glosová a Hana Zbyszek-Štolcová udílejí praktické rady, jak nejlépe navrhovat a upravovat bydlení pro starší lidi tak, aby odpovídalo jejich specifickým potřebám a nárokům. Pozornost směřují od prostor veřejných a poloveřejných (chodníky, parkovací místa či rampy), přes prostory polosoukromé, mezi které řadí vstupní prostory na pozemky, do objektů i jednotlivých bytů, zádveří, schodiště a výtahy, až po zóny soukromé (byty a pokoje). Většina seniorů žije nebo touží žít ve vlastním bytě, běžné byty jsou však pro ně mnohdy nevyhovující. Adekvátní úpravy a rekonstrukce bytu v kombinaci s fungující sítí domácí výpomoci a profesionální péče mohou omezit nepříjemné důsledky přirozeného stárnutí a umožnit tak starým lidem setrvat ve vlastních bytech.

Ačkoliv by se mohlo na první pohled zdát, že kniha je určena především studentům architektury, není tomu tak. Čtenářem této zajímavé a poutavé knihy se může stát každý – problematika stárnutí a života ve stáří se týká nás všech.

Kamila Svobodová

Sociologický časopis Czech Sociological Review

ROČNÍK 42, ČÍSLO 5, ŘÍJEN 2006

Editorial (Marek Skovajsa) 848

STATI

Martin Lux, Petr Šunega: Vývoj finanční dostupnosti nájemního a vlastnického bydlení v průběhu hospodářské transformace v České republice (1991–2003) 851

Tomáš Lebeda: Proporcionalita volebních formulí poměrných systémů 883

PŘEHLEDOVÉ STATI

Tomáš Kostecký, Věra Patočková: Fungování národních, regionálních a lokálních vlád – problém měření výkonu vlád („government performance“) 913

Lenka Slepíčková: Nedobrovolná bezdětnost jako sociologické téma 937

ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ

Dan Ryšavý: Komunální je komunální a velká je velká! K hypotéze politizace lokálních politických elit 953

Jana Chaloupková: Dohromady, nebo každý zvlášť? Hospodářské příjmy manželských a nesezdaných párů 971

METODOLOGICKÁ RUBRIKA

Petr Soukup: Proč užívat hierarchické lineární modely? 987

DISKUSE JUBILEUM ROZHOVOR RECENZE ZPRÁVY

Z České demografické společnosti

Na říjnovém, 397. diskusním večeru tentokrát přednášela *Renata Kyzlinková* na téma **Životní strategie -náciitelyých těhotných žen a matek v ČR**. Příspěvek vycházel z připravované disertační práce, kterou bude autorka obhajovat na katedře demografie a geodemografie PŘF UK. Presentované výsledky se opíraly jak o kvantitativní analýzu agregovaných dat demografické statistiky, tak o kvalitativní hloubkovou studii -náciitelyých těhotných žen a matek.

V první části referující seznámila posluchače s trendy vybraných demografických ukazatelů reprodukčního chování adolescentů. Intenzita plodnosti i umělé potratovosti -náciitelyých žen v ČR od počátku 90. let minulého století trvale klesá. Ženám do 20 let se v roce 2004 narodilo 3659 živě narozených dětí, z čehož 941 dětí nezletilým dívkám ve věku 14–17 let. Asi polovina těchto dětí se narodila mimomanželsky. V této věkové skupině žen zaznamenáváme 67 interrupcí na 100 živě narozených dětí.

Na kvantitativní analýzu demografických dat navázala analýza kvalitativního materiálu, která objasnila problematiku rozhodovacího procesu -náciitelyých těhotných žen. Konkrétně byla diskutována otázka, co vede tak mladé ženy, které jsou často širší veřejnosti považovány za kognitivně nezralé a nepřipravené na rodičovství, k rozhodnutí stát se matkou, a to v rámci společenského kontextu, pro který je příznačné oddalování narození prvního dítěte do pozdějšího věku ženy. Studované tedy byly možné strategie ukončení těhotenství (adopce, umělé přerušování těhotenství a porod) z pohledu žen, které se rozhodly si své dítě ponechat a pečovat o něj. Mezi nejvýznamnějšími důvody, které vedou k rozhodnutí stát se matkou byly zmíněno například: cílený únik ze vzdělávacího systému, revolta proti autoritě, silný pozitivní vliv významných druhých, mezigenerační závislost časného rodičovství, strach z interrupce a následného poškození fyzického či psychického zdraví, citová deprivace atd. Adopce jako volba byla pro -náciitelyé ženy nepřijatelnou variantou a vzdát se dítěte tímto způsobem bylo vnímáno jako něco krajně nemorálního. Příspěvek se také zaměřil na otázku celkové ignorace prvních měsíců gravidity mezi velmi mladými matkami a z toho plynoucích možných negativních následků.

Další, 398. setkání účastníků demografických střed, které se uskutečnilo 15. listopadu: bylo na téma **Mezinárodní migrace a nelegální pracovní aktivity migrantů v Česku v širším evropském**

kontextu. Za autorský kolektiv (*Zdeněk Čermák, Dagmar Džúrová, Eva Janská, Dita Čermáková, Lenka Lachmanová*) hovořil jeho vedoucí *Dušan Drbohlav*. Uvedl, že hlavním cílem projektu MPSV ČR (programu MS za rok 2005 č. projektu: 1J 057/05–DP1; probíhá od 2005 do 2007), na němž pracuje tým výzkumníků z PŘF UK (katedry sociální geografie a regionálního rozvoje), je zaplnit prázdné místo na poli poznání ilegální migrace a ilegálních ekonomických aktivit cizinců (především z postsovětského prostoru, Vietnamu a Číny a částečně i „vyspělého západu“) na národní i mezinárodní úrovni, diskutovat možné změny migrační situace i v charakteristikách a chování ekonomických aktivit ilegálních migrantů, které vyplývají ze současného rozšíření EU; analyzovat vliv a dopady těchto změn ve světle harmonizace migračních politik na evropské úrovni, ale rovněž ve světle rozdílů a dopadů odlišných situací a zkušeností v dané oblasti v určitých specifických směrech v České republice. Hlavním prostředkem k dosažení daných cílů je provedení dotazníkového šetření (N=100 v Praze a okolí a N=100 ve zbytku Česka) a interview (N=50) s nelegálními a ekonomicky aktivními migranty. Výzkum pokrývá následující oblasti: analýzu existujících dat kvantifikujících daný fenomén (ilegální migrace a ekonomických aktivit imigrantů) i metodiku zjišťování daných dat, analýzu „poptávky“ po nelegálních pracovních – cizincích – v rozličných sektorech ekonomiky včetně motivů tohoto chování, analýzu role etnických, rodinných a dalších sociálních vazeb ve vztahu k ilegálním ekonomickým aktivitám v rozličných fázích migračního procesu, analýzu role subjektů, které práci/aktivity zprostředkovávají, analýzu motivace a strategií ilegálních migrantů zejména ve vztahu k jejich nelegálním ekonomickým aktivitám, analýzu jejich životních podmínek v nové společnosti, analýzu jejich socio-demografických a socioekonomických charakteristik, analýzu jejich vztahu k mateřské zemi v úzké vazbě s konceptem transnacionalizace, širší analýzu dopadů opatření migrační politiky a „sociální kontroly“ na ekonomické aktivity imigrantů (zejména vztah k politice formování trhu práce, migrační politice, zdravotní a bytové politice) a opačně, dopady ilegálních aktivit imigrantů na rozličné sociální substruktury státu. Mezinárodní kontext zajišťuje úzká vazba na probíhající obdobné projekty v Rakousku (*Jancl a kol.*) a v Maďarsku (*Juhász a kol.*).

Důležitou součástí výzkumu je také realizace Delfy výzkumu pomocí panelu českých migračních expertů (N=32), jakož i dotazníkové šetření reprezentantů pracovních a živnostenských úřadů. Hlavním výstupem bude kniha shrnující hlavní zjištěné poznatky. (Blíže: <http://www.geography.cz/il-legal.htm>).

Na posledním, loňském 399. diskusním večeru (13. prosince 2006) hostovali na téma **Sčítání lidu, domů a bytů 2011 (stav příprav)** *Josef Škrabal a Pavel Čtrnáct* (ČSÚ). Uvedli, že základním zadáním pro přípravu příštího sčítání, je snížení administrativní zátěže sčítaných osob a bezpodmínečné dodržení zásad ochrany individuálních údajů. Příští sčítání musí být modernější, levnější, rychleji zpracované, jednodušší, srozumitelnější a přátelštější. To však na druhé straně nesmí znamenat omezení rozsahu získaných informací, ani jejich kvality.

Jedním z prioritních požadavků je právě minimalizace rozpočtových výdajů. Proto je v projektové a organizační přípravě věnována značná pozornost možnostem aplikace moderních cenových metod ověřených v jiných zemích, jako např. elektronické vyplňování a odesílání formulářů sčítanými osobami a využívání tzv. administrativních zdrojů dat (jde zejména o katastr nemovitostí a evidenci obyvatelstva). V tomto směru se očekává dosažení poměrně významných úspor nákladů i práce. Probíhá rovněž vyhodnocování možnosti provedení hlavní části prací v terénu, tj. distribuce sčítacích formulářů do domácností a jejich sběru, dodavatelským způsobem některou organizací zajišťující poštovní služby. Úspory vzniknou i automatizací zpracování předběžných výsledků, optickým rozpoznáváním znaků a řetězců při skenování dokumentů (OCR) a automatizovaným kódováním slovních odpovědí na formulářích.

V současné době je dopracováván návrh věcného záměru zákona o sčítání, který bude v 1. pololetí roku 2007 předložen vládě. ČSÚ je rovněž připraven respektovat mezinárodní metodická doporučení ke sčítání a připravované závazné nařízení *Evropského parlamentu a Rady ke sčítání v členských zemích EU*, jež bude patrně přijato v roce 2008. Z obsahového hlediska neozná program sčítání podstatné změny. Nově je požadováno například rozšíření zjišťovaných charakteristik původu sčítaných osob a zahraniční migrace (např. rok přistěhování do země a rok nabytí státního občanství). Naproti tomu nebude zjišťováno užívání osobního automobilu ani jiného vybavení domácnosti kromě připojení na internet.

Podstatnou metodickou změnou bude zpracování výsledků za tzv. obvykle bydlící obyvatelstvo (podle mezinárodní definice založené na době faktického pobytu na určité adrese po dobu nejméně 12 měsíců), jež se poněkud liší od u nás dosud užívaného pojmu „trvale bydlící obyvatelstvo“. Ke změ-

nám vyvolaným nutností zajištění mezinárodní kompatibility dojde i v oblasti klasifikace domácností.

Příprava sčítání byla zahájena s dostatečným časovým předstihem a ČSÚ je plně zapojen i do mezinárodního cenového programu.

Další z cyklů diskusních demografických setkání uspořádala *ČDS pobočka v Olomouci* spolu s *Českou geografickou společností Středomoravskou pobočkou* ve středu 6. prosince 2006, na téma: **Potraty. Jsme již zodpovědnější?** Jako vždy tu vedle statistika *Vladimíra Poláška* vystoupili – odborník, nyní byl pozván porodník *Marek Lubušský* (Porodnicko-gynekologická klinika FN Olomouc), představitel katolické církve – *Antonín Basler* (kancléř Arcibiskupství olomouckého) a studentky *Veronika Demlová, Petra Dostálová a Eliška Rohrová* (PřF UP Olomouc), které seznámily s anketou na téma vztah veřejnosti k potratům a antikoncepci. Setkání se zúčastnila téměř stovka studentů PřF UP.

Olomoucké demografické střeďy mají poněkud jiný charakter než pražské. Pozvaný „nedemograf“ dostává stejný prostor jako demografický statistik a téma osvětluje spíše z praktické stránky. Pravidelná účast představitel katolické církve – většinou nositele opačných názorů, problematiku ještě více vyhrcoje a přítomné studenty nedemografických oborů vede k zanícené diskusi. Obecně lze uvést, že olomoucké demografické střeďy sledují další důležitou rovinu demografické statistiky, totiž její popularizaci – průběžně seznamují s demografickými ukazateli z celorepublikového, ale především regionálního pohledu.

Vladimír Polášek v úvodu do problematiky statistiky potratů seznámil s jejími hlavními vývojovými trendy, které byly především určovány jednak potratovými zákony z let 1957 a 1986 a pak dostupností hormonální antikoncepce od počátku 90. let. Uvedl, že indukovaná potratovost za posledních 15 let značně klesla; před rokem 1989 byl poměr porodů a potratů téměř 1:1, v posledních letech zhruba na 70 porodů připadalo 30 potratů. Na jednotlivých ukazatelích pak uváděl změny, ke kterým došlo po roce 1990, např. jestliže před rokem 1989 byla indukovaná potratovost doméno vdaných žen, dnes mají stejný počet potratů jak vdané, tak svobodné ženy. Potratovost se posunula do vyššího věku žen a z hlediska územního členění je nejvyšší v severozápadních Čechách.

Porodník *Marek Lubušský* počáteční otázku, kolik ze procent všech koncepcí skončí u lidí potratem, poněkud posunul rovinu pohledu na potratovost a přítomné studenty překvapil výší procent samovolných potratů (60 %). Poté seznámil s dělením potratů a s nimi spojenou legislativou a některými příklady ze zahraničí. Např. v některých zemích je miniinterrupce označována za regulaci menstruační, protože je prováděna apriori po předpokládané koncepci (i když k ní nedošlo). V sou-

časnosti v ČR stoupá počet těhotných ve vyšším věku, a proto častěji dochází k samovolným potratům (s vyšším věkem plodnost žen klesá). V této souvislosti upozornil na rizika současného trendu mezi mladými ženami, které o dítěti uvažují až po získání určitého postavení v zaměstnání. Bývá často pozdě a ženám se nepodaří otěhotnět.

Vystoupení pátera *Antonína Baslera* – jeho striktní odmítnutí interrupce za jakékoliv situace a její ozna-

čení za zločin, odmítnutí antikoncepce, včetně uvedení termínu „abortivní antikoncepce“ ve smyslu abortivních účinků hormonální antikoncepce (?), jen předznamenalo následnou diskusi jak studentů, tak přítomného lékaře. V závěru večera vystoupily zmíněné studentky, které výsledky ankety prezentovaly poměrně liberální přístup 200 respondentů různých věkových skupin k interrupcím.

RK, DD, Čtr, hru

Zlepšení statistiky příčin smrti – postupy pro výběr základní příčiny smrti

Prvního ledna 2006 začal v *Českém statistickém úřadu* dvouletý grant *Evropské komise Transition Facility Multi-Beneficiary Programme for Statistical Integration in 2004*. Jeden z dílčích projektů se týká oblasti statistiky zemřelých podle příčin smrti, ve smyslu jejího zlepšení. Na tomto projektu ČSÚ spolupracuje s ÚZIS. Cílem je provedení opatření jak na zkvalitnění vstupů, tj. vykazování příčin smrti lékaři na **Listu o prohlídce mrtvého** (v kompetenci ÚZIS), tak na zlepšení a sjednocení kódovacích procedur – výběru základní příčiny smrti a její správné zakódování (v kompetenci ČSÚ ve spolupráci s ÚZIS).

Zkvalitnění a harmonizace kódovacích postupů má spočívat zejména ve vyššení pracovníc provádějících výběr základní příčiny smrti podle pravidel *Světové zdravotnické organizace (WHO)* a v poskytnutí pomocného manuálu a materiálu. Vzhledem k tomu, že kvalita dat o příčinách smrti nebyla kromě standardních kontrol (přípustnost zvolené diagnózy za základní příčinu smrti, přípustnost vzhledem k pohlaví a věku zemřelého) vyhodnocována, bylo potřeba současnou situaci nejdříve (alespoň v obecnější rovině) analyzovat a definovat nejproblémovější oblasti. Pracovnic provádějících kódování příčin smrti je v současné době celkem 16, určitá nevyhnutelná nejednotnost tak byla předpokládána. Otázkou byla míra variability této nejednotnosti, ale především, celková úroveň chybovosti výběru základní příčiny smrti. Za těmito účely byly provedeny dva druhy testů. Prvním a základním byla kontrola 8,7 % všech hlášení o úmrtí za rok 2005 (hlášení došla v březnu a září, přibližně 50+50 za každý okres). Hlavní referenci pro srovnání výsledků manuálního kódování byly výsledky výběru základní příčiny smrti pomocí programu ACME, který je považován za mezinárodní standard; viz *Demografie 2/2006*, s. 143–148. Výsledkem byla 74% shoda do čtvrtého místa kódu MKN–10 a 91% shoda do třídy MKN–10. Tyto údaje jsou srovnatelné např. s výsledky přemostovací studie mezi manuálním a automatizovaným kódováním provedené před několika lety v Itálii. Míra variability vyjádřená variačním koe-

ficientem činila 9 % (po odhlédnutí od jednoho značně výrazného (negativního) extrému se snížila na 6 %). Při hodnocení míry rozdílnosti kódování jednotlivými kódovačkami je však třeba rovněž brát v úvahu regionální rozdíly vykazování příčin smrti lékaři, které objektivně existují. Každá pracovnice totiž stabilně zpracovává hlášení o demografických událostech za určité území (zpravidla 5–6 vzájemně sousedících okresů). Druhým typem testu byl vzorek 28 vytipovaných problematických příkladů. I zde se ukázala určitá nejednotnost kódování a také to, že některé konkrétní případy jsou řešeny zcela bez respektování pravidel WHO, které jsou zakotveny ve II. díle MKN–10. Instrukční příručka. Jako hlavní a relativně systematické se ukázaly zejména tyto problémy: upřednostňování nádorových onemocnění před chronickými stavy oběhového systému bez ohledu na uvedené pořadí příčin smrti, upřednostňování cévních onemocnění mozku před oběhovými nemocí srdce bez ohledu na uvedené pořadí příčin smrti, nízká míra uplatňování jednoho z modifikačních pravidel WHO pro výběr základní příčiny smrti (Pravidlo C. Vazba) či kódování novotvarů. Nejviditelnějším projevem určité problematičnosti statistiky zemřelých podle příčin smrti je vysoce nadprůměrný podíl zemřelých osob na aterosklerózu v České republice (zatlímco v ČR podle statistik na tuto diagnózu ročně zemře zhruba 8–10 % všech zemřelých, např. v USA, kde se příčiny smrti kódují automatizovaně, to není ani jedno procento. Příčinou je zřejmě jak časté vykazování této nemoci lékaři v části o příčinách přímo souvisejících se smrtí, tak neuplatňování jednoho z pravidel WHO při výběru základní příčiny smrti.

Pro usnadnění a sjednocení procesu výběru základní příčiny smrti je plánováno zavedení „papírové formy“ ACME rozhodovacích tabulek, jež tvoří stěžejní část zmíněného softwaru pro výběr základní příčiny smrti ACME, do kódovací praxe v ČSÚ. Pomocí těchto tabulek se ověřuje, zda ohledávajícím lékařem uvedená posloupnost příčin smrti je správná a zda by následně nemělo být aplikováno některé z modifikačních pravidel. S plnou

implementací je počítáno od počátku zpracování dat za rok 2007. Zaškolení na používání těchto tabulek spolu se základním kurzem pro kódování základní příčiny smrti proběhlo již v listopadu a prosinci 2006, a to v rozsahu deseti půldnů (plus další procvičování mimo aktivní fázi školení). Jednalo se o doposud nejobsáhlejší školení pracovníků ČSÚ provádějících kódování příčin smrti. Doposud pro ně bylo přibližně jedenkrát za 1–2 roky provedeno jednotenní školení. V rámci kurzu provedeného s finanční podporou Evropské komise byl každé pracovníci oddělení zpracování demografie rovněž poskytnut téměř 200stránkový **Zvláštní instrukční materiál**, který vznikl překladem velké části manuálu NCHS (National Center for Health Statistics; USA) **Instruction Manual Part 2a: Instructions for Classifying the Underlying Cause of Death, 2006**. V tomto materiálu jsou kromě přehledu pravidel WHO prezentovány

další specifické pokyny, instrukce a výjimky pro kódování spolu s názornými příklady.

Výsledky školení a zavedení ACME rozhodovacích tabulek do kódovací praxe ČSÚ by měly být vyhodnoceny ještě v rámci projektu pomocí analýzy podobné té prvotní. Vzhledem k tomu, že v některých oblastech bylo/je třeba „odstranit“ některé dlouhodoběji zaběhnuté postupy (např. upřednostňování některých diagnóz) a zdůraznit některá jiná východiska (např. význam pozice a pořadí uvedených příčin smrti), je možné, že se bude jednat o proces, který si vyžádá více času. Je však velmi pravděpodobné, že tato změna kódovacích procedur se do určité míry odrazí ve statistice zemřelých podle příčin smrti (zejména je očekáváno snížení úmrtnosti na aterosklerózu, mohou se objevit i další mírné přesuny v rámci některých tříd nemocí či určitá změna úrovně regionálních rozdílů).

Terezie Štygleryová

Nelegální pracovní aktivity migrantů v Česku a střední Evropě – mezinárodní konference

Dne 9. 10. 2006 se konala mezinárodní konference na téma **Nelegální pracovní aktivity migrantů v Česku a střední Evropě**. Na konferenci byly prezentovány dílčí výsledky výzkumných projektů stejně jako příspěvky zástupců státní správy k tomuto politicky velmi citlivému tématu. Konference byla celodenní (na programu bylo celkem 18 příspěvků) a účastníky byli kromě ČR odborníci z Rakouska, Maďarska, Francie a Ukrajiny. Jednání se zúčastnil i zástupce cizinecké komunity v ČR, který pomáhal týmu *D. Drbohlava* se zprostředkováním kontaktu s nelegálními migranty – účastníky studie.

Po krátkém zahájení mezinárodního setkání vystoupila *A. Baršová* (Úřad vlády ČR) s příspěvkem **Politický a právní rámec ekonomicky motivovaného přistěhovalectví v EU. Současný stav a perspektivy**, aby informovala o všech složkách ujednání migrační politiky (ochrana hranic, mezinárodní ochrana, smlouvy, právní akty a další oficiální dokumenty, aktivity komisaře Špidly apod.).

Další čtyři příspěvky představovaly dosavadní výstupy z projektu Mezinárodní migrace a nelegální pracovní aktivity migrantů v Česku v širším evropském kontextu, který realizuje řešitelský tým ve složení *D. Drbohlav*, *Z. Čermák*, *D. Džúrová*, *E. Jánská*, *A. Baršová*, *D. Čermáková*, *L. Lachmanová* (všichni z PřF UK) a další. Projekt je přibližně v polovině, takže byly prezentovány dílčí výsledky a jednotlivé studie. Více o průběhu projektu lze nalézt na adrese: www.geography.cz/illegal.htm

Z. Čermák shrnul základní charakteristiky souboru osob zkoumaných a dotazovaných v rámci

výzkumu (99 osob převážně ze zemí bývalého SSSR). Mezi prezentovanými výstupy byly socio-demografické charakteristiky, informace o podmínkách v zemi původu, důvody příchodu do ČR, informace o předmigračních kontaktech v ČR jako cílové zemi, doprovázejících osobách a také o mikroekonomických charakteristikách a legálním statusu současně práce. *D. Čermáková* se pokusila o zmapování způsobů a obvyklých praktik organizace nelegální práce cizinců v Česku (tzv. klient-ský systém). V příspěvku uvedla nejčastější podobu využívání zprostředkovatele při zaměstnávání nelegálních pracovníků a statisticky testovala podobnosti a odlišnosti skupiny migrantů, kterým je práce zprostředkovávána.

Poté *D. Drbohlav* s *L. Lachmanovou* seznámili účastníky s důvody volby metody Delfy pro svůj výzkum; co je podstatou této metody, jaké otázky byly kladeny a jaké přinesl tento konkrétní Delfy výzkum výsledky. V dalším společném příspěvku *D. Drbohlava* tentokrát s *E. Jánskou* byly představeny dosavadní výsledky kvalitativního výzkumu nelegální migrace. Jednalo se o hloubkové řízené rozhovory s dobrovolníky a jejich volně vyprávěné příběhy o důvodech nelegální migrace a jejich života a práce v ČR. Rozhovory byly vedeny jak s těmi, kteří byli odhaleni jako „nelegálové“ a byli před vyhoštěním z ČR, tak s neodhalenými nelegálními migranty. Zcela jasně vyplynulo, že tzv. viditelní migranti (lidé z Asie a Afriky) byli v podstatě pouze mezi zachycenými „nelegály“ (s tím, že průměrná doba do jejich odhalení se počítá na dny), zatímco migranti např. z Ukrajiny nebo Bě-

loruska mohou v ČR ilegálně pobývat bez odhacení léta, díky své fyzické podobnosti s domovskou populací. Cílem bylo zjistit cesty migrace, rodinné pozadí, důvody pro odchod ze země původu a pro volbu ČR, pracovní a životní podmínky v ČR, napojení na klientské struktury, zmapovat také cesty, kterými odcházejí peníze domů, stejně tak jako informace o putujících částkách.

Po tomto bloku následovaly prezentace zástupců Maďarska (*J. Juhász*), Rakouska (*M. Jandl*, *A. Stepien*, *Ch. Hollomey*, *S. Gendera*) a Francie (*M. Darley*) o podobných projektech snažících se zjistit bližší informace o nelegálních migrantech v zemi. Částečně se jedná o obdobné projekty jako v ČR (Rakousko), částečně o pokus ohodnotit různé zdroje a získat z nich co nejucelenější obraz o nelegálních migrantech (Maďarsko). Francouzský příspěvek mapoval situaci politiky boje proti nelegální migraci a nelegálnímu zaměstnávání cizinců v ČR (autorka pracovala v CEFRES Praha a byla do ČR vyslána z IEP Paříž).

Dopolední blok zakončila *O. Malynovska* pohledem z druhé strany – tedy ze statistik země původu nelegálních imigrantů. V příspěvku kombinovala různé zdroje dat, aby mohla vykreslit co nejkomplexnější obraz migračního kontextu Ukrajiny.

Odpolední příspěvky byly již pouze české a zahrnovaly široké spektrum institucí (vládní, akademické a výzkumné, nevládní). *M. Horáková* (VÚPSV) shrmla údaje z oficiálních statistik MPSV a ČSÚ. *M. Kalinová* (MPSV) referovala o dosavadní práci

Meziresortního orgánu pro potírání nelegálního zaměstnávání cizinců i představy budoucích kroků v této oblasti. *L. Myslíková* (MV ČR) hovořila o připravovaných opatřeních ministerstva vnitra proti klientskému systému. Chystaná opatření navazují na realizované výzkumy v této oblasti a směřují jednak k oslabení pozice klientských agentur, jednak ke snížení tolerance české společnosti k praktikám nelegálního zaměstnávání. *M. Lupták* (katedra politologie VŠE) reagoval příspěvkem na vládní politiku boje s klientským systémem. Domnívá se, že žádná politika nemůže systém plně vykořenit a že je tedy nutné počítat pouze s oslabujícím efektem.

M. Nekorjak (MU Brno) v příspěvku uvedl strategii nelegálních aktivit občanů Vietnamu a Ukrajiny, včetně typického chování, typických oblastí, kde se problém vyskytuje a základních informací o organizaci nelegálních struktur ve společnostech. *P. Burdová-Hradečná* (Poradna pro uprchlíky) přiblížila otázku nelegálního zaměstnávání kontextu azylové problematiky a nelegální práce žadatelů o azyl. Představila výsledky průzkumu mezi respondenty – žadateli o azyl o zkušenosti s nelegální prací a jejími klasickými komplementy. *P. Burčíková* (La Strada) seznámila s výsledky výzkumu **Ochod s lidmi a nucená či vykořisťující práce v ČR**, který proběhl v rámci společné metodologie ještě ve Velké Británii, Irsku a Portugalsku.

Závěr byl věnován diskusi k dílčím otázkám předneseným na konferenci.

Bohdana Holá

Mezinárodní seminář „Die demographische Entwicklung in Europa und ihre Konsequenzen für sozialen Sicherungssysteme“ (Demografický vývoj v Evropě a jeho dopady do systémů sociální ochrany)

Vysoká škola ekonomická v Praze dlouhodobě usiluje o co nejširší zapojení do mezinárodních výzkumných programů. Jedním z významných projektů, na kterém se podílí kromě VŠE, *University of Economics Poznan*, *Europäische Akademie Berlin* a *Centre européen Robert Schuman* je projekt **BEST Balanced European Social Transformation**, podporovaný *Evropskou komisí* a *Spolkovou centrálou pro politické vzdělávání*. V rámci tohoto projektu organizuje každý jeho člen odborný mezinárodní seminář. *Katedra sociální politiky Národohospodářské fakulty VŠE* byla pověřena uspořádat seminář zaměřený na problematiku demografického vývoje. Semináře, který se konal v Praze 25. – 26. 10. 2006, se zúčastnilo více než 40 pracovníků jak z České republiky, tak z Německa a Polska, z akademické, vědecko-výzkumné i decizní sféry. Na odborné náplni se podíleli zejména pracovníci katedry demografie a katedry sociální politiky VŠE v Praze.

Úvodní vystoupení přednesl *Felix Koschin* (prorektor VŠE). Ve své velmi zajímavé prezentaci ukázal základní demografické trendy v České republice a v Evropě. Další příspěvky se již zabývaly dopady těchto trendů do vybraných sociálních oblastí. Nové pohledy na stárnutí obyvatelstva a výdaje na zdravotní péči přinesl příspěvek *Jitky Langhamrové* z katedry demografie. *Hans-Uve Schwedler* seznámil s problematickou otázkou demografických změn a migrace. Pracovníci katedry sociální politiky zaměřili svá vystoupení jak na dopady demografických trendů do oblasti zaměstnanosti (vystoupení *Magdaleny Kotýnkové* a *Vojtěcha Krebse*), tak na otázky rodiny (*Olga Poláková*). Aktuální problematikou transformace sociálních služeb se zabýval *Ladislav Průša* (ředitel Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí). Celý seminář uzavřel svým vystoupením *Karel Zeman* (Institut pro integraci ČR do evropské a světové ekonomiky), který nastínil vliv demografického vývoje na sociální stát.

Na závěr každé přednášky se vždy rozpoutala živá diskuse, která poskytla účastníkům možnost doplnit a dále si rozšířit již poskytnuté informace. Průběh celé série přednášek byl vyplněn i neformálními setkáními s jednotlivými přednášejícími, stejně tak jako tematickými diskusemi mezi účastníky semináře. Setkání významně přispělo k výměně zkušeností s řešením dopadů demografického vývoje do systémů sociální ochrany a bylo velmi pozitivně hodnoceno. Seminář měl i mediální ohlas, o čemž svědčí zejména diskuse v německém Inforadiu, které následovalo po ukončení akce.

Na tomto místě je třeba poděkovat zejména koordinátorovi celého projektu *Hans-Uve Schwedlerovi* z *Europäische Akademie für städtische Umwelt, Berlin*, který se o celý projekt stará s maximálním nasazením.

V době, kdy se nabízí velké množství nejrůznějších akcí i na mezinárodním poli, je třeba pozorně vybírat a sledovat ty, které skutečně přinášejí informační a odbornou hodnotu pro své účastníky. Absolvovaný seminář přinesl mnoho nových poznatků, které využijeme jak při výzkumné činnosti, tak i v pedagogickém procesu.

Vojtěch Krebs

Brněnská konference „Sociální reprodukce a integrace: ideály a meze“

Ve dnech 9. a 10. listopadu 2006 proběhla v Brně na *Fakultě sociálních studií (FSS) MU* celostátní konference věnovaná otázkám sociálního vyloučení a integrace. Setkání upřádal *Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti (IVRIS)*, který byl založen při FSS na začátku roku 2005. Předneseno bylo 40 příspěvků, které vyslechlo na sto účastníků.

Tematicky rozsáhlá akce byla uvedena *Ladislavem Rabušícem* (děkan FSS), který zdůraznil především význam výzkumu jako jednoho z pilířů činnosti FSS. Čtvrtetní dopoledne bylo věnováno základním problémům řešeným v rámci výzkumného záměru **Reprodukce a integrace společnosti**. Jednalo se o příspěvek *Petra Mareše (Sociální exkluze v kontextu programových dokumentů Evropské unie)*, *Tomáše Sirovátky* – hovořil o změnách, kterými prochází současný trh práce, o problematice jeho flexibilizace a segmentace. Otázkou sociální exkluze se zabývala *Gerlinda Šmausová (Lámání holí nad exkludovaným prekariátem – nová strategie governmentality)*. *Ivo Možný* vystoupil s prezentací na téma **Muž jako nový podezřelý v krizi porodnosti**. Otázkám občanské inkluze se věnoval *Radim Marada*, o problematice asimilace a multikulturalismu hovořil *Pavel Barša*.

Na hlavní plénum konference navázaly čtyři bloky tematicky odlišených paralelních sekcí, které poskytly prostor pro prezentaci výsledků vědecké práce nejen IVRISu, ale také řady dalších výzkumných pracovišť (*Výzkumného ústavu práce a soci-*

álních věcí, Sociologického ústavu AVČR, Ústavu mezinárodních vztahů aj.) a univerzit (mezi jinými například Univerzity Karlovy, Univerzity Palackého v Olomouci, plzeňské Západočeské univerzity či Univerzity Konstantína Filosofova v Nitre).

Program konference obsahoval následující sekce: **1. Měníci se podoba rodiny a nové vzorce organizace intimity**, **2. Vzdělání a trh práce jako mechanismy sociálního vyloučení i integrace**, **3. Sociální identity a migrace** a **4. Sociální vyloučení a jeho prostorové souvislosti**. Jednotlivé přednáškové bloky byly koncipovány tak, aby vedle času vymezeného pro přednesení příspěvku zůstal dostatečný prostor na diskusi. Ty byly zajímavé především tam, kde předmět výzkumu tvořila ožehavá témata současnosti, případně kde se na teoretické úrovni „střetly“ různé způsoby konceptualizace problémů (např. v sekci Sociální identity a migrace probíhala diskuse na téma identit a etnicity v souvislosti se zkoumáním sociálního vyloučení etnických a sociálních menšin).

Široce koncipovaná konference poskytla prostor i jiným než sociologickým příspěvkům, zazněly také prezentace z oblasti sociální politiky, sociální antropologie, genderových studií atd. Význam konference překročil čistě informativní úroveň – akce poskytla vedle prostor pro navázání kontaktů také kritickou zpětnou vazbu na výzkumnou práci, nové kontexty zkoumaných témat, pohledy výzkumníků z jiných oborů. Podrobnější informace naleznete na adrese: <http://ivris.fss.muni.cz/conference>.

Lucie Galčanová – Ondřej Hofírek

Setkání Working Group on Population Projections

Ve dnech 27.–28. listopadu 2006 se v sídle Eurostatu v Lucemburku konalo setkání pracovní skupiny expertů zabývajících se populačními projekcemi. Zúčastnili se ho zástupci statistických

úřadů většiny evropských zemí (členů EU i dalších), zaměstnanci *Eurostatu*, *Evropské komise* a některých významných vědecko-výzkumných institucí.

Účastníci setkání byli seznámeni s harmonogramem tvorby národních projekcí obyvatelstva, které Eurostat plánuje vypracovat v průběhu roku 2007 a publikovat v březnu 2008. Předběžně byla na setkání stanovena užší skupina odborníků (Task Force), která se bude zabývat řešením metodologických otázek tvorby projekcí. Mezi její nejdůležitější úkoly bude patřit hledání vhodného přístupu k nejistotě projekcí, zvyšování/snižování rozdílů v naději dožití a řešení konzistence předpokladů o vývoji migrace.

Převážná část setkání byla věnována výměně zkušeností jednotlivých zemí s tvorbou projekcí. Prezentován byl například švédský model prognózování plodnosti, založený na vývoji generačních měř, model prognózování vývoje úmrtnosti na různé skupiny příčin smrti, vycházející z transverzálního i generačního přístupu (Itálie), byly diskutovány otázky prognózování vývoje subpopulace imigrantů a jejich pohybů (Dánsko, Norsko) a další témata.

V závěrečné části mítinku byly představeny některé současné výzkumné projekty. *Tiziana Torri* (Institut Maxe Plancka) se ve svém příspěvku věnovala prognózování vývoje naděje dožití. Zaměřila se na porovnání výsledků různých variant Lee-Carterova modelu. *W. Lutz* z IIASA (International Institute for Applied Systems Analysis) prezentoval metodu systematického zjišťování a hodnocení názorů expertů na budoucí populační vývoj a jejich využití při stanovování vstup-

ních parametrů projekcí. V rámci svého příspěvku seznámil přítomné s některými výsledky dotazníkového šetření, zaměřeného na podmínky a metodiku tvorby národních projekcí. Z jeho výsledků vyplývá, že praxe v ČSÚ se až na drobné detaily nijak výrazně neliší od většiny ostatních statistických úřadů zemí EU.

Práce *W. Lutze* je součástí rozsáhlejšího projektu **MicMac**, na němž spolupracuje celkem 8 institucí z pěti různých zemí. Projekt účastníkům přiblížil *F. Willekens*, ředitel NIDI (Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute). Cílem MicMac je vyvinout metodu tvorby projekcí, která sdružuje klasickou kohortně komponentní metodu (Mac) a metodu mikrosimulací (Mic). Mikrosimulační techniky se zaměřují na modelování životních drah jednotlivců. Jejich podstata spočívá v odhadování pravděpodobností přechodu z určitého stavu (rodinného, zdravotního, pozice v domácnosti, v zaměstnání...) do stavu jiného. Hlavní výhodou mikrosimulace je možnost prognózovat mnohem více aspektů budoucího populačního vývoje než dovoluje klasický přístup. Závažnou komplikací použití této metody jsou především extrémní požadavky na vstupní údaje. Skutečnost, že získání potřebných dat se v současnosti jeví jako velmi obtížné, však podle *F. Willekense* nesmí bránit vývoji nových metod. Termín dokončení projektu byl stanoven na polovinu roku 2009.

šan

Alena Šubrtová: Dějiny populačního myšlení v českých zemích

Česká demografická společnost (za podpory Rady vědeckých společností ČR) vydala 2. doplněné vydání práce významné české historičky Aleny Šubrtové. Čtenář je v 9. kapitolách: **I. Od nejstarších dob k renesanci, II. Populační myšlení husitského a pohusitského období, III. Populační myšlení v předbělohorských Čechách, IV. Populační myšlení pobělohorského období, V. Od merkantilismu k fysiokratismu. Populacionismus v období osvícenského absolutismu druhé poloviny 18. století, VI. Populační otázky v sociálně politickém a ekonomickém myšlení druhé poloviny 19. století, VII. Vývoj populačního myšlení v období mezi dvěma světovými válkami, VIII. Od konce druhé světové války do roku 1989 a IX. Populační myšlení po roce 1989** seznamován se základními rysy českého a světového populačního myšlení. Kniha je doplněna dalšími oddíly: Literaturou, anglickými resumé jednotlivých kapitol a Jmenným rejstříkem.

Distribuci provádí Česká demografická společnost, Albertov 6, 128 43 Praha 2, tel.: 221 851 418, fax: 224 920 657, e-mail: teskova@natur.cuni.cz

MATEŘSKÁ DOVOLENÁ: JAK SI STOJÍME V POROVNÁNÍ S EVROPOU?¹⁾

Státní sociální politika disponuje mnoha nástroji, jejichž účelem je podpořit rodiny s dětmi. Můžeme je v zásadě rozdělit do dvou kategorií na nástroje finanční (odpočty z daní, úlevy, dávky apod.) a formální (společenské uznání důležitosti mateřství a rodičovství). Jedním z prvních opatření, se kterým se rodiny a matky setkají, je mateřská dovolená (MD) a finanční podpora s ní spojená. V tomto opatření se spojují oba dva aspekty – jak formální vyjádření uznání těhotenství a mateřství jako společensky důležitých funkcí zasluhujících speciální přístup, tak finanční náhrada dočasně ztraceného zaměstnání.

Z mnoha demografických studií vyplývá, že mladým lidem se v ČR rodí méně dětí, než původně zamýšleli. Do cesty za ideálním počtem potomků se jim staví především socioekonomické problémy a obecně nízká podpora rodičovství ze strany české společnosti. Z výzkumu **Šetření rodiny a reprodukce** z roku 1997 vyplývá, že celých 60 % žen by podle vlastního názoru spíše mělo plánovaný počet dětí, kdyby se realizovala pro ně vstřícná prorodinná opatření (*Národní koncepce*, 2005: 6). Zanedbávána je zejména formální, nefinanční podpora rodiny. Důsledky toho se odráží ve faktu, že fungující rodina s dětmi není pro většinu dnešní veřejnosti ekvivalentem společenského úspěchu. Podle sociologických výzkumů nicméně česká veřejnost stále upřednostňuje finanční příspěvky před ostatními nástroji podpory rodiny (*Kocourková*, 2004). Možná i proto se česká politika soustřeďuje především na ně, zatímco většina států Evropské unie se zaměřuje na harmonizaci vztahu mezi pracovní a rodinnou sférou. Nakonec i v Národní koncepci rodinné politiky ČR vytvořené v roce 2005 *Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR* se uvádí, že „péče o dítě a domácnost musí být postavena na roveň výkonu zaměstnání“, což se „musí v neposlední řadě projevit i ve finančním ohodnocení takové péče“ (*Národní koncepce*, 2005: 12).

Rodinné dávky jsou důležitým zdrojem příjmů zejména pro rodiny v raném věku dítěte. Představují nejen okamžitou pomoc pro sociálně slabé domácnosti a pojistku pro případ trvalé či dočasné ztráty pracovních příjmů, ale vyjadřují také zájem státu o rodinu. Je v nich zosobněna snaha státu zmírnit rozdíly v životní úrovni domácnosti bezdětných občanů a rodičů, kteří vynakládají svůj čas i prostředky na výchovu příští generace. Proto je významná část rodinných dávek spojena s narozením dítěte a období jeho prvních let, kdy je rodina často zabezpečena jen jedním pracovním příjmem či je dokonce odkázána pouze na pomoc státu. Existence dávek je dnes o to důležitější, že funkce, které kdysi tradičně plnila rodina, převzaly do značné míry formální organizace, resp. stát.

Zaměříme se nyní na finanční pomoc poskytovanou v rané fázi mateřství. Následující stránky přináší porovnání podmínek vyplácení peněžité podpory v mateřství ve státech EU 25, Norsku, Islandu a Švýcarsku. Použitá data se vztahují k 1. 5. 2004.

Podmínky vyplácení peněžité pomoci v mateřství v ČR

Poskytování peněžité pomoci v mateřství (PPM) se vztahuje k období mateřské dovolené. K základním podmínkám nároku patří, shodně s mnoha ostatními státy EU, existence nemocenského pojištění, popř. tzv. náhradních dob nemocenského pojištění²⁾.

V ČR se peněžítá pomoc v mateřství poskytuje ženě³⁾ na mateřské dovolené po dobu 28 týdnů, a to od počátku šestého či osmého týdne před očekávaným dnem porodu. Na dávku má žena nárok pouze v případě, že byla v posledních dvou letech před porodem minimálně 270 dní nemocensky pojištěna. Výše dávky činí jak u zaměstnanců, tak u osob výdělečně činných (OSVČ) 69 % z denního vyměřovacího základu, který je podle speciální formule vypočítáván z předchozího průměrného výdělku ženy. Dalšími podmínkami vyplácení PPM jsou:

- a) k zahájení pobírání dávky musí trvat účast na nemocenském pojištění či ochranná lhůta z předchozího nemocenského pojištění,
- b) těhotenství skončí porodem,
- c) žena nemá příjem z výdělečné činnosti (*Příbyl a kol.*, 2003: 70),

¹⁾ Tento text je přepracovanou verzí části diplomové práce autorky obhájené na FF UK v únoru 2006. Vznikl za podpory cíleného výzkumu AV ČR v Sociální a ekonomické charakteristiky mimomanželské plodnosti, číslo I QS 700280552.

²⁾ Tj. vojenská a civilní služba, pobírání důchodu z důchodového pojištění, vedení v evidenci uchazečů o zaměstnání a pobírání nemocenského nebo peněžité podpory v mateřství po zániku nemocenského pojištění.

³⁾ Podle současné právní úpravy může na mateřskou dovolenou nastoupit otec dítěte pouze v případě, že matka dítěte zemřela nebo z vážných zdravotních (či jiných) důvodů nemůže sama pečovat o dítě. Podle připravované novely zákona o nemocenském pojištění bude otcí umožněno nastoupit na mateřskou dovolenou namísto matky po uplynutí 6 týdnů od porodu dítěte nebo se s matkou střídat (doba mateřské dovolené rodičů společně však za normálních okolností nesmí překročit 28 týdnů).

a pro OSVČ navíc:

a) účast na nemocenském pojištění OSVČ trvala alespoň po dobu 180 dnů v období jednoho roku před porodem,

b) pojistné na nemocenském pojištění za dobu, ze které je nárok na peněžitou pomoc v mateřství uplatňován, je zaplaceno nejpozději do tří měsíců ode dne, od něhož se má poskytovat dávka (tamtéž: 94).

Pokud matka porodí zároveň dvě nebo více dětí a stará se alespoň o dvě z nich či je-li neprovdaná, ovdovělá, rozvedená nebo z jiných vážných důvodů osamělá a nežije s druhem, poskytuje se PPM v délce 37 týdnů (počítaných od počátku vyplácení). Stejně podmínky platí i pro ženy, které dítě sice neprodily, ale převzaly jej do své trvalé péče nahrazující péči mateřskou na základě rozhodnutí příslušného orgánu nebo převzaly dítě, jehož matka zemřela. Doba poskytování peněžitě pomoci v mateřství je však v těchto případech omezena též věkem dítěte (nejmladšího), a to osmi měsíci jeho věku. Delší podpůrná doba pro poskytování obdobné dávky (tj. peněžitě pomoci) je zajištěna i mužům – pojištěncům svobodným, ovdovělým, rozvedeným nebo z jiných důvodů osamělým, kteří nežijí s družkou a převzali do péče dítě na základě rozhodnutí příslušného orgánu nebo pečují o dítě, jehož matka zemřela. Doba poskytování peněžitě pomoci je u nich rovněž omezena věkem dítěte (osmi měsíci jeho věku).

Ženě, která nesplnila podmínku doby účasti na nemocenském pojištění a nemá tedy nárok na peněžitou pomoc v mateřství, náleží rovná dávka rodičovského příspěvku.

ČR v porovnání s vybranými evropskými státy

Všechny sledované země poskytují nastávajícím matkám nějakou formu finanční a právní ochrany. V naprosté většině z nich existuje institut mateřské dovolené, ke které se váže peněžitý příspěvek. Pouze v případě Švédska a Norska je přesnější hovořit o rodičovské dovolené, protože mateřská dovolená per se tu v podstatě neexistuje. Tyto dvě země vyplácí poměrně štedrou a dlouhodobou podporu v mateřství (rodičovství), ovšem nevyhrazují dovolenou pouze matce, ale směřují ji na oba rodiče. V Norsku náleží výhradně matce pouze 3 týdny před porodem a 6 týdnů po porodu, tj. 9 týdnů mateřské dovolené celkem. Ve Švédsku je výhradně matce určen pouze tzv. vyrovnávací příspěvek v mateřství, na který uplatňuje nárok těhotná žena, neschopná kvůli fyzické náročnosti již nadále vykonávat své zaměstnání. Tento příspěvek je vyplácen po dobu max. 50 dní v průběhu 60 dní před porodem, tedy asi 7 týdnů.

V současných evropských modelech se tedy objevují dva druhy koncepcí finanční pomoci v mateřství: a) nemocenská, kde se PPM vztahuje pouze na budoucí matky (jako např. v ČR), b) rodičovsko-nemocenská, kde příspěvek existuje i pro otce místo matky či spolu s matkou nebo souvisí s přechodem na pobírání rodičovského příspěvku (*Matějková – Palonciová*, 2004: 30). Nemocenské pojištění může mít ráz pojištění všeobecného, zaměstnaneckého nebo jejich kombinace. Podmínkou zaměstnaneckého nemocenského pojištění (Nizozemsko) je existence pracovního poměru alespoň jednoho z partnerů. Pojetí zaměstnaneckého všeobecného pojištění se mohou výrazně lišit, a to nejen podmínkami nároku, ale i výší příspěvku formou procentního podílu vyměřovacího základu.

Zajímavé řešení poskytuje švédský model: podpora pracující rodiny v počáteční fázi je poskytována na základě rodičovského pojištění. Pojištění pokrývá jak pracující, tak OSVČ, které platily příspěvky ve výši 2,2 % příjmu. Pojištění zahrnuje tyto tři druhy dávek: příspěvek v mateřství, rodičovský příspěvek a přechodný rodičovský příspěvek. Rovněž model Slovinska má mezi zeměmi Evropy specifické postavení. Je konstruován na rozvinutém principu solidarity bezdětných pracujících s pracujícími s dětmi. Z rodičovského pojištění jsou hrazeny příspěvky v mateřství, otcovství a rodičovství, přičemž každý z aktérů (zaměstnanec, zaměstnavatel a OSVČ) odvádí do systému 0,1 % hrubé mzdy.

Ne všechny země s uzákoněnou mateřskou dovolenou ji poskytují bez výhrad všem matkám nějakým způsobem zapojeným na trhu práce (zaměstnankyním, živnostnicím i ženám nezaměstnaným, hledajícím práci). Ve většině zemí, včetně České republiky, mají nárok na peněžitou pomoc v mateřství pouze ty matky, které jsou zaměstnané a/nebo splňují podmínku účasti na relevantním pojištění.

Česká republika patří mezi země s nejdélsím obdobím nároku na peněžitou dávku v mateřství nejen v Evropě, ale i ve světě (tab. 1). Jak bylo zmíněno v předchozí kapitole, v České republice vzniká nárok na placenou mateřskou dovolenou po dobu 28 týdnů, což je déle než doporučuje Mezinárodní organizace práce ILO⁴⁾. Naopak v souladu s doporučením ILO, které stanovuje jako žádoucí příspěvek ve výši 2/3 předchozí mzdy, zvolila Česká republika za základ pro výpočet příspěvku 69 % denního vyměřovacího základu (DVZ). Běžnou praxí evropských zemí je však úhrada podílu mzdy ve výši 90–100 % (tab. 1).

Graf 1 zobrazuje situaci podpory v mateřství pro ženy-zaměstnankyně z vybraných evropských zemí

⁴⁾ Podle Mezinárodní organizace práce ILO je doporučená minimální délka placené dovolené z důvodu těhotenství či narození dítěte 12 týdnů, doporučuje se však 14 týdnů.

Tab. 1 Mateřská dovolená a peněžitá pomoc v mateřství ve vybraných zemích (Maternity leave and financial assistance during maternity leave in selected countries)

Kód	Země	Typ pojištění (P)	Délka nároku v týdnech	Nahrazená část DVZ (v %)	Daň	Výška daně (PIT) z \emptyset mzdy (2004)	Odvody na sociální pojištění	Výška pojistného v %, odvedeného z PPM (2004)
BE	Belgie	nemocenské P	15	82 (75)	A	26,60	N	-
CZ	Česko	nemocenské P	28	69	N	-	-	-
DK	Dánsko	placené z daní	18 (50)	100	A	30,60	A, jen důchodové	0,30
EE	Estonsko	nemocenské P	20	100	A	18,73	N	-
FI	Finsko	nemocenské P	18 (44)	70	A	24,20	A, jen nemocenské	1,50
FR	Francie	nemocenské P	16 nebo 26	100	A	13,10	A	6,70
IE	Irsko	sociální P	18	70	N	-	-	-
IS	Island	nemocenské P	13 (26)	80	A	25,50	A, jen důchodové	4,00
IT	Itálie	sociální P	22	80	A	18,60	N	-
CY	Kypr	sociální P	16	75	N	-	-	-
LI	Lichtenštejnsko	nemocenské P	20	80	A	n.a.	N	-
LV	Litva	nemocenské P	16	100	N	-	-	-
LT	Lotyšsko	nemocenské P	18 (59)	100	A	23,13	N	-
LU	Lucembursko	nemocenské P	16	100	A	8,90	A	10,65
HU	Maďarsko	sociální P	24	70	A	12,40	A, jen důchodové	8,50
MT	Malta	sociální P	13	611 EUR	N	-	-	-
DE	Německo	nemocenské P	14	100	N	-	-	-
NL	Nizozemsko	nemocenské P	16	100	A	8,50	A	38,20
NO	Norsko	nemocenské P	38 nebo 48	100 nebo 80	A	20,90	A	7,80
PL	Polsko	nemocenské P	16 nebo 18	100	A	6,1	A	26,96
PT	Portugalsko	sociální P	17	100	N	-	-	-
AT	Rakousko	nemocenské P	16	100	N	-	-	-
SK	Slovensko	nemocenské P	28	55	N	-	-	-
SI	Slovinsko	rodičovské P	15 (52)	100	A	11,31	A	22,93
ES	Španělsko	sociální P	16	100	A	12,70	A	6,35
SE	Švédsko	rodičovské P	76	80	A	24,00	N	-
CH	Švýcarsko	nemocenské P	16	80	A	10,00	A	11,00
UK	Velká Británie	Všeob. národní P	26	90	A	15,90	A	9,40

Pramen: MISSOC (2004); EUROSTAT (2005).

Pozn.: Všechny údaje se vztahují k případu narození pouze jednoho dítěte, tj. vícečetné porody nejsou zohledňovány.

Údaje o dani převzaté z databáze EUROSTATu a vztahují se k roku 2004. Ostatní data pocházejí z publikace MISSOC „Social protection in European Countries, May 1st, 2004“.

DVZ = denní vyměřovací základ.

BE – 82 % předchozí mzdy hrazeno pouze během prvních 30 dní mateřské dovolené. Od 31. dne se náhrada snižuje na 75 %. V určitých případech je možno aplikovat úlevu na daních.

DK – 18 týdnů (4 před porodem a 14 po porodu) je vyhrazeno pouze matce. Oba rodiče mají pak nárok na dalších 32 týdnů MD hrazených v plné výši.

FI – 105 po sobě jdoucích dní (bez nedělí) je rezervováno matce. Kterýkoli z rodičů má poté nárok na dalších 158 dní placených ve stejné výši jako prvních 105 (opět bez nedělí).

FR – 16 týdnů placené MD je poskytováno při narození prvního a druhého dítěte; od třetího dítěte dále dovolená prodloužena o další dva týdny.

IS – První tři měsíce jsou rezervovány pouze matce, další tři (hrazené ve stejné výši) si může vybrat kterýkoli z rodičů.

LT – Po skončení MD má kterýkoli z rodičů nárok na vyplácení příspěvků ve shodné výši do 1 roku věku dítěte.

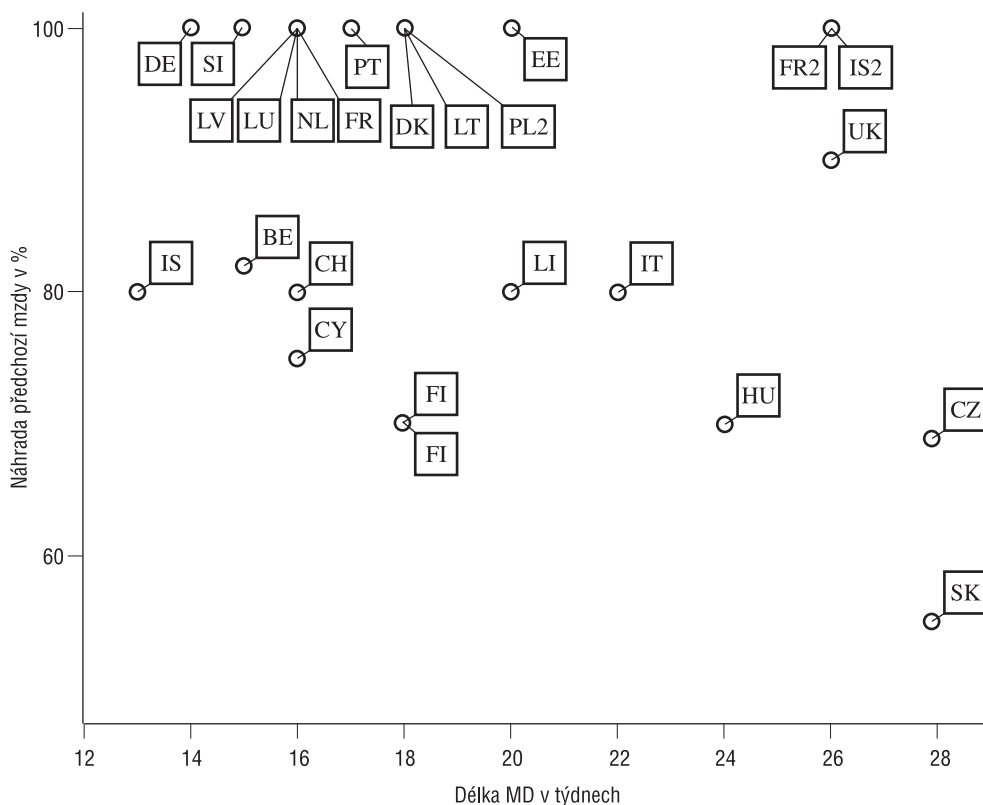
NO – Možnost vybrat si mateřskou dovolenou buď v délce 52 týdnů při 80% náhradě mzdy a nebo 42 týdnů při 100% náhradě mzdy. 4 týdny rezervované pouze otci (proto nepoužity při analýze).

PL – Při narození prvního dítěte je poskytována mateřská dovolená v délce 16 týdnů, při druhém a dalším dítěti se zvyšuje na 18 týdnů. SE – Z 80 % nahrazován plat jen v prvních 390 dnech mateřsko-rodičovské dovolené. Zbýlé přibližně tři měsíce hrazeny fixní částkou 20 eur na den.

SL – Prvních 105 dní je rezervováno pouze matce. Oba z rodičů pak mají právo na dalších 260 dnů rodičovské dovolené hrazené ve stejné výši.

UK – Z 90 % nahrazován plat jen v prvních 6 týdnech mateřské dovolené. Po zbytek mateřské poskytována částka v maximální výši 152 eur či v 90 % náhrady platu, pokud je tato částka nižší.

Graf 1 Délka mateřské dovolené a výše náhrady předchozí mzdy (The length of maternity leave and the amount of compensation for previous wages)

Pramen: MISSOC (2004).

PL1 = Polsko: PPM při prvním dítěti v pořadí. PL2=Polsko: PPM při druhém a dalším dítěti.

FR 1 = Francie: PPM při prvním a druhém dítěti v pořadí. FR 2 = Francie: PPM při třetím a dalším dítěti. IS 2 = 6 měsíců mateřské dovolené. Ostatní popisky viz tab. 1.

bezprostředně v období kolem narození dítěte⁵⁾. Přibližně jedna polovina vybraných zemí volí plnou náhradu předchozí mzdy ženy při relativně kratším období mateřské dovolené (do 18 týdnů). Pouze na Islandu a ve Francii dosahuje za určitých podmínek plně placená mateřská dovolená 26 týdnů⁶⁾. Jak již bylo zmíněno, Česká republika se nachází na opačném pólu: poskytuje delší dovolenou při jedné z nejnižších náhrad mzdy⁷⁾. Pouze Slovensko nahrazuje od 1. 1. 2004 předchozí příjem ženy v nižší míře než ČR, a to v 55 %. V dalších zemích, které stejně jako ČR PPM nedaní, fluktuuje podíl náhrady předchozí mzdy mezi 70 % (Irsko)⁸⁾ a plnou výší (Německo, Portugalsko, Litva, Rakousko).

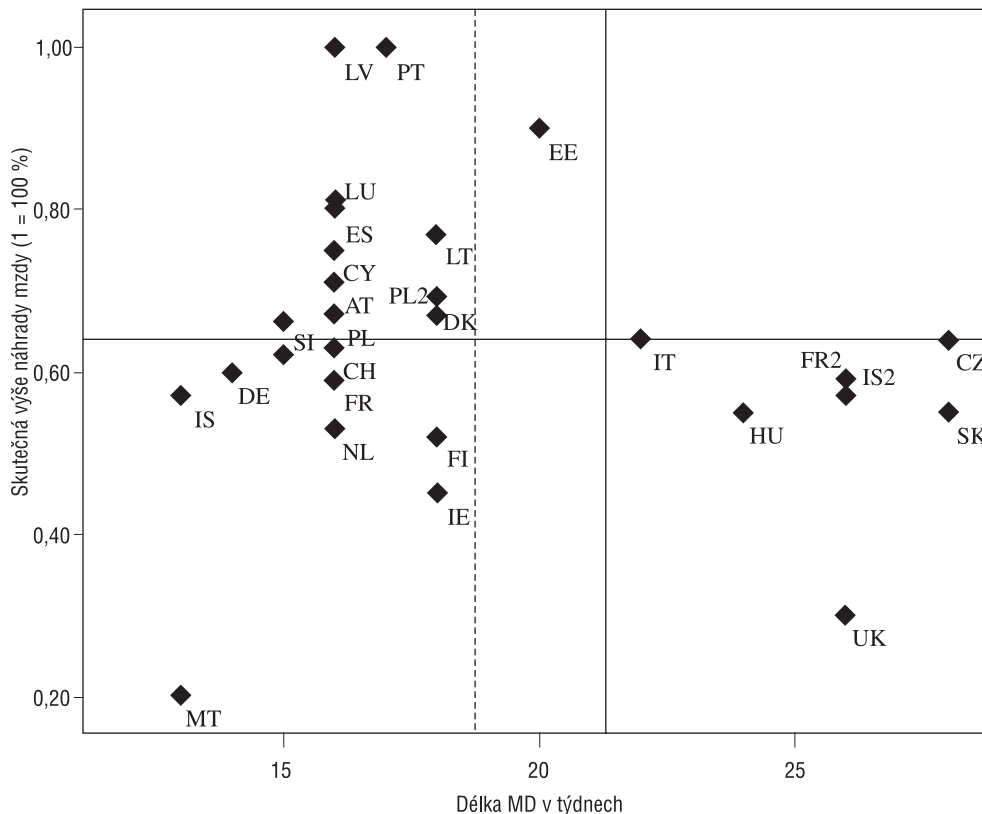
⁵⁾ Vysvětlivky ke zkratkám názvů států je možno najít v tabulce 1. PL 1 (I) = Polsko: PPM při prvním dítěti v pořadí. PL 2 (II) = Polsko: PPM při druhém a dalším dítěti. FR1 (I) = Francie: PPM při prvním a druhém dítěti v pořadí. FR 2 (II) = Francie: PPM při třetím a dalším dítěti. IS = Island: mateřská dovolená vyhrazená pouze matce. IS 2 = Island: Mateřská dovolená plus další 3 měsíce, které si může vybrat kterýkoli z rodičů.

⁶⁾ Na tomto místě je třeba zmínit speciální případ Slovinska. Mateřská dovolená jako taková dosahuje ve Slovinsku pouze délky 15 týdnů, nicméně ihned poté následuje rodičovská dovolená v délce 37 týdnů, taktéž hrazena ve výši 100 % předchozí mzdy. Matce (rodiči) je tedy předchozí mzda vyplácena v plné výši celkem po dobu 52 týdnů, což je jev v této části Evropy ojedinělý, svým pojetím se blížíci praxi skandinávských států, které taktéž poskytují štedrý příspěvek po dobu trvání jak mateřské, tak rodičovské dovolené. Podobně také v Lotyšsku je od skončení mateřské dovolené do 1 roku věku dítěte vyplácena rodičovská dávka ve výši 70 % předchozí mzdy.

⁷⁾ Až do roku 2004, kdy Slovensko změnilo pravidla ohledně výpočtu peněžité pomoci v mateřství a snížilo procentuální náhradu z 90 % na 55 %, byla náhrada mzdy v ČR dokonce nejnižší v Evropě.

⁸⁾ Procentní náhrada mzdy byla v Irsku v roce 2005 zvýšena na 75 % a nyní dosahuje již 80 %.

Graf 2 Délka mateřské dovolené a skutečná výše náhrady ušlé mzdy (The length of maternity leave and the real amount of compensation for lost wages)

Pramen: MISSOC (2004); EUROSTAT (2005); vlastní výpočty.

PL 1 = Polsko: PPM při prvním dítěti v pořadí. PL 2 = Polsko: PPM při druhém a dalším dítěti.

FR 1 = Francie: PPM při prvním a druhém dítěti v pořadí. FR 2 = Francie: PPM při třetím a dalším dítěti. IS 2 = 6 měsíců mateřské dovolené. Ostatní popisky viz tab. 1.

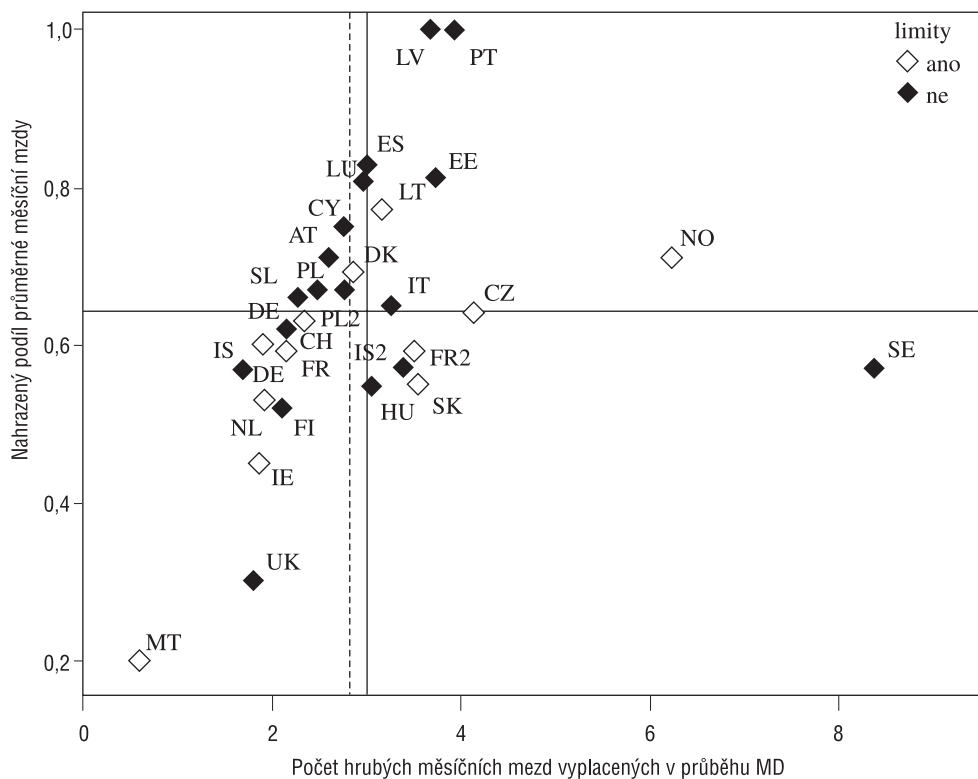
Přímky v grafu zobrazují průměrnou délku MD v souboru (šrafovaná čára = bez Norska a Švédska) a průměrnou hodnotu náhrady předchozí mzdy.

V grafu 1 chybí údaje za Švédsko a Norsko, protože – jak bylo již dříve zmíněno – v těchto zemích v podstatě neexistuje mateřská dovolená jako taková⁹⁾ a délka jimi poskytované rodičovské dovolené by graf zkruslovala. (Vysvětlivky ke zkratkám názvů států viz tab. 1.)

V řadě zemí včetně České republiky je stanoven maximální denní limit, do kterého je příjem při výpočtu příspěvku v mateřství plně započítán, nebo maximální výše poskytovaného příspěvku. Stanovený limit je pro skupiny s vyššími pracovními příjmy znevýhodňující. V některých zemích proto rozdíl do plné náhrady mzdy doplácí na základě doporučení státních orgánů zaměstnavatel (např. Norsko, Německo), jinde je úhrada rozdílu předmětem kolektivní smlouvy zaměstnavatele se zaměstnanci v rámci prorodinných opatření (Dánsko, Francie a Itálie). Někteří čeští odborníci se domnívají, že by bylo vhodné, aby se těmito vzory nechal inspirovat i český sociální systém, a navrhuje, že v případě vlastní platební neschopnosti by zaměstnavatel mohl o příspěvek na úhradu rozdílu žádat fond nemo-

⁹⁾ Ve Švédsku existuje pouze Vyrovnávací příspěvek v mateřství, který náleží jen ženě v případě, že nemůže z důvodu fyzické náročnosti vykonávat svou původní práci. Tento příspěvek nahrazuje mzdu z 80 % a poskytuje se na maximálně 50 dní z 60 dní před očekávaným porodem. V ostatních případech je uplatňován koncept rodičovsko-mateřské dovolené.

Graf 3 Peněžítá pomoc v mateřství ve vybraných evropských zemích (Financial assistance during maternity leave in selected European countries)

Pramen: MISSOC (2004); EUROSTAT (2005); vlastní výpočty.

PL 1 = Polsko: PPM při prvním dítěti v pořadí. PL 2 = Polsko: PPM při druhém a dalším dítěti. FR 1 = Francie: PPM při prvním a druhém dítěti v pořadí. FR 2 = Francie: PPM při třetím a dalším dítěti. IS 2 = 6 měsíců mateřské dovolené. Ostatní popisky viz tab. 1.

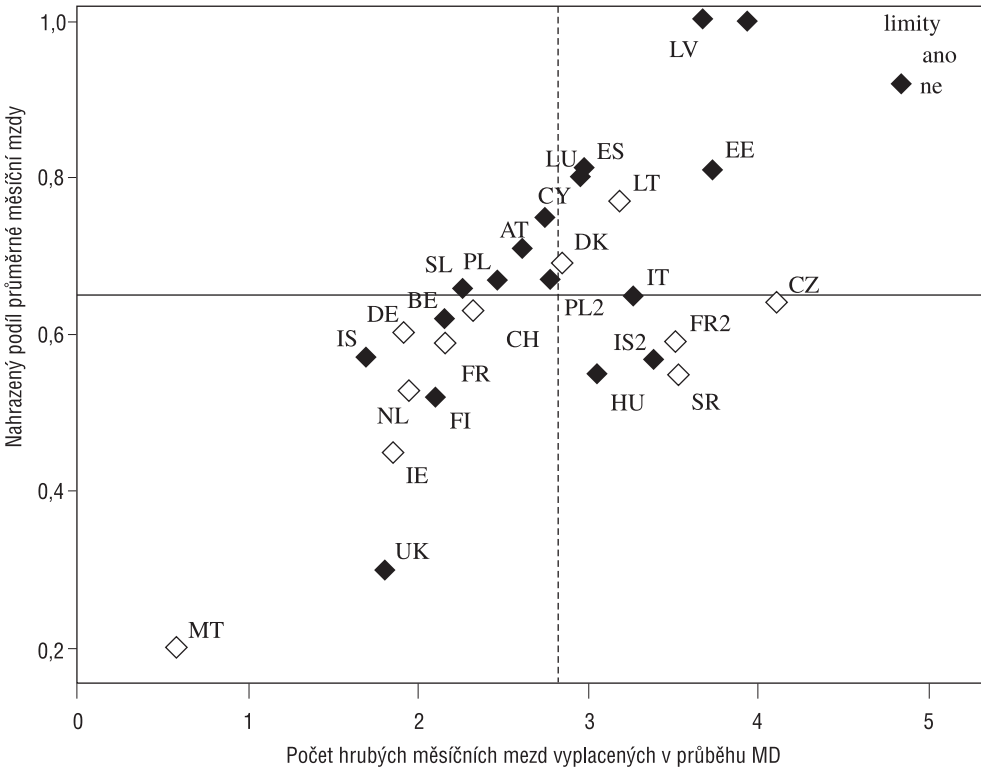
Přímkový graf zobrazuje průměrnou délku MD v souboru (šrafovaná čára = bez Norska a Švédska) a průměrnou hodnotu náhrady předchozí mzdy.

cenského pojištění (srovn. *Matějková – Palonciová*, 2004). Otázkou je, zda by takovéto opatření nevedlo zaměstnavatele ze strachu z velkých nákladů k odmítnutí mladých žadatelek o práci.

Kromě výše zmíněných omezení a limitů vstupují do hry povinnost zdaňovat PPM či z ní dokonce odvádět pojistné na sociální zabezpečení. Jedinými zeměmi, kde se PPM nedaní a není z ní třeba odvádět pojistné, jsou ČR, Německo, Litva, Portugalsko, Rakousko, Slovensko, Irsko a Kypr. Údaje uvedené v tabulce 1 a v grafu 1 je proto nutno brát pouze jako orientační. V tabulce deklarovaná výše náhrady předchozího platu se navíc ne vždy vztahuje na celou délku mateřské dovolené. Švédsko například nahrazuje předchozí mzdu z 80 % pouze během prvních 390 dní ze 480. Na zbyvajících dny je aplikován limit v maximální výši 20 eur za den (20 eur za den odpovídá cca 27 % průměrného měsíčního příjmu). V Norsku se zase výše náhrady řídí délkou dovolené: rodiče si mohou vybrat buď 42 týdnů při plné náhradě, nebo 52 týdnů při 80% náhradě¹⁰. V Belgii je příjem prvních 30 dní nahrazován z 82 %, zbyvajících 75 dní je příjemkyni vypláceno pouze 75 % příjmu s maximální horní hranicí. Také ve Velké Británii není přes neoddiskutovatelná zlepšení sociálního systému posledních let situace tak příznivá, jak by se z grafu 1 mohlo zdát. Náhrada 90 % mzdy se (bez horního limitu) vztahuje jen na část

¹⁰ Z toho 3 týdny před porodem a 6 týdnů po porodu jsou vyhrazeny pouze matce a 4 týdny po uplynutí minimálně 6 týdnů po porodu jsou rezervovány pouze otci. Státní příspěvek je limitován horní hranicí šestinásobku ročního základu sociálního pojištění ročně (tj., 42 953 eur pro rok 2004, což ovšem představuje částku vyšší než průměrný roční příjem), ale zaměstnavatel může rozdíl mezi příspěvkem a 80 %, resp. plnou výší předchozího příjmu, dorovnat.

Graf 4 Peněžitá pomoc v mateřství ve vybraných evropských zemích (bez Švédska a Norska) (Financial assistance during maternity leave in selected European countries (not including Sweden and Norway))

Pramen: MISSOC (2004); EUROSTAT (2005); vlastní výpočty.

PL 1 = Polsko: PPM při prvním dítěti v pořadí. PL 2 = Polsko: PPM při druhém a dalším dítěti. FR 1 = Francie: PPM při prvním a druhém dítěti v pořadí. FR 2 = Francie: PPM při třetím a dalším dítěti. IS 2 = 6 měsíců mateřské dovolené. Ostatní popisky viz tab. 1.

Přímky v grafu zobrazují průměrnou délku MD v souboru (šrafovaná čára = bez Norska a Švédska) a průměrnou hodnotu náhrady předchozí mzdy.

z 26týdenní MD¹¹⁾, konkrétně na prvních 6 týdnu. Zbytek MD je dotován částkou £ 102,80 týdně, která nedosahuje ani čtvrtiny průměrného měsíčního platu v zemi.

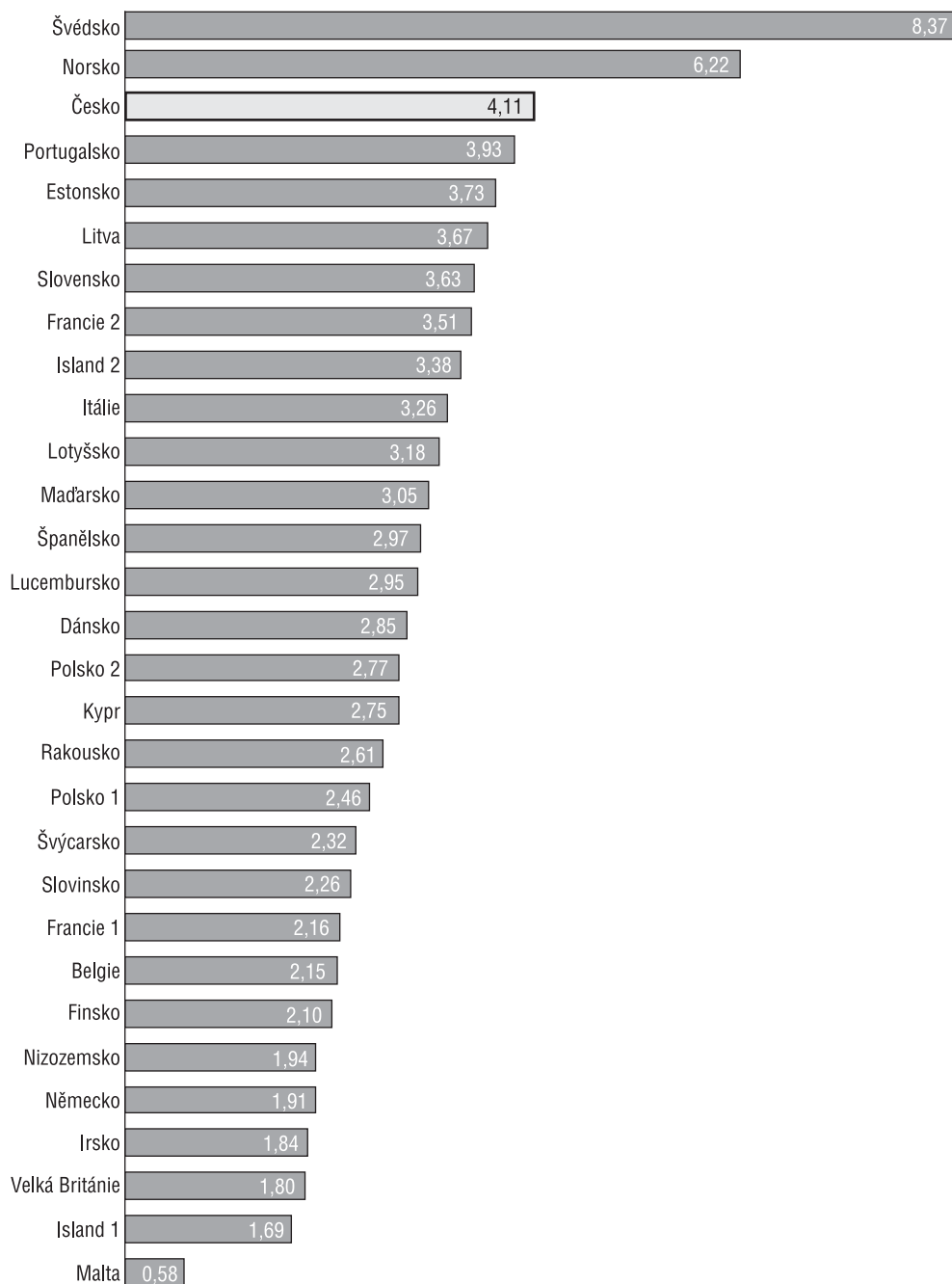
Situaci po započtení všech limitů vyplacení PPM, zdanění a odvodů na sociální pojištění zobrazuje graf 2. Pro srovnatelnost byla za základ výpočtů vzata průměrná hrubá měsíční mzda v jednotlivých zemích. Měsíční PPM, vypočtená ze základu průměrné měsíční mzdy a snížená o případné daně a pojistné, byla nakonec vztažena k opět k průměrné hrubé mzdě, čímž byl získán reálný náhradový poměr předchozí (hrubé) mzdy.

Vidíme, že situace se výrazně mění v zemích s vysokými odvody (Nizozemsko, Polsko, Slovinsko) a daněmi (Dánsko, Finsko, Švédsko, Belgie¹²⁾), a také v Írsku a Velké Británii, kde platí výrazně nízký horní limit PPM. Hodnota náhrady předchozí hrubé mzdy klesla i v Německu, Rakousku a Francii, kde se PPM vypočítává z čisté mzdy. Také Česko si díky limitům příjmu započitatelného pro výpočet PPM mírně pohoršilo, stále si nicméně mezi ostatními zeměmi drží díky výrazně dlouhé MD slušné postavení. Z grafu je zřejmé, že většina zemí dává přednost spíše kratší mateřské dovolené při relativně vysoké

¹¹⁾ Zaměstnanci, kteří pracovali pro stejného zaměstnavatele minimálně 26 týdnů do začátku 14. týdne před očekávaným datem porodu, mají dokonce nárok na 52 týdnů mateřské dovolené. Po tuto dobu jim je drženo pracovní místo, ale posledních 26 týdnů se neproplácí, pokud se zaměstnavatel nerozhodne jinak.

¹²⁾ V Belgii je ale v určitých případech možno vysoké odvody na sociální pojištění snížit.

Graf 5 Obnos vyplacený na PPM v průběhu MD (The sum paid as part of the Financial Assistance during maternity leave)

Pramen: MISSOC (2004); EUROSTAT (2005); vlastní výpočty. Ukazatel udává počet měsíců, kdy je plně hrazena předchozí mzda.

náhradě mzdy. Pouze Estonsko dosahuje v obou kategoriích nadprůměrných hodnot. Naopak Malta v obou směrech zaostává. Jen velmi zřídka se délka MD a procentní náhrada mzdy snoubí tak, aby obě tyto charakteristiky dosahovaly vysokých hodnot. Zpravidla platí, že delší mateřská dovolená znamená nižší náhradu ušlé mzdy (graf 2).

Je poměrně obtížné najít nějaký celkový ukazatel „velkorysosti“ zemí ve sféře MD a PPM. V podstatě je možné PPM z finančního hlediska nazírat ze dvou základních úhlů pohledu. Prvním je podíl ušlé mzdy, který je matce každý měsíc MD nahrazován, druhým je celková částka, kterou matka dostane za dobu trvání MD. Výše nahrazovaného podílu předchozí mzdy je důležitá zejména pro ty matky, které nechtějí nebo nemohou zůstat s dítětem doma dlouho a nemohou si dovolit výrazné snížení příjmu. Celkový vyplacený obnos peněz je významný z pohledu státního rozpočtu a víc pravděpodobně zajímá ty matky, které upřednostňují delší MD. Grafy 3 a 4 zobrazují rozložení zemí v závislosti na těchto dvou kritériích. Grafy 5 a 6 přehledně znázorňují jejich pořadí podle každého kritéria.

Je zřejmé, že celkový obnos peněz vyplacený v průběhu MD těsně souvisí s procentní náhradou předchozí mzdy (graf 4; $r = 708^{**13}$). Pouze země, kde se PPM skládá také z plošných příspěvků (Velká Británie), nebo ve kterých zasahují do výpočtu PPM nejrůznější omezení (ČR, SK), se výrazněji odklání od trendu. Podobně také státy s nadprůměrně dlouhou dovolenou jako Norsko a Švédsko zřetelně vybočují (graf 3). Zde je ale opět nutné upozornit, že v těchto dvou zemích se ve skutečnosti jedná spíše o rodičovskou dovolenou, a jimi dosahované hodnoty nejsou proto zcela srovnatelné. Pro přiblížení obsahu grafů je dobré poznamenat, že celkový obnos peněz znázorněný na ose x není vlastně nic jiného než **počet průměrných hrubých měsíčních mezd v dané zemi vyplacených na PPM za celou dobu trvání MD**.

V grafech 3 a 4 jsou graficky odlišeny státy, které aplikují horní limity na částku PPM, a státy, jež výši PPM nijak neomezují. V těchto zemích, označených plným černým kosočtvercem, může PPM nabýt jakýchkoli hodnot v závislosti na předchozí mzdě. Budoucí matky s vysokými průměrnými výdělky nejsou v takovýchto zemích tedy nijak znevýhodňovány. Naopak státy, kde existují limity na výši PPM, tj. Česko, Slovensko, Irsko, Nizozemsko, Francie, Švýcarsko, Malta, Lotyšsko, Německo a Dánsko¹⁴, přerozdělují zisky z pojistného ve prospěch nízkopříjmových kategorií. Je ovšem nutné podotknout, že v každé zemi je limit nastaven jinak vysoko. Zatímco například ve Švýcarsku (ženevský kanton) a Nizozemsku je maximální výše mzdy, ze které je PPM vypočítávána, rovna zhruba dvojnásobku průměrné měsíční mzdy v zemi, v ČR je to už jen 1,3 průměrné mzdy a na Slovensku dokonce jen jedna průměrná mzda¹⁵. Pokud vezmeme v úvahu maximální možnou částku příspěvku v mateřství vyplacenou v jednom měsíci (se zohledněním případného zdanění a odvodů na pojištění) a vztáhneme ji k průměrné hrubé mzdě v zemi, zjistíme, že nejvyšší maximální limit najdeme v Lotyšsku (2,69 průměrné hrubé mzdy za měsíc), pak Švýcarsku (1,04), Francii (0,84) a naopak nejnižší v Irsku (0,45) a na Maltě (0,20).

Odhlédneme-li od Švédska a Norska, jejichž MD není mateřskou dovolenou v pravém slova smyslu, zjistíme, že v České republice je na PPM (základ: průměrná hrubá mzda v zemi) vypláceno bezkonkurenčně nejvíce peněz (graf 5). Je dobře patrné, že přestože výše náhrady dosahuje v ČR ve skutečnosti pouze průměrných 64 % předchozího výdělku, udržuje si Česká republika díky nadprůměrně dlouhé době trvání mateřské dovolené náskok před ostatními zeměmi. Obecně se v horní polovině žebříčku nalézají především země, které poskytují relativně dlouhou MD. Pouze Portugalsko a Litva přispívají ke své přední pozici výrazně vysokou procentní náhradou předchozí mzdy.

Graf 6 ukazuje podíl z průměrné hrubé mzdy, který je v dané zemi měsíčně vyplácen na PPM. Hodnota v grafu je v podstatě měřítkem srovnatelnosti (co do finančního ohodnocení) zaměstnání a raného mateřství. Podmínky vyplácení PPM v zemích, které se nalézají na předních příčkách, by zřejmě vyhovovaly především ženám, které si nemohou dovolit výrazné snížení příjmu v průběhu MD.

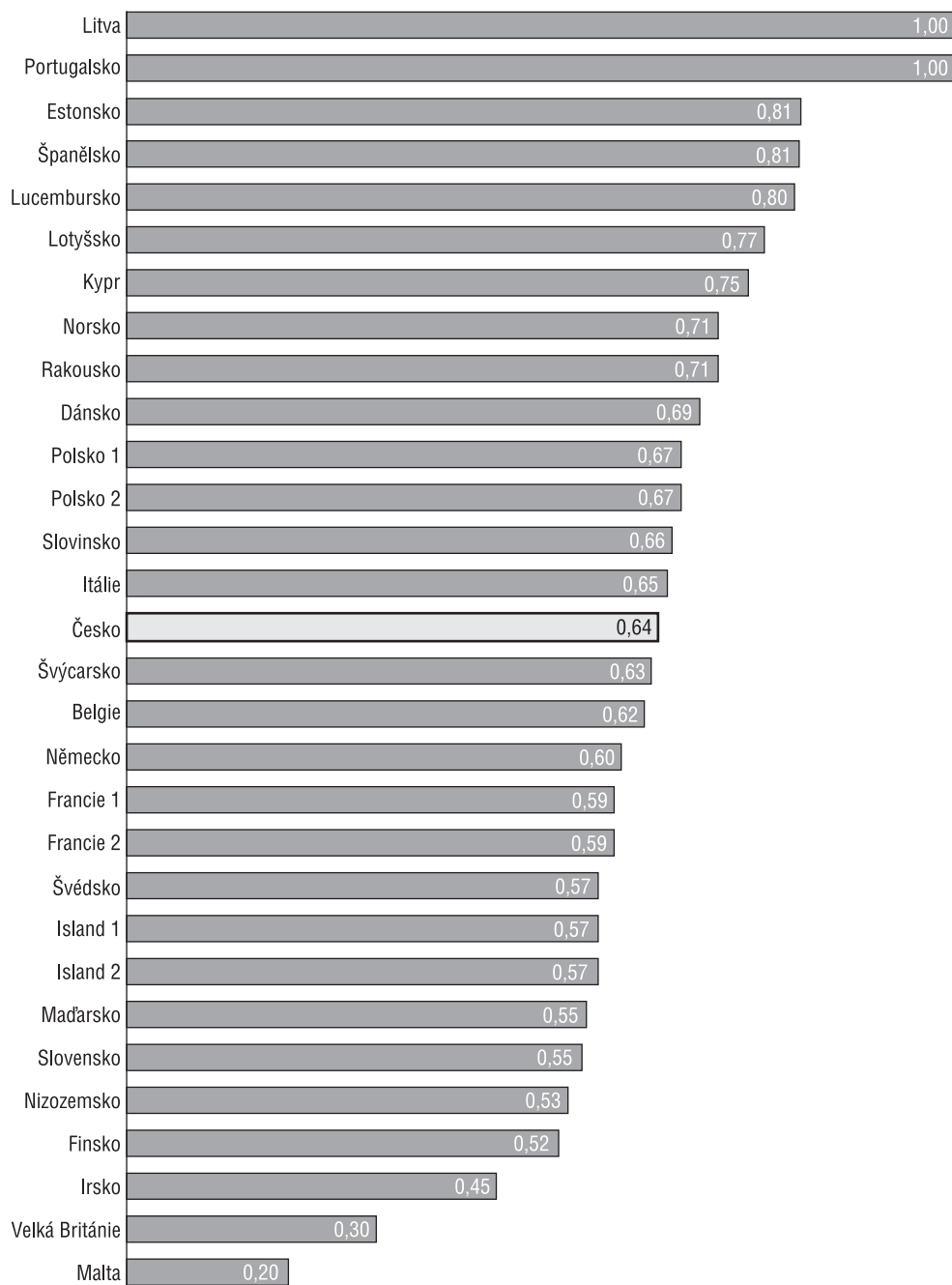
Je nesnadné obecně říci, který stát vyplácí nejštědřejší dávky v mateřství. Samotná délka nároku není určující. Tato skutečnost je evidentní na již zmíněném příkladu Velké Británie, která sice poskytuje poměrně dlouhou mateřskou dovolenou (26 týdnů), ale v plně vyšší je náhrada mzdy vyplácena pouze prvních 6 týdnů, na zbytek doby je aplikovaný maximální denní limit, peněžitá pomoc v mateřství je zdaňována a ještě navíc nepřísluší všem matkám (pokrytí není univerzální). I když vezmeme v úvahu jen ty státy, které nahrazují mzdu v plně vyšší po celou dobu mateřské dovolené, jako například Portugalsko,

¹³ Pravděpodobnost, že mezi těmito dvěma proměnnými je vyjádřena počtem hvězdiček podle hodnoty r (Pearsonův koeficient korelace). ** => $p = 0,01$, tj. vysoká pravděpodobnost korelace.

¹⁴ V Německu a Dánsku sice oficiálně existuje horní limit PPM, ve skutečnosti je ale rozdíl mezi tímto limitem a plnou mzdou vyrovnáván zaměstnavatelem na základě kolektivních smluv.

¹⁵ K 1. 5. 2005 již 1,5 průměrné mzdy. Vždy se ovšem jedná o průměrnou mzdu za předchozí kalendářní rok.

Graf 6 Nahrazený podíl průměrné hrubé mzdy (The percentage of the gross average wage compensated)

Pramen: MISSOC (2004); EUROSTAT (2005); vlastní výpočty.

najdeme další nevýhody. V tomto konkrétním případě je to fakt, že se doba na mateřské dovolené nezačítá do náhradní doby pojištění.

Graf 7 je výsledkem snahy zkonstruovat ukazatel, který by sledované země porovnal co nejobjektivněji. Za každou zemi byl vypočten jakýsi průměrný skóre štědrosti, rovnající se součtu normalizovaných hodnot za každou z předchozích charakteristik (celkem vyplacený obnos peněz a procentní náhrada ušlé mzdy) vydělenému dvěma. Obi zmíněné úhly pohledu mají tedy stejnou váhu. Hodnota v grafu udává, jak daleko a kterým směrem od průměru jednotlivé země leží. Vidíme, že kromě Švédska a Norska, jejichž výborné umístění je způsobeno extrémně dlouhou mateřsko-rodčovskou dovolenou, se obě dvě charakteristiky nejlépe snoubí v Portugalsku, Litvě a Estonsku. Nad průměrem se dále nachází i Španělsko, Lucembursko, poslední pobaltská země Lotyšsko, Česká republika a Kypr. Následuje rozsáhlá skupina zemí pohybující se okolo průměru a nakonec země výrazně podprůměrné v obou ohledech, totiž Malta, Velká Británie a Irsko.

Celkově můžeme konstatovat, že finančně nejpříznivější systém mateřské dovolené a dávek v mateřství najdeme v Pobaltí, Portugalsku, Francii (za předpokladu, že žena čeká již třetí dítě) a přes nízký podíl náhrady předchozího platu také v ČR. Poměrně překvapivé je nepříliš lichotivé umístění Nizozemska, Německa a Belgie, jež jsou zpravidla považovány za státy s vysoce solidární prorodinnou politikou. Neočekávaná je také poměrně nízká úroveň PPM v tradičně prorodinném Polsku. Vysvětlením může být ovšem právě zdejší silná role a autonomie rodiny, důraz na její tradiční uspořádání a z toho vyplývající relativní nezávislost (alespoň proklamovaná) rodiny na sociální podpoře poskytované státem.

Skandinávské státy je obtížné s ostatními zeměmi porovnávat. Zejména ve Švédsku, Norsku a na Islandu šla rodinná politika směrem k nerozlišování mateřské a rodičovské dovolené. Otec má s výjimkou období právě porodem velice podobný nárok na dovolenou jako matka, a proto pokud bychom porovnali PPM v období vyhrazeném pouze matce, tyto státy by za ostatními zřetelně zaostávaly. Dánsko a Finsko s 18, resp. 15 týdny výhradně mateřské dovolené mají schéma podobnější zbytku Evropy. Dánsko se v celkovém porovnání pohybuje okolo průměru, Finsko díky nižší procentní náhradě mzdy či existenci limitu na výchozí započítatelnou mzdu (podobně jako v ČR) spíše na nižších příčkách.

Závěr

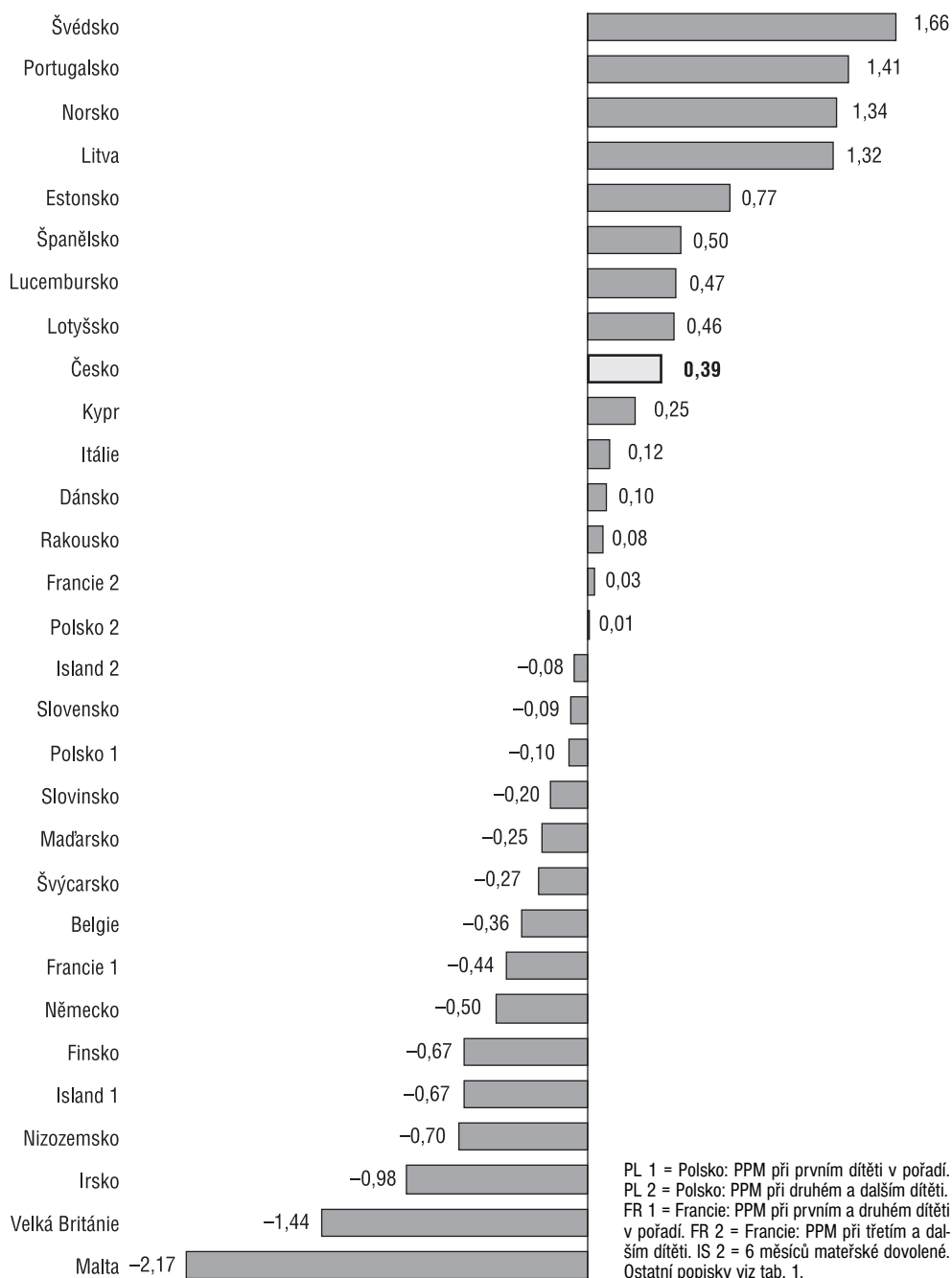
Česká republika se při zohlednění kritérií použitých v této práci řadí ve sféře finanční podpory vyplácené během mateřské dovolené k nejvelkorysejším zemím. Výšší procentní náhrady ušlé mzdy a délkou MD se podobáme Slovensku, Maďarsku a Francii (při narození třetího a dalšího dítěte). Více než kterákoli jiná země se celkovým obnosem peněz vyplacených v rámci mateřské dovolené, blížíme k rodině štědrých skandinávských zemích, jako jsou Švédsko a Norsko, tedy zemím sociálně-demokratického typu (*Esping-Andersen*, 1990), u nichž ovšem mluvíme spíše o rodičovské dovolené. Takovýto výsledek je zcela jistě pozitivní, nicméně poskytuje jen jeden úhel pohledu.

Kompenzace předchozího platu skrze peněžitou pomoc v mateřství dosahuje v ČR pouze 69 % a existuje zde i horní limit vyplácené částky ve výši 419 Kč denně. Ačkoliv je peněžitá pomoc v mateřství dávkou nemocenského pojištění konstruovaná se záměrem zmírnit příjmový pokles zaměstnankyně (takže ženy s různou výší platu dostávají na mateřské dovolené různý příjem), stanovení maximální denní hranice peněžitě pomoci ve svém důsledku tento záměr oslabuje. Lze říci, že taková konstrukce dávky postihuje jak mladé ženy s malými nástupními platy, tak ženy s vysokými příjmy, u nichž dojde v období porodu dítěte k zásadnímu poklesu příjmu. V případě osamělých matek nebo v případě porodu více dětí platí prodloužená doba poskytování dávky¹⁶⁾, nicméně její denní výše zůstává stejná, takže to jsou právě neúplné rodiny s matkami samoživitelkami v čele, které se často v období výchovy malých dětí dostávají kvůli absenci druhého příjmu v rodině do závislosti na systému sociální pomoci.

Z hlediska možností sladění rodičovských aspirací a profesních ambicí (nebo i jen zajištění základních potřeb rodiny) se zdá, že je stávající český model v porovnání s jinými evropskými zeměmi spíše zastaralý a nereaguje dostatečně na potřeby lidí žijících v současné společnosti. Jak podotýkají *Matějková* a *Palonciová* (2004), celý systém je příliš uniformní a statický a diferenciací životních stylů a strategií posledních let není v současném modelu české rodinné politiky dostatečně obsažena. Mateřská dovolená je sice svou délkou a štědrostí v Evropě ojedinělá, ale prospělo by, kdyby byla po vzoru skandinávských zemí více flexibilní. Ve většině evropských zemí je možné lépe kombinovat péči o dítě předškolního věku se zaměstnáním, rodičům jsou dány různé varianty uspořádání pracovního a rodinného života. Inspirující je především možnost volby mezi kratším obdobím mateřské (mateřsko-rodčovské) dovolené a vyšší měsíční finanční podporou či delší dovolenou na úrovni nižšího měsíčního příspěvku. Praktické by také bylo zavedení možnosti odložit část dovolené do vyššího věku dítěte a rozdělit dovolenou mezi rodiče.

¹⁶⁾ Platila pouze do 31. 12. 2006. Od počátku roku 2007 se prodloužená mateřská dovolená ruší.

Graf 7 Průměrný skóre štědrosti dávek v mateřství v zemích EU (Average scores for the generosity of maternity benefits in EU countries)

Pramen: MISSOC (2004); EUROSTAT (2005); vlastní výpočty.

Literatura a prameny

- Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Kocourková, J. 2004. *Problémy rodinné politiky v České republice*. (On-line.) Příspěvek přednesený na konferenci SPRSV v Pardubicích. (Cit. 2006–06–09). Dostupné z: [http://www.planovanirodiny.cz/view.php? cislocianku=2006010624](http://www.planovanirodiny.cz/view.php?cislocianku=2006010624)
- MISSOC. 2004. *Social protection in the Member States of the European Union, of the European Economic Area and in Switzerland – Situation on 1 May 2004*. (On-line.) Evropská komise – DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. (Cit. 2005–12–03). Dostupné z: http://europa.eu.int/comm/employment_social/social_protection/m_issoc_tables_en.htm
- MPSV. 2005. *Národní koncepce rodinné politiky*. (On-line.) Praha: MPSV. (Cit. 2006–06–09.) Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf
- OECD. 2005. *Personal income tax – Single individual without children at the income level of the average production worker*. (On-line.) OECD. (Cit. 2005–11–24.) Dostupné z: <http://www.oecd.org/dataoecd/12/53/3474411.xls>
- OECD. 2005. *Taxing Wages 2003–2004, selected charts and tables*. Dostupné z: <http://www.oecd.org/dataoecd/33/28/34545117.pdf>
- Matějková, B. – Palonciová, J. 2004. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích II*. Praha: VÚPSV.
- Příbyl, J. a kol. 2003. *Mateřská a rodičovská dovolená*. 2. aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing.
- Eva Soukupová*
-

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA A DEMOGRAFIA /16. ročník, 2/2006/

I. ČLÁNKY Z OBLASTI ŠTATISTIKY A DEMOGRAFIE

1. Michal FENDEK, Eleonóra FENDEKOVÁ, Ján MATUSKÝ
Modely a metody regulácie sieťových odvetví v Slovenskej republike 3
2. Milan TEREK
Viackriteriálne rozhodovanie v Taguchiho metode 21
3. Ján HALUŠKA, Helena SOLČÁNSKA
Analýza zmien vplyvu sezónnosti na vývoj HDP a hlavných zložiek štruktúry jeho použitia 40
4. Galina HORÁKOVÁ
Rekurentný výpočet rozdelenia celkovej škody 48
5. Jozef MLÁDEK, Jana MARENČÁKOVÁ, Jana ŠIROČKOVÁ
Demografické správanie vysokoškolákov Slovenska,
2. časť – rodinné správanie 71
6. Ondřej NÝVLT
Zahraniční migrace v České republice podle země původu se zřetelem
k migraci mezi Českou a Slovenskou republikou 89

II. ČLÁNKY ÚSTAVU PRE VÝSKUM VEREJNEJ MIENKY PRI ŠÚ SR

1. Pavol MARCHEVSKÝ
Spoločenské zmeny po roku 1989 v optike verejnosti 101

III. OZNAMY

1. Magdaléna ŠIPKOVÁ
13. slovenská štatistická konferencia 112
2. Boris VAŇO
Za Vladimírom Srbom 114

Vydáva Štatistický úrad Slovenskej republiky, Miletičova 3, 824 67 Bratislava 26,
Slovenská republika; rozširuje a objednávky prijíma Informační servis – tamtéž.
Cena: 50 Sk, roční předplatné 200 Sk.

Bibliografie

Historická demografie 29. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2005, 224 s.

Obsah 29. svazku sborníku *Historická demografie* má tradiční podobu. Těžiště představují odborné studie, následuje oddíl Materiály, kde je zařazen Soupis matrik a dalších pramenů, uložených v centrálních a církevních knihovnách. V oddíle Kronika jsou připomenuta významná životní jubilea dlouholetých spolupracovníků Komise pro historickou demografii – historičky a archivářky *Elišky Čáňové* a historika, historického demografa a profesora FF OU *Lumíra Dokoupila*, jehož hlavním vědeckým zaměřením je studium demografického vývoje ostravské průmyslové oblasti. Dále je vzpomenu památky předního českého archiváře *Gustava Hofmanna*, který se ve své vědecké činnosti zabýval také otázkami historické demografie.

Úvodní studie *Martiny Holasové* nazvaná **Každodenní život městského obyvatelstva za časté morové epidemie v 16. a 17. století (České Budějovice 1680)** (s. 5–28) se zabývá vlivem morových epidemií na život jedince i zasažených oblastí, konkrétně Českých Budějovic v roce 1680. České Budějovice byly v té době třetím největším městem v českém království. Autorka ve své práci využila různých pramenů, zejména městských kronik, úřední městské korespondence a zápisů ze zasedání městské rady. Zjistila, že protimorová opatření v Českých Budějovicích byla dodržována pouze pokud výrazně nebránila hospodářskému životu ve městě. Dokládá, že sociální postavení osob mělo podstatný vliv na jejich chování během morové epidemie. Zatímco šlechta a bohatí měšťané město mohli bez jakýchkoli problémů opustit, což byl v té době neúčinnější způsob obrany proti nakažení, nemajetní obyvatelé museli ve městě zůstat a při nutném provozování řemesla či živnosti se většinou nakazili. Poté, co se nákaza rozesla mezi jejich rodinné příslušníky, byli nuceni ukončit provozování řemesla či živnosti, čímž ztratili možnost příjmů a zadlužovali se. Pokud morovou epidemií přežili, jejich životní podmínky se výrazně zhoršily.

Sňatečnost na severočeském panství Horní Police v první polovině 18. století (K možností odhadu míry sňatečnosti v předstatistickém období) (s. 29–52) je název příspěvku *Markéty Seligové*. Autorka se zaměřila na způsoby stanovování míry sňatečnosti v období před polovinou 18. století, kdy nejsou k dispozici údaje o celkových počtech obyvatel a nelze se ještě opírat o údaje z provedených konskripcí. Sledovaný demografický ukazatel je ovlivňován dobovými hospodářskými

mi a sociálním poměry rovněž náboženskými a hodnotovými postoji i tehdy platnými právními normami. Autorka se pokusila o odhad hrubé míry sňatečnosti prostřednictvím rekonstrukce počtu obyvatel farností. Pro odhad míry sňatečnosti dále předložila netradiční prameny a postupy uplatněné při využití poddanských seznamů. Sňatečnost byla sledována během první poloviny 18. století na severočeském panství Horní Police, které patřilo mezi protoindustriální regiony. Údaje z tamních matrik za dvacetiletí 1709–1729 a také z poddanských seznamů nepotvrdily teze o nižším sňatkovém věku a vyšší míře sňatečnosti oproti zemědělským oblastem. Autorka v závěru konstatuje, že je třeba pro potvrzení, resp. vyvrácení uvedené teze více obdobných studií.

Studie *Jany Mrázkové* vychází z rozboru svatebních smluv uzavřených venkovským obyvatelstvem na panství Třeboň na konci 18. a počátku 19. století („**Prislibujou sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati. Vliv rodiny a „přátele“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století**“, s. 53–107). Studie je výsledkem analýzy celkem 901 svatebních smluv, které byly zaznamenány do Knihy převodů, smluv, narovnání. Tento pramen obsahuje vedle svatebních smluv i smlouvy mezi dočasnými hospodáři a sirotky a další různé protokoly vypovídající o soužití muže a ženy. Pramen umožnil autorce sledovat sociální postavení osob uzavírajících svatební smlouvy a důvody, které je k tomu vedly. Také identifikaci uzavírajících tyto smlouvy a vliv rodiny na jejich sepsání. Analýza svatebních smluv umožňuje komplexní pohled na každodenní život venkovského obyvatelstva sledované doby.

Článek *Alice Velkové* je založen na analýze unikátního pramene tzv. Popisu státních statků, realizovaného na základě příslušného dvorského dekretu počátkem 19. století (**Skladba obyvatelstva podle náboženství na tzv. státních statcích roku 1802**, s. 109–137). Tento pramen se nachází v Hofkammerarchiv ve Vídni. Autorka věnovala pozornost pouze státním statkům ležícím v Čechách, mezi kterými byly zahrnuty vedle komorních statků také panství spravovaná Náboženským, Studijním a Nadačním fondem a statek Michle a Malešice patřící Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze. Článek se zabývá problematikou zastoupení jednotlivých konfesí a náboženství ve sledovaných statcích, rovněž výskytem smšněných manželství na poděbradském panství, a to na základě výzkumu katolických oddacích matrik tří vybraných zdejších farností v období 1786–1825. Autorka se za-

mýšlí nad povahou soužití katolického a nekatolického obyvatelstva na těchto statcích.

V poslední a nejobsáhlejší studii *Alena Luxová* předkládá demografický pohled na ženy, které byly odsouzeny za zabítí svého dítěte (**Problém infanticidů ve vzorku trestanek v ženské trestnici v Řepích**, s. 139–200). Autorka vycházela z archivních dokumentů z let 1865–1948 uložených v SOA v Praze, týkajících se ženské věznice v Řepích. Ve sledovaném období bylo za infanticidu odsouzeno a trest si tam odpykávalo celkem 946 žen. Nejčastěji byly za tento trestný čin odsouzeny ženy ve věku mezi 20–24 let. S přibývajícím věkem počet klesal, což především souviselo s jejich rodinným a sociálním zázemím. Z hlediska rodinného stavu bylo 86 % svobodných, 8 % vdaných, 5 % byly vdovy a zbývající 1 % ženy rozvedené, rozloučené nebo ty, u kterých rodinný stav nebyl zjištěn. Nejčastěji měly ženy odsouzené mezi lety 1880–1948 manželský původ a pocházely většinou ze zemědělského nebo dělnického prostředí. Především rodiny těchto žen se musely postarat o jejich zbývajících děti po nástupu do výkonu trestu. Pokud rodina nebyla, přecházela tato povinnost na domovskou obec. Většina žen byla před odsouzením zaměstnána, nejčastěji jako sloužiči. Autorka prostřednictvím konkrétních osudů přiblížila důvody žen k tomuto trestnému jednání, místo činu a způsoby jeho provedení. Sledovala ukládané tresty a okolnosti, které přispívaly k jeho zstření. V závěru studie přiblížila život žen v řepské věznici.

Sborník uzavírá oddíl Recenze informující o knižní produkci z oboru a blízkých disciplin.

Petra Berrová

KONEČNÁ, HANA (ed). Reprodukční zdraví 2006. Co dělat, aby člověk měl děti, když a až je bude chtít mít. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2006, 35 s.

Při příležitosti Dne reprodukčního zdraví, který byl u nás poprvé vyhlášen vloni v červnu, vydala *Nadace mateřská naděje* sice útlou nicméně pro páry trpící infekunditou důležitou brožúrku. Nadace jako nezisková organizace vznikla v roce 1995 a více než deset let nabízí pomoc neplodným manželským párům a ženám s opakovaným potratem. Její pomoc spočívá jednak v zajištění odborného vyšetření, poskytnutí dostupných informací o postupech, diagnostice a léčbě neplodnosti a rad ohledně životosprávy, včetně kontaktu na fyzioterapeutku cvičící metodou Mojžíšové, a potom v prevenci. Tou je míněna orientace na faktory, které šanci mít dítě snižují – uváděny jsou např. psychosociální příčiny odkládání rodičovství nebo věk partnerů, zejména žen.

Po předmluvě zakladatelky Nadace *Evy Domorázkové* (za zmínku stojí její pozoruhodný čin, když společnosti věnovala svůj majetek získaný v restituci) následuje osm příspěvků odborníků z oblasti psychologie, sexuologie, gynekologie, andrologie, sociální politiky a biochemie. Autoři v nich seznamují s problematikou neplodnosti v celé její šíři; co je však hlavní, neplodným párům nabízejí řešení. V úvodním článku se psychologka *Hana Konečná (Být či nebýt (rodičem)?)* obrací na nerozhodnuté potenciální rodiče. Na pozadí známé tabulky J. Dunovského, jež shrnuje pozitiva i negativa volby mít či nemít dítě, těm, co s volbou váhají, doporučuje nečekat na biologické hodiny a „zariskovat“, tj. přivést na svět dítě v optimální době. *Radim Uzel* v příspěvku **Předpoklady úspěšné koncepce** především uvádí na pravou míru řadu pověr svázaných s početím, které v setrvačnosti jakou se stále objevují, jsou vlastně výsledkem špatné sexuální výchovy ve škole. Gynekolog *Petr Sák (Vliv výživy na reprodukci)* upozorňuje na dvě významná onemocnění, jež výrazně ovlivňují reprodukci – na poruchy vyplývající z příjmu potravy, které se projevují mentální anorexií a nadváhou, resp. obezitou. Obecně se již hovoří o epidemiologickém nárůstu incidence těchto onemocnění. (Nárůst prevalence obezity bývá demonstrován na příkladu USA, kde obezitou, tj. BMI více jak 30, trpí 23 % žen, ale obdobná situace je i v ostatních hospodářsky vyspělých zemích.) Udržování průměrné hmotnosti je tedy nejlepší prevencí zmíněných patologických stavů. V dalším materiálu **Bodybuilding a reprodukční zdraví** androlog *Vladimír Kubíček* vysvětluje jednu z příčin mužské neplodnosti – nedostatku mužských pohlavních hormonů, ke kterému vede nadměrné užívání anabolik. Uměle vyvolaný nadbytek mužských pohlavních hormonů vyvolává zástavu tvorby vlastního testosteronu – u těchto mužů se objevuje porucha spermatogeneze a neplodnost. Zmíněné poruchy se vyskytují u stále mladších věkových skupin mužů spolu s tím, jak klesá kvalita spermatu a stoupá procento neplodných párů. O nejuspěšnější metodě léčby neplodnosti informuje *Tonko Mardešić* v příspěvku **Úspěšnost asistované reprodukce**. Celkově se v ČR po mimotělním oplodnění rodí více jak 3 % narozených dětí. I přes problémy s vykazováním výsledků (zatím nejsou dohodnuta jednotná kritéria pro jejich vykazování, neexistuje centrální registr asistované reprodukce) je úspěšnost léčby nesporná. Z analýzy vlastního souboru T. Mardešiće vyplývá, že z párů, které absolvovaly tři cykly mimotělního oplodnění (jsou hrazeny VZP), otěhotnělo a porodilo 85 % žen. Se zvyšujícím se věkem prvorodiček, nárůstem snížené plodnosti mužů a dalších civilizačních faktorů se samozřejmě předpokládá, že počet léčených párů bude narůstat.

Medicínské informace vhodně doplňují další materiály: přehled základních dávek, kterými stát podporuje rodinu a matku od *Lucie Kozlové a Hany Francové (Finančně a pracovně-právní podpora rodičovství)* nebo informace o náhradní péči (osvojení a pěstounská péče), která je také jednou z možností řešení bezdětnosti od *Blaženy Papáčkové (Předpoklady úspěšné koncepce)*. Autorka podrobně vysvětluje hlavní zásady obou typů náhradní péče a zavedenou praxi (nalezení vhodné náhradní rodiny mají na starosti krajské úřady, které také evidují doporučené dospělé zájemce NRP). Poslední příspěvek *Vývoj léků v reprodukční medicíně* je věnován historii gonadotropinových přípravků pro léčbu neplodnosti. *Tomáš Mařík* tak pro nezavěšené popisuje dlouhou cestu vývoje léku, který je používán pro podporu dozrávání většího počtu vajíček pro metodu mimotělního oplodnění.

Brožura je pro neplodné páry dobrou první informací o problematice neplodnosti. Současně je také velkou nadějí, kterou jim multidisciplinární obor – reprodukční medicína nabízí.

hru

LABÁTH, VLADIMÍR A KOL. Riziková mládež. Praha: Slon, 2001, 157 s.

Tématem knihy *Riziková mládež s podtitulem Možnosti potenciálních změn* je chování dospívajících, kteří mají sklony k agresivitě a kteří se obtížně začleňují do společnosti. Publikace je koncipována jako příručka pro pracovníky a studenty sociální práce.

Text je složen ze tří kapitol. V úvodu první kapitoly je uvedena definice pojmu „riziková mládež“. Jsou to dospívající, „u kterých je, následkem spolupůsobení více faktorů, zvýšená pravděpodobnost selhání v sociální a psychické oblasti“ (s. 11). Autoři se zaměřují na faktory vedoucí k ohrožení přiměřené socializace této skupiny mládeže. Jako rozhodující rizikový faktor označují jejich selhání v naplňování cílů a úloh procesu dospívání (tj. rozvíjení citové, postojoyé, hodnotové a názorové nezávislosti, emancipace ve vztahu k rodině, utváření vztahu k autoritám i vrstevníkům, integrování eroticko-sexuálního života, rozvíjení životních cílů a pocitu vlastní identity, vytvoření si reálného obrazu o sobě samém i o světě, převzetí zodpovědnosti za vlastní život). Selhávání v naplňování vyjmenovaných cílů může vést ke vzniku tzv. neurotické spirály, tj. dokola se opakující neadekvátní reakce, pochybnosti o sobě samém a napětí či deprese.

V další části autoři pracují s pojmem „agrese“ a teoriemi, které se jí zabývají. Popisují jevy, které vývin dissociačního chování provázejí a opět jsou zde uvedeny teorie zabývající se hledáním příčin poruch chování (etiologie). Všechny tyto teorie vycházejí z polyetiologického charakteru dissociačního chování a jeho podmíněnosti mnoha faktory.

Druhá kapitola má obecný ráz a informuje o základních formách a metodách psychoterapeutické a sociální práce s rizikovou mládeží. Věnuje se jak individuálním, tak skupinovým postupům. Za důležité okamžik je pokládáno rozhodnutí jedince řešit své problémy za pomoci profesionálů a v průběhu individuální terapeutické práce je to pak vztah, který mezi sebou navází terapeut a klient. Skupinové formy terapie vychází hlavně z poznatků psychologie malých sociálních skupin a přesvědčení, že člověk uspokojuje své potřeby a realizuje své cíle prostřednictvím sociálních skupin. Využita a zdůrazňována je tzv. skupinová dynamika – vztahy a interakce jak mezi členy skupiny, tak i mezi skupinou a jejím vedoucím. Sjednocujícím prvkem jsou společné cíle. Autoři dále charakterizují vývojové fáze skupiny a faktory, které se podílejí na úspěšném fungování skupinové terapie.

Další část druhé kapitoly je věnována rodinnému prostředí klienta. Rodina se může projevit jako faktor, který vyvolává a předurčuje rizikový vývin nebo jako společenství, které rizikový vývin podporuje a udržuje (brání změně). Je důležité, aby se rodina zapojila do procesu změny. Podmínkou je, aby rodina byla ochotna spolupracovat.

Ve třetí kapitole jsou nabídnuty reálné podněty, kterými je možné pozitivně ovlivňovat negativní vývin. Je využíván potenciál mladého člověka, jeho rodiny, širšího sociálního prostředí stejně jako potenciál odborníka, který napomáhá ke změně. Typ léčebného nebo výchovného působení by měl být preferován v otevřených systémech, v ambulanci a poradenské formě spíše než v ústavní formě. I v rámci ústavní formy by se však mělo jednat o otevřenější systémy, protože umožňují osobní kontakty a různé aktivity blížící se přirozenému životu. V práci s rizikovou mládeží se osvědčilo klást důraz na netradiční formy vzdělávání a sociálně-psychologický trénink. Autoři se také zmiňují o východiscích práce s mládeží s dissociačním chováním. Na závěr jsou předloženy současné trendy v péči o rizikovou mládež a víceúrovňové modely této péče.

Knihou dobře propojuje teoretickou část s částí praktickou. Je doplněna o konkrétní případy problémů ohroženého jedince. Součástí každé kapitoly jsou otázky, cvičení a náměty k diskusi, které napomáhají uvědomit si problematiku z více úhlů.

Tereza Krausová

Bulletin Českého informačního centra sociální ochrany (ČICSO). Praha: VÚPSV, 2006, č. 12.

Obsah Bulletinu ČICSO z června loňského roku (č. 12) tvoří **Plán výzkumné činnosti Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí na rok 2006**, který je zaměřen na řešení aktuálních otázek transformace sociálního systému v ČR. V loňském roce

byly realizovány projekty sledující aktuální otázky vývoje systému ochrany obyvatelstva, vybrané aspekty reformy sociálního pojištění, postavení úplných nákladů práce v reprodukci ekonomických a sociálních vztahů v ČR, aktuální problémy rodinné politiky s ohledem na specifika různých fází rodinného cyklu a politika zaměstnanosti v novém tisíciletí. Dále je podána stručná informace o výzkumech VÚPSV, týkajících se problematiky migrace odborníků do zahraničí a potřebě kvalifikovaných pracovních sil, hodnocení vládního programu podpory terénních sociálních pracovníků v sociálně vyloučených romských komunitách, harmonizace rodiny a zaměstnání a aktuálních problémů kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do 3 let věku. Bulletin ČICSO uzavírají informace z EU věnující se Plánu pro dosažení rovného postavení žen a mužů na léta 2006–2010, který byl uveřejněn Evropskou komisí, a Evropskému portálu pracovní mobility EURES. Čtenář je informován o seminářích pořádaných v roce 2005 a 2006 Evropskou nadací pro zlepšení životních a pracovních podmínek. V části nazvané ČICSO je stručně přiblížen obsah evropské konference sociálních služeb, která se uskutečnila 19.–21. 6. 2006 ve Vídni pod názvem **Mladí a starí v měnící se Evropě – demografická výzva sociální péči a zdravotnictví**. Následuje zpráva o jednodenním semináři o aktivizačních strategiích a výkonnosti služeb zaměstnanosti se speciálním zaměřením na politiky v Nizozemsku, Německu a Velké Británii, konaném v Haagu 29. 3. 2006 a pořádaném Ministerstvem sociálních věcí a zaměstnanosti Nizozemska a Direktorem pro zaměstnanost, práci a sociální věci OECD a nakonec o Evropském regionálním shromáždění Mezinárodní asociace sociálního zabezpečení (MASZ), jehož hlavními tématem byly reformy sociálního zabezpečení, které se konaly ve dnech 17.–19. 5. 2006 ve Vilniusu. Bulletin ČICSO uzavírá Příloha, tvořená přehledem výzkumných zpráv publikovaných ve VÚPSV v roce 2005 a 2006.

Petra Berrová

AKSAMIT, EUGEN – MATUŠÍKOVÁ, LENKA – PAVELKA, DAVID. Návrat ke kořenům – běh života v archivních dokumentech. Doprovodná publikace k výstavě pořádané Národním archivem. Praha: Národní archiv, 2005, 84 s.

Nejen pro zájemce o genealogii, ale i pro odbornou veřejnost připravil *Národní archiv v Praze* ve spolupráci se zemskými, oblastními a okresními archivy výstavu nazvanou **Návrat ke kořenům – běh života v archivních dokumentech**, která probíhala od 23. září do 6. listopadu 2005. Stejný název nese i doprovodná publikace k této výstavě, obsahující výčet známých i méně využívaných ar-

chivních dokumentů vztahujících se k životnímu cyklu jedince, které jsou dnes uloženy v archivních depozitářích. Publikace je tvořena čtyřmi zastaveními. Zastavení první sleduje počátky rodopisných studií u nás a formování genealogie jako pomocné vědy historické. Zastavení druhé uvádí méně známé dokumenty přibližující lidský životní cyklus – od narození, přes sňatek až po smrt člověka. Vedle matrik mohou být potřebná data zjišťována prostřednictvím např. školních knih, sčítání lidu, pasů, vandrovních listů, čeledních knížek či soudních spisů, uložených v archivních depozitářích. Mezi zajímavé dokumenty, jejichž reprodukce je obsažena v publikaci a které lze při genealogickém bádání také využít, patří Povolení ke změně příjmení „Kohn“ na „Kerry“ vydané ve Vídni 17. prosince 1901 pro Fritze Kohna a jeho rodinu, dnes uloženo v *Zemském archivu v Opavě*. Zastavení třetí se věnuje emigraci Čechů do USA. Poslední čtvrté zastavení stručně zmiňuje vývoj genealogie u nás v minulém století. Publikaci uzavírá seznam doporučené literatury. Čtenář ocení pěknou grafickou úpravu, reprodukci archivních materiálů a dobových fotografií. Kniha je informativní pomůckou pro ty, kdo se rozhodnou věnovat studiu rodinné historie, příp. tvorbě vlastního rodokmenu.

Petra Berrová

Demographische Vorausschätzungen – Grenzen und Möglichkeiten, Methoden und Ziele. Vorträge auf der gemeinsamen Sitzung des Arbeitskreises „Bevölkerungswissenschaftliche Methoden“ der Deutschen Gesellschaft für Bevölkerungswissenschaft und des Ausschusses für Regionalstatistik der Deutschen Statistischen Gesellschaft im Rahmen der Statistischen Woche in Nürnberg am 26.–27. September 2000, 1. Ausg. Wiesbaden: BBSB, 2002, 137 s.

Jak napovídá titul, publikace je věnována limitům, možnostem, cílům a metodám demografických projekcí. Lze ji rozdělit do dvou částí – na teoretickou a metodologickou. V první jsou hodnoceny minulé projekce německé populace. Např. projekce z padesátých let nepočítaly s růstem úhrnné plodnosti, se zlepšením procesu úmrtnosti a s trendem růstu intenzity imigrace. Projekce z počátku šedesátých let výsledný stav vcelku vystihly, nikoli však jeho jednotlivé složky. Nadhodnocené odhady počtu zemřelých a částečně nepostižení trendů v procesu plodnosti se týkaly projekcí ze 70. a 80 let. Ve druhé, metodologické části, je představena Lee-Carterova metoda dekompozice, upravená pro zachycení strukturálních změn v procesu úmrtnosti v závislosti na věku. Dále je tu uveden vývoj indexů stáří v německé populaci a nakonec je popisována metodika výpočtu projekcí domácností a bytů za různé velké územní celky. Publikaci doprovází nezbytné grafy a soupis literatury.

rez